

ISSN 2309-3455

Social Studies

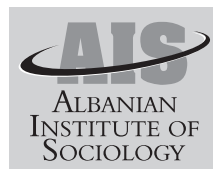
Studime Sociale

Vol. 16, No. 6 (60), 2022

- Blerina HAMZALLARI • Zyhdi DERVISHI • Ali PAJAZITI
- Enis SULSTAROVA • Blerta BODINAKU
 - Laurant KOLLCAKU • Sonila TOMORRI • Rina RASIMI
 - Julejda ALIAJ • Vanesa SULMINA
 - Eriola QAFZEZI • Dhurata LAMÇJA
 - Elda SOKOLI KUTROLLI • Lekë SOKOLI

www.sociology.al

“Social Studies” Journal is classified ‘Scientific’ by ANVUR

The journal “Social Studies” is classified as Scientific Journal by ANVUR, the National Agency for the Evaluation of the University System and Scientific Research of Italy - Ministry of Education, Universities and Scientific Research of Italy (MIUR), by decision no. 298, dated 21 December 2021.

The application was made in 2020 by Romina GURASHI (PhD) - from “Sapienza” University of Rome, Deputy Editor of the journal “Social Studies”.

Since 2020, ANVUR has monitored the journal “Social Studies” with international experts, and the official response has been returned by Dott. Marco Malgarini, director of ANVUR, on 19 January 2022.

La rivista “Studi Sociali” è classificata ‘Scientifica’ dall’ANVUR

La rivista “Social Studies” è classificata ‘scientifica’ dall’ANVUR, Agenzia Nazionale per la Valutazione del Sistema Universitario e della Ricerca Scientifica d’Italia - Ministero dell’Istruzione, dell’Università e della Ricerca Scientifica d’Italia (MIUR), con decisione n. 298, del 21 dicembre 2021.

La richiesta è stata presentata nel anno 2020 da Romina GURASHI (PhD), dell’Università La Sapienza, Vicedirettore della rivista “Studi Sociali”.

Dal 2020 ANVUR segue con esperti internazionali la rivista “Social Studies” e la risposta ufficiale è stata data dal Dott. Marco Malgarini, il Dirigente Area Ricerca ANVUR, il 19 gennaio 2022.

Revista “Studime Sociale” klasifikohet si revistë shkencore nga ANVUR

Revista “Studime Sociale” është klasifikuar si revistë shkencore nga ANVUR, Agjencia Kombëtare e Vlerësimit të Sistemit Universitar dhe Kërkimit Shkencor të Italisë - Ministria e Arsimit, Universiteteve dhe Kërkimit Shkencor (MIUR), me vendim no. 298, datë 21 dhjetor 2021.

Aplikimi është bërë në vitin 2022 nga Romina GURASHI (PhD), Universiteti La Sapienza Romë, njëherësh Deputy Editor e revistës “Studime Sociale”.

Nga viti 2020, ANVUR ka monitoruar me ekspertë ndërkombëtarë revistën “Studime Sociale” dhe përgjigja zyrtare është kthyer nga Dott. Marco Malgarini, drejtor i ANVUR, më 19 janar 2022.

SOCIAL STUDIES [STUDIME SOCIALE]

Vol. 16, No. 6 (60), 2022

Editorial Team

Editor:

Leke SOKOLI – Tirana, ALBANIA

Deputy Editors:

Sejdin CEKANI – Tirana, ALBANIA

Besim GOLLOPANI – Pristine, KOSOVO

Ali PAJAZITI – Skopje, North MACEDONIA

Romina GURASHI – Roma, ITALY

Deputy Editor for Membership and Finance:

Elda SOKOLI KUTROLLI

International Editorial Board

Servet PËLLUMBI – Chair, Albanian Institute of Sociology, ALBANIA

Aida GOGA – University of Tirana, ALBANIA

Agri SOKOLI – St. Louis International School Milan, ITALY

Anisa SUBASHI – Municipality of Tirana, ALBANIA

Apostolos G. PAPADOPOULOS – Harokopio University, GREECE

Arjana MUÇAJ – University of Tirana, ALBANIA

Besnik PULA – Center for the Study of Social Organization; Princeton University, USA

Brunilda ZENELAGA – University of Tirana, ALBANIA

Doreta KUÇI – University Aleksander Moisiu Durres, ALBANIA

Enis SULSTAROVA – University of Tirana, ALBANIA

Erenestina GJERGJI HALILI – University of Tirana, ALBANIA

Goran BASIC – Department of Sociology, Lund University, SWEDEN

Illir GËDESHI – Center for Economic and Social Studies, ALBANIA

Irena NIKAJ – University Fan Noli of Korca, ALBANIA

Jasminka LAŽNJAK – University of Zagreb, CROATIA

Jonida LAMAJ – Albanian-American Development Foundation, ALBANIA

Klea FANIKO – University of Geneva, SWITZERLAND

Klejda MULAJ – University of Exeter, ENGLAND

Konstantin MINOSKI – Ss. Cyril and Methodius University in Skopje, North MACEDONIA
Kseanela SOTIROFSKI – University Aleksander Moisiu Durres, ALBANIA
Ledia KASHAHU – University Aleksander Moisiu of Durres, ALBANIA
Matilda LIKAJ – University Aleksander Moisiu Durres, ALBANIA
Miranda RIRA – Albanian Sociological Association; ALBSA, ALBANIA
Rando DEVOLE – Researcher AIS Roma, ITALY
Sergiu BALTATESCU – University of Oradea, ROMANIA
Shaban SINANI – Albanian Academy of Science, ALBANIA
Shkëlzen HASANAJ – University of Siena, ITALY
Svetla KOLEVEA – Institute for the Study of Societies and Knowledge, BULGARIA
Tonin GJURAJ – European University of Tirana, ALBANIA
Zana STRAZIMIRI – University of Tirana, Albania

© Albanian Institute of Sociology / Instituti Shqiptar i Sociologjisë

Design: **Orest Muça**

“Social Studies”, Scientific Journal, certified by the Highest Scientific Committee, Ministry of
Education and Science of Albania

Decision no. 170, date 20th of December 2010

Contacts:

Mobile: ++355692044722; ++355694067682

E-Mail: albsa@sociology.al; studime.sociale@gmail.com

www.sociology.al

Contents:

Blerina HAMZALLARI Zyhdi DERVISHI	<i>Këndvështrime teorike dhe Saktësime logjiko-gjybesore në parashtrimin e njohurive të Shkencave shoqërore në gjubën shqipe</i> 5
Ali PAJAZITI	<i>Fetaria në kohë pandemie: Konteksti global dhe ai i Maqedonisë së Veriut</i> 17
Enis SULSTAROVA	<i>Sami Frashëri për qytetërimin, racat dhe kombet</i> 27
Blerta BODINAKU	<i>Një eksplorim i tipareve të ideacionit paranoid dhe hostilitetit në shoqërinë shqiptare</i> 41
Laurant KOLLCAKU Sonila TOMORRI	<i>Impakti shumëdimensional i diabetit te fëmijët e prekur; familjarët e tyre, sistemi shëndetësor dhe shoqëria</i> 51
Rina RASIMI	<i>Roli i mërgatës në zhvillimin e kulturës dhe artit letrar shqiptar</i> 61
Julejda ALIAJ Vanesa SULMINA	<i>Illegal constructions and the “delicate” legalization process</i> 69
Eriola QAFZEZI	<i>Form and/or formality: An insight into retention of evoked meaning(s) through forms of address in English-Albanian translation</i> 79
Dhurata LAMÇJA	<i>Role of technological tools in statistical learning and educational leadership</i> 91
Elda SOKOLI KUTROLLI Lekë SOKOLI	<i>“Studime Sociale”, shifra, fakte dhe përgjithësime</i> 99
Elda SOKOLI KUTROLLI Lekë SOKOLI	<i>“Studime Sociale” – artikujt, autorët e bashkautorët e 60 numrave, 1998-2022 (Index) “Social Studies” - articles, authors and co-authors of 60 issues, 1998-2022 (Index)</i> 107

**KËNDVËSHTRIME TEORIKE
DHE SAKTËSIMË LOGJIKO-GJUHËSORE NË
PARASHTRIMIN E NJOHURIVE TË SHKENCAVE
SHOQËRORE NË GJUHËN SHQIPE¹**

Blerina HAMZALLARI
Universiteti i Tiranës
Fakulteti i Shkencave Sociale
Departamenti i Sociologjisë
E-mail: bhamzallari@gmail.com

Zyhdi DERVISHI
Universiteti i Tiranës
Fakulteti i Shkencave Sociale
Departamenti i Sociologjisë
E-mail: zderivishi@gmail.com

PËRMBLEDHJE

Në kompleksitetin e jetës së përditshme në jemi pjesë e strukturave të ndryshme shoqërore, në të cilat mbartim role specifike, të cilat bashkëshoqërohen edhe nga një kontekst i caktuar i nivelit dhe llojit të komunikimit që përdoret në to. Në rrjedhën e viteve gjithnjë e më shumë po vërehet artikulumin me gabime logjike i gjuhës shqipe, jo vetëm në koncepte shkencore të ndërlukuara në mjedise akademike, por edhe në fjalë e njësi frazeologjike të thjeshta që përdoren dendur në jetën e përditshme. Gabime të tilla dhe mungesa e kujdesit për përmbajtjen dhe logjikën gjuhësore shpesh nxit krijimin e situatave të turbullta, me keqkuptime në komunikim dhe deri në konflikt. Është e nevojshme të tejkalohen sa më parë situata kaq problematike, jo vetëm për elegancë akademike në komunikim, por edhe për të shmangur konflikte që burojnë nga komunikimi dhe përforcohen në veprimtarinë e

¹ Ky artikull prek një fushë mjaft të gjerë kërkimi, të cilën autorët synojnë t'a bëjnë objekt të një projekti kërkimor kompleks mbarëkombëtar disa vjeçar (që të përfshijë gjithë hapësirën shqiptare në Ballkan).

jetën e të konfliktuarëve dhe sidomos për të konsoliduar logjikën e të komunikuarit, si një kusht i domosdoshëm i zhvillimit mendor e intelektual të nxënësve dhe studentëve, të të gjithë shqiptarëve. Në përmirësimin e logjikës së komunikimit ndër shqiptarët, drejtpërdrejt dhe tërthorazi, bashkëndikojnë një tërësi faktorësh si familja e shkolla, media të ndryshme, veçanërisht programe të ndryshme televizive dhe letërsia artistike, komunikimet me teknikat elektronike të sofistikuar etj. Ky artikull është ndërtuar mbi analizën e përmbajtjes së tekstit. Vlerësohet se një element shumë i rëndësishëm që përforcon fuqinë ndikuese të faktorëve të tillë është gjuha e teksteve të lëndëve shoqërore që qarkullojnë në arsimin parauniversitar, që nga klasa e parë deri në atë të dymbëdhjetën. Kemi vërejtur se në logjikën gjuhësore të shtjellimit të teksteve të tillë ka mangësi të shumëllojshme, të cilat ndikojnë në keqformimin gjuhësor dhe intelektual të nxënësve. Ndërkohë që në shoqërinë shqiptare dallgët e anarkisë problematike ende godasin edhe sistemin arsimor, një studim i tillë është një provë për të trajtuar mangësitë kryesore në parashtrimet logjiko-gjuhësore të dijeve shoqërore në tekstet e shkollave, duke filluar me ato të shkollave të mesme. Në shkencat shoqërore përsosmëria është një nocion limit që nuk arrihet, por që lipset synuar vazhdimisht jo vetëm nga autorët e rinj, por edhe nga ata më me përvojë. Për të rilevuar rëndësinë e teksteve të shkollave për formimin e shumanshëm qytetar të shqiptarëve, mjafton të kujtojmë se ndër autorët e parë të teksteve në gjuhën shqipe ka qenë personaliteti më i rëndësishëm për kombin shqiptar pas Gjergj Kastrioti – Skënderbeut, magjistari i fjalës shqipe, poeti kombëtar Naim Frashëri si dhe mjaft rilindës të tjerë të mëdhenj, të cilët kanë shkruar tekste në shqip për shkollat.²

Koncepte kyçe: *tekst mësimor, logjikë gjuhësore, këndvështrime teorike, shkenca sociale.*

Dr. Blerina Hamzallari është drejtuese e njësisë bazë të Sociologjisë në Universitetin e Tiranës që prej 18 janar 2018 e në vazhdim. Ajo ka përfunduar studimet e ciklit të parë dhe të ciklit të dytë në Sociologji në Universitetin e Tiranës në vitet 2005-2010. Në korrik të vitit 2017 u diplomua “Doktor” në shkencën e Sociologjisë. Nga viti 2012 e në vazhdim ajo ka qenë lektore e disa lëndëve universitare si “Sociologji e familjes”, “Teori sociologjike”, “Tipologji të konfliktit bashkëkohor”, “Hyrje në Sociologji”, “Shkrim akademik”, etj. Interesat kryesore të kërkimit janë: Familja, martesat, të rinjtë, gjinia, konflikti dhe ndërmjetësimi, drejtësia restauruese, komuniteti dhe familjet, farefisnia, komunikimi ndërkulturor etj.

Prof. Dr. Zyhdë DERVISHI është Profesor në Departamentin e Sociologjisë të Universitetit të Tiranës. Në vitet 2012-2016 ka kryer funksionin e drejtuesit të Departamentit të Sociologjisë dhe të drejtuesit të Shkollës Doktorale, pranë këtij Departamenti. Në korrik 1981 u diplomua “Punonjës i shkencave politike” në Fakultetin e Shkencave Politike e Juridike në Universitetin Shtetëror të Tiranës. Për rezultate të shkëlqyera në studime Ministria e Arsimit dhe e Shkencës e shtetit shqiptar e dekoroi me “Medalje e Artë”. Në vitin 1986 mbrojti tezën e doktoratës. Pas vitit 1990 kreu disa specializime afatmesme e afatshkurtra në fusha të sociologjisë së kulturës, të sociologjisë së shkencës dhe të artit në Itali dhe Gjermani. Është lektor i parë i lëndëve universitare Sociologji e përgjithshme, Sociologji kulture, Sociologji njohje arti dhe Komunikim simbolik që zhvillohen në Universitetin e Tiranës. Tekstet dhe monografite e tij janë studiuar dhe studiohen nga studentë të disa degëve si pjesë e programeve të disa lëndëve sociologjike që zhvillohen në disa universitete të hapësirës shqiptare.

² Shënim i rëndësishëm: Duke zbatuar me korrektësi standardet e shkrimit akademik autorët i janë referuar me saktësi teksteve të lëndëve shoqërore, por pa shënuar emrin e autorit ose të autorëve dhe të shtëpive botuese që i kanë botuar ato (Këto të dhëna janë paraqitur të plota në dorëshkrim. Autorët janë të gatshëm t’ia vënë në dispozicion çdo autori ose shtëpie botuese që do t’i kërkojë). Kësisoj do të ketë një shmangie të arsyetuar e të qëllim të nga standardet akademike, sepse këtë studim autorët nuk e vlerësojmë si polemikë me autorët e teksteve dhe me punonjësit e shtëpive botuese, por si ndihmë miqësore dhe përgjegjësi profesionale për përmirësimin e punës së tyre për realizimin e teksteve.

1. (Mbi)Përgjithësime të skajshme, gabime dhe kontradikta

Në shumë tekste të lëndëve shoqërore që qarkullojnë vitet e fundit në shkollat e mesme të Republikës së Shqipërisë ka përgjithësime të skajshme, të cilat nga pikëpamja logjiko-gjuhësore janë të gabuara. Për ta konkretizuar, në hyrje të një teksti “Ekonomia 12” (Tiranë 2018) theksohet: “Së fundmi, ekonomistët analizojnë... pjesën e popullsisë, e cila nuk mund të gjejë punë” (f. 5). Në trajtë kaq të përgjithësuar ky formulim është i gabuar. Në konceptin e popullsisë përfshihen edhe një numër i madh anëtarësh të shoqërisë të pazënë profesionalisht me punë të dy grup-moshave: fëmijët e të rinjtë nën moshën e aftë për të punuar dhe pensionistët. Numri dhe pesha specifike e pensionistëve kanë prirje të rriten ndjeshëm gjatë dy dhjetëvjeçarëve të fundit në shumicën e shteteve të botës. Ndër njerëzit që nuk punojnë janë edhe invalidët, numri dhe pesha specifike e të cilëve rriten ndjeshëm nga njëri vit në tjetrin. Formulimi i saktë që shmanë gabimin e sipëranalizuar mund të ishte: *“Ekonomistët analizojnë edhe pjesën e popullsisë në moshë pune dhe të aftë për punë që nuk gjejnë punë”*.

Në mësimin e parë të po të njëjtit tekst është edhe ky përkufizim: “Ekonomia është shkencë që studion se si shoqëria i menaxhon burimet e saj të pamjaftueshme (të rralla) për të arritur maksimumin e mirëqenies për njerëzit” (f. 6). Nuk do të shqyrtojmë aspekte të saktësisë shkencore të këtij përkufizimi. Do të evidentojmë vetëm faktin se në të konsiderohen të njëjtësuar konceptet “i pamjaftueshëm” dhe “i rrallë”. Një mall mund të jetë jo i rrallë, por me shumicë. E megjithatë, mund të jetë i pamjaftueshëm për të plotësuar jo vetëm kërkesat maksimale, por edhe ato minimale të shoqërisë në një periudhë të caktuar të zhvillimit të saj. Ndërkohë, një mall tjetër mund të jetë fare i rrallë, por mund të jetë jo vetëm i mjaftueshëm, por i tepërt në raport

me kërkesat e shoqërisë në një stad të caktuar të funksionimit të saj.

Në fillim të mësimin 4 të kreut të parë të librit të sipërcituar thuhet: “Në sistemin e ekonomisë së tregut burimet prodhuese janë në pronësi të individëve dhe institucioneve private dhe jo në pronësi të qeverisë” (f. 15). Deri në ditët tona nuk ka pasur dhe nuk ka asnjë qeveri që të mos ketë në pronësi të vet një sasi të caktuar burimesh prodhuese si miniera, pyje, lumenj, liqene etj. Madje, herë pas here, edhe në shtete ku është zhvilluar më hershëm ekonomia e tregut, si Britania e Madhe, Gjermania etj., sektori shtetëror është zgjeruar nëpërmjet rrishtetëzimit të disa burimeve private të prodhimit. Disa rreshta më poshtë në po këtë mësim, theksohet: “Një individ nuk ka pse të ndërtojë një shtëpi, një fabrikë, të pastrojë tokën për ta mbjellë kur dikush (p.sh. qeveria) mund ta konfiskojë këtë pronë për qëllimet e veta” (Po aty). Në kundërshtim me atë që u pohua më lart, kjo frazë flet për pronësi të qeverisë, pra për pronësi shtetërore, qoftë edhe përkohësisht, në formën e objekteve të konfiskuara për motive të ndryshme.

Në një tjetër tekst, “Filozofia 11” (Tiranë, 2017), në mësimin me temë “Shteti ideal dhe bota e ideve” theksohet: “Nuk ka asnjë filozof që në një mënyrë apo në një tjetër të mos jetë ndikuar nga mendimi i Platonit”. Përgjithësim krejt kategorik. Si i tillë, i pasaktë të paktën në dy aspekte kryesore: *Së pari*, ende nuk ka studime komplekse tërësore, të cilat të evidentojnë shkencërisht ndikimet e mendimit filozofik të Platonit të gjithë filozofët që kanë jetuar e krijuar pas tij. *Së dyti*, formulimi i sipërcituar në tekst nënkupton se nga doktrina filozofike platonike janë ndikuar edhe filozofët që kanë jetuar e zhvilluar mendimin filozofik para se të lindte ky filozof i shquar i antikitetit. Gabime të tilla logjiko-gjuhësore do të shmanë nëse do të përdorehin fjalët me kuptime relativizuese si *“Përgjithësisht filozofët që kanë jetuar në kohën kur jetonte Platoni dhe më*

pas”, ose “*Shumica e filozofëve bashkëkohës të Platonit dhe që kanë jetuar më pas janë ndikuar nga filozofia tij*” etj. Shprehje të tilla *gjuhësore* pasqyrojnë ndikimet e shumanshme të Platonit te filozofët e tjerë *brenda kornizave të saktësisë logjiko-gjuhësore e historike*, duke mos përfshirë mundësinë se disa filozofë, që kur Platoni ishte fizikisht në këtë botë e deri në ditët tona mund të mos jenë ndikuar nga filozofia e tij.

2. Sinonime që nuk janë të tillë në çdo kontekst shoqëror

Veçanërisht pas Luftës së Dytë Botërore gjuhëtarët shqiptarë më të kualifikuar si Aleksandër Xhuvani, Eqrem Çabej etj. kanë argumentuar se gjuha shqipe është e pasur me sinonime. Për këtë problematikë akademiku Jani Thomai ka shkruar: “Sipas konceptit për sinonime leksikore, që formulohet përgjithësisht në letërsinë shkencore shqiptare (studime, tekste, fjalorë), pranohen dy seri sinonimesh: *fjalë me kuptim të njëjtë* (fjalë shqipe – fjalë e huaj, fjalë krahinore – fjalë krahinore etj.) dhe *fjalë me kuptim të afërt* (me dallime thujtë të papërfillshme semantike)... fjalë *bie* ... vjen në “Fjalorin sinonimik...” me rreth 100 sinonime, po kështu folja *bëj* jepet këtu me 90 sinonime, emri *bisk* me rreth 40 sinonime etj.” (Thomai, J.; Samara, M.; Shehu, H.; Feka, Th., 2005:8, 7).

Thellimi i studimeve sociologjike, detajimi i tyre për grupime shoqërore e nënkulturore të ndryshme e deri për individë tregon se disa fjalë, që rëndom trajtohen si sinonime me kuptim të njëjtë ose të afërt nuk janë të tilla në sfonde sociokulturore të ndryshme. Për të ilustruar këtë ide do të analizojmë dallimet kuptimore të fjalëve *atdhe* dhe *mëmëdhe*.

Jo të gjithë gjuhët që fliten nga popujt numerikisht më të mëdhenj të Europës dhe që kanë pasur e kanë më shumë ndikim në zhvillimet kulturore europiane e më gjerë artikulohe në dyja fjalët *mëmëdhe* dhe *atdhe*.

Për shembull në gjuhën frënge qarkullon vetëm fjala *patrie* që ka kuptimin *atdhe*. Në këtë gjuhë nuk qarkullon fjala *mëmëdhe* (Kokona, V., 2008:750).

Ndërsa në gjermanisht *atdheu* shënohet me fjalët *heimat* dhe *heimatland* dhe *mëmëdheu* me fjalën *mutterland* dhe *heimat*. Fjala *heimat* ka më shumë kuptimin *vendlindje* (Dhrimo, A., 2005: 43, 733). Në gjuhën italiane përdoret fjala *patria*, me kuptime kryesore *atdhe*, *mëmëdhe* dhe me kuptim të figurshëm *vendlindje*. Ndërsa fjala *madrepatria* përdoret me kuptimin *atdhe* dhe kryesisht për mërgimtarët me kuptimin *mëmëdhe* dhe *metropol* për kolonitë (Leka, F.; Simoni, Z., 1998: 522, 418). Është domethënës fakti që mërgimtarët italianë që jetojnë në vende të tjera, vendin ku kanë lindur e shenjojnë me një fjalë të përbërë *madre-mëmë, nënë* dhe *padre-baba*. Madje edhe parajsja në gjuhën italiane quhet *patria celeste*, pra *atdheu hyjnor, qiellor* (Colombo, P., pa vit botimi, f. 540).

Në gjuhën angleze përdoren disa fjalë dhe togfjalësha për të shprehur konceptet “atdhe” dhe “mëmëdhe”: *fatherland-atdhe, vendi i lindjes së një personi*; por më dendur përdoret togfjalëshi *the mother country, motherland*, sepse koncepti i lindjes lidhet më nga afër me nënën (Hornby, A.S., 1997: 317, 559).

Në gjuhën ruse artikulohe më dendur tri fjalë për të shenjur atdheun: *otçerstvo, otçizna* dhe *rodina* me kuptimin *vendi i lindjes dhe i rritjes së njerëzve të caktuara* (Ozhegov, C.I., 1953:422, 425, 628). Në fjalorët anglisht-rusisht dhe italisht-rusisht, botime akademike shtetërore të ish-Bashkimit Sovjetik, fjalët *motherland* dhe *madrepatria* janë shpjeguar me barasvlerëset e tyre *otçestvo, rodina* dhe *otçizna* (Muller, V.K., 1967: 491; Skvarzova, N.; Maizel, B., 1972:486). Fjala *otçestvo* është e gjinisë asnjënjëse, ndërsa dy të tjerat të gjinisë femërore.

Në gjuhën shqipe përdoren dy fjalë për të karakterizuar vendin, në kuptimin e gjerë

të fjalës, ku lind një njeri, ku kanë lindur prindërit e tij ose më të parë të tyre: *mëmëdhe dhe atdhe*. Rilindasit tanë të mëdhenj Naim Frashëri, Naum Veqilharxhi, Petro Nini Luarasi, Sami Frashëri etj. përdornin më dendur termin “mëmëdhe” për Shqipërinë. Artikulonin me gojë e me shkrim këtë term për të shprehur afrinë me tokën e të parëve, e cila lëngonte nën pushtimin prej Perandorisë Osmane. Mëmëdhe shpesh karakterizohej edhe si “dheu mëmë” ose si “dheu i mëmës”.

Në poemën “Bagëti e Bujqësija” poeti kombëtar Naim Frashëri, një nga udhëheqësit shpirtërorë të ballit të parë të Rilindjes Kombëtare të shqiptarëve, shprehet me kuotat më të larta të mëmëdhedashurisë dhe me thjeshtësi rrëqethëse: “*Shqipëri, o mëma ime*” (1995:21). Ndërsa Andon Zako Çajupi në pak vargje krijon një vizion sintetik poetiko-filologjik, pothuajse holistik për mëmëdheun, si përgjithësim i mendësive të shqiptarëve: “*Mëmëdheu qubet toka/ ku më ka rënë koka.../ stërgjyshërit ku kanë qenë/ dhe varret që kanë vënë/ ku jam rritur me thërrime/ ku kam folur gjuhën time.../ ku rroj në gaz e në shpresë,/ ku kam dëshirë të vdes*” (2018:14).

Në vetëdijen e shqiptarëve të shoqërisë tradicionale lidhjet e shumëfishta me atdheun/ mëmëdheun ishin ose përfytyroheshin aq të forta, saqë përshkonin edhe botën e nëndheshme, të të shumtëve. Përfytyrime të tilla janë sendërtuar në krijime folklorike të shumëllojshme si proverba, këngë etj. Ka fuqi tronditëse thirrja-klithmë e një nëne e shprehur në 4 vargje: “*Bën ç’të bësh të thotë nëneja/ Po atje të mos më mbetesh,/ Shqelmo varrin, ngrahu eja/ Në tokën tënde të tretesh*” (Vasili, K.; Mustaqi, A., 1981:391).

Ndërkohë fjala “atdhe” shpreh dheun e lindjes të atit ose të babait. Në fjalorin e hartuar prej 5 gjuhëtarëve, nga më të shquarit të seksionit të Gjuhës dhe të Letërsisë (Instituti i Shkencave), të botuar në vitin 1954, këto dy fjalë konsiderohen dublete sinonimike ose sinonime me kuptim të njëjtë: “ATDHE-U em. Vendi ku kemi

lerë dhe i të cilit jemi qytetarë” (1954:20). Në faqen 309 të këtij fjalori parashtrohet kuptimi i fjalës: “MËMËDHE-U em, Atdheu”. Në këtë fjalor nuk ka asnjë nuancë kuptimore tjetër për këto dy fjalë të karakterizuara si sinonime identike.

Në “Fjalor i gjuhës së sotme shqipe”, të përgatitur për botim nga Instituti i Gjuhës dhe i Letërsisë (në përbërje të Akademisë së Shkencave të RPS të Shqipërisë), të botuar në vitin 1980 fjalët *atdhe* dhe *mëmëdhe* përcaktohen si sinonime: “ATDHE-U m. 1. Vendi ku kemi lindur e jetojmë ne dhe ku kanë jetuar të parët tanë, vendi ku banon prej kohësh një popull a një komb, mëmëdhe... 2. Vendi ku lind e zhvillohet diçka për herë të parë, vendi prej nga buron a vjen diçka; vend i përshtatshëm për lulëzimin e diçkaje” (f. 67). Në faqen 1126 të këtij fjalori: “MËMËDHE~U m. lart. Atdhe”.

Edhe në fjalorët sinonimikë më të zgjeruar të botuar pas vitit 1990 nuk vihen në dukje dallime në nuancat kuptimore ndërmjet fjalës *atdhe* dhe *mëmëdhe*. Madje në krijime poetike të ndryshme artikulimi i fjalëve *atdhe* dhe *mëmëdhe* përcaktohet nga përpjekjet e poetëve për të balancuar numrin e rrokjeve ndër vargjet e poezive me metrikë të rregullt.

Përdorimi i këtyre dy fjalëve nuk është rastësi, por edhe nuk janë sinonime identike. Për të kuptuar dallimet ndërmjet tyre do t’i referohemi jetës dhe veprimtarisë së njerëzve që i kanë prindërit me përkatësi të ndryshme kombëtare. Më shpesh ndodh që njerëz të tillë të përfshihen me përparësi në linjën e interesave zhvillimorë të atdheut, domethënë ta identifikojnë veten me përkatësinë kombëtare të babait. Kjo ndikohet edhe nga fakti se shumica e njerëzve në botë mbajnë zyrtarisht mbiemrin e babait. Përvoja historike tregon se në situatën e konfliktive të ashpra ndërmjet strukturave politiko-ushtarake shtetërore të kombit të cilit i përket babai dhe atyre të cilave u përket nëna, njerëz të tillë janë angazhuar me përparësi ose tërësisht në anën e atdheut ose të mëmëdheut.

Në vitet 1930 dhe përgjatë Luftës së Dytë Botërore (deri në vitin 1944) informatori më inteligjent që ka ndikuar më shumë në ruajtjen e jetës së miliona njerëzve të popujve të angazhuar në luftë kundër Italisë fashiste, Japonisë militariste dhe sidomos Gjermanisë naziste, ka qenë Rikard Sorge (4 tetor 1915 – 7 nëntor 1951), i cili njihet si gazetar gjerman dhe informator i Bashkimit Sovjetik. Babai i tij ishte me kombësi gjermane, çka e ndihmoi atë të fitonte besimin e ambasadorit të shtetit nazist gjerman të akredituar në Tokio të Japonisë. Në prag të shpërthimit të konfliktit më të përgjakshëm në historinë e shoqërisë njerëzore ndërmjet ushtrisë naziste gjermane dhe Ushtrisë së Kuqe dhe popujve të ish-Bashkimit Sovjetik, Rikard Sorge, me informacionet e tij ndihmoi luftën e drejtë, mbrojtëse të popujve sovjetikë. Kështu Rikard Sorge i shërbeu mëmëdheut (kishte nënë ruse), duke përkrahur luftën çlirimtare të tij kundër luftës pushtuese, të padrejtë, të imponuar nga qarqet agresive, shoviniste të atdheut të tij. (Korolkov, J., 2007:54, 74).

Sidomos përgjatë dy dhjetëvjeçarëve 1915-1935 skenat teatrore më prestigjioze të Europës e më gjerë i tronditi me fuqinë e tij interpretive të jashtëzakonshme, me aktrimin e kryeroleve të tragjedive më të mëdha të njerëzimit, gjeniu Aleksandër Moisiu (1879-1935). Kritikët më të kualifikuar të artit dramatik, regjisorët dhe aktorët më të shquar bashkëkohës vërenin se në fuqinë interpretuese të Moisiut kishte shpërthime emocionale të veçanta, krejt origjinale që nuk ishin karakteristike për karakterin e italianëve, spanjollëve, gjermanëve, anglezëve etj. Një situatë e tillë ngriti shumë pikëpyetje për përkatësinë kombëtare të këtij aktori genial. Por këtë rebus e zgjidhi vetë Aleksandër Moisiu me deklaramë fare të qarta: “Unë jam rritur në Shqipëri dhe jo në Itali. Sigurisht që këtu kam shkuar në shkollë dhe kam jetuar, por babai im është shqiptar dhe nëna ime është shqiptare nga arbëreshët... Gjaku im i përket origjinës

sime dhe origjina është ajo që thotë fjalën e fundit. T’i shikosh shqiptarët në jetë, duken si njerëz shumë të qetë, por gjithë ajo qetësi shndërrohet në fuqi luani nëse dikush i prek në sedër ose në të drejtën e tyre...” (Shih: Kosova, B., 2002:16). Kështu përkatësia kombëtare, “gjaku” i kombit përcakton shpesh mjaft elemente të modeleve të sjelljes së njerëzve, qofshin këta të zakonshëm ose gjeni, në art ose shkencë, politikë ose veprime luftarake etj.

3. Keqkuptime të pronorëve dhe të antonimeve

Në tekstet e lëndëve shoqërore që qarkullojnë në shkollat e mesme ka përdorime pa vend e deri keqpërdorime të pronorëve, trajtime si antonime të fjalëve, të koncepteve që nuk janë të tillë. Për shembull në tekstin “Qytetaria 10” (botim i vitit 2009), theksohet me shkronja të zeza: “*Tërheqja afektive ndaj seksit të kundërt* është një tjetër problem që i shqetëson adoleshentët. Duke e ndierë veten të rritur ai/ajo kërkon të hyjë në kontakte me seksin e kundërt” (f. 107). Edhe në punime monografike konsiderohen gabimisht antonime këto fjalë dhe të tjera në linjë gjinore. Për këtë mjafton t’i referohemi një botimi të realizuar nga struktura shkencore gjuhësore me titull “Antonimet e gjuhës së sotme shqipe”: “Antonimet e plota kanë kuptime krejtësisht të kundërta. Ato janë të krijuara në polaritete ekstreme me skaje të theksuara kundërvënëse. Të tilla janë: jetë-vdekje, burrë-grua, babë-nënë” (Goçi, I., 1985:42, 43). Edhe nëse ka një traditë gjuhësore që fjalë të tilla i konsideron si antonime, është e nevojshme që këto fjalë të nxirren jashtë skemës së kundërshtisë edhe si pjesë e përpjekjeve të shumanshëm për të sfumuar e tejkaluar mjaft kontradikta ndërmjet njerëzve me përkatësi gjinore të ndryshme. Përkatësisht vajza dhe djali, gruaja dhe burri (edhe si bashkëshorte), nëna dhe babai janë krijesa njerëzore që

kanë shumëçka të përbashkët në shumë tregues jetikë. Ato dallohen biologjikisht nga përkatësitë e veçanta gjinore (nuk është mirë që në tekste të artikulohen fjalët *dallime seksuale*), të cilat në rrjedhën e kohës janë reflektuar në një seri dallimesh në staturë ekonomike e politike, arsimore e shoqërore etj.

Dallimet gjinore dhe dallime të tjera që burojnë natyrshëm prej tyre e zbukurojnë harmonikisht spektrin e funksionimit e të zhvillimit të shoqërisë. Edhe trajtimi gjuhësor i krijesave njerëzore të ndryshme për nga përkatësia gjinore si krijesa të kundërta e përforcon frymën e konfliktualitetit në shoqërinë shqiptare, e cila veçanërisht këta dy dhjetëvjeçarët e parë të shekullit XXI ka qenë mjaft problematike. Ndoshta do të mbetet e tillë edhe në të ardhmen, së paku të afërt. Mendojmë se artikulli në tekste shkollorë, në media të ndryshme dhe në biseda të përditshme i njerëzve me përkatësi gjinore të ndryshme si krijesa të dallueshme në disa profile dhe jo si *“seks të kundërt”*, do të ndikojë në sfumimin e kontradiktave me sfond gjinor, në shtensionimin e shoqërisë shqiptare në tërësi.

4. Pasaktësi në kuptimin e funksioneve të ligjeve dhe të incestit

Në një tekst “Qytetaria 10” (Tiranë 2009) gjenden edhe karakterizime të tilla: “... ligji kontrollon dhe dënon këdo që e shkel atë” (f. 12).

Kjo mënyrë të shprehuri ngjan me bisedat e rëndomta të njerëzve me nivel arsimor të pamjaftueshëm. Është e nevojshme që gjuha e teksteve të lëndëve shoqërore të ngrihet mbi nivele të tilla vulgare, të cilat, në një vështrim teorik, humbin edhe logjikën gjuhësore. Ligji në vetvete nuk ka asnjë fuqi reale, praktike për të kontrolluar dhe, aq më pak, për të dënuar ndonjë njeri, pavarësisht nga krimet që ai ka kryer. Ligji përkatës, pjesë të caktuara të legjislationit në tërësi, normojnë veprimtarinë e strukturave

përkatëse të drejtësisë si prokuroria, gjykatat, përmbarimi etj. për ndëshkimin e njerëzve që kryejnë veprime penale.

Në këtë tekst parashtrohet një kuptim i gabuar për incestin: “Incesti ka të bëjë me lidhjet seksuale midis personave në lidhje gjaku” (f. 55). Shoqëria tradicionale shqiptare, madje edhe ajo e ditëve tona është mjaft ekzogame. Sipas normave kulturore kanunore shqiptarëve u ndalohej të martoheshin nëse nuk ishin në linjën e fisit të babait më larg se 400 breza dhe në linjën e lidhjeve fisnore të nënës më larg se 100 breza (Gjeçov, Sh., 1993: 23-24).

Por, në rrjedhën e historisë, shumë martesë edhe ndër shqiptarë janë realizuar ndërmjet të reja dhe të rinjve pa respektuar largësinë e brezave të përcaktuara nga normat kanunore. Praktikisht shqiptarët nuk mund t’i njohin paraardhësit e tyre para 400 brezash në linjën e babait, domethënë paraardhësit e tyre para 10-12 mijë vitesh. Në shoqërinë tradicionale bëhej kujdes që të mos martoheshin të reja dhe të rinjtë, të cilët ishin më të afërt se kushërinj të rendit të shtatë. Në disa shoqëri si ajo turke, izraelite etj., në të cilat normat kulturore nuk ndalojnë martesat e kushërinjve të parë në disa linja, nuk konsiderohen incest marrëdhëniet intime ndërmjet të martuarve të tillë. Duke pasur parasysh këtë kompleks rrethanash e përvojash jetësore, teorikisht incesti mund të përcaktohet *si marrëdhënie seksuale ndërmjet njerëzve me lidhje gjaku shumë të afërta, të cilat ndalohen kategorikisht nga normat kulturore ose ligjore të një shoqërie ose të një “segmenti”* të saj në një periudhë të caktuar të zhvillimit.

5. Jo “gjuhë e huaj”, por “gjuhë amtare” dhe “gjuhë të tjera”

Në gjuhën e folur, në dokumente zyrtare dhe në tekstet e lëndëve shoqërore të shkollave të mesme qarkullon dendur togfjalëshi ose karakterizimi “gjuhë e huaj”. Madje ka emërtime institucionesh

arsimore si “Shkolla e mesme e gjuhëve të huaja”, “Fakulteti i gjuhëve të huaja” etj. Në kontekste të tilla karakterizimi i *huaj* është i pakuptimtë, së paku për disa arsye thelbësore.

Së *pari*, nëse një student shqiptar përvetëson gjuhën “e huaj”, për shembull anglisht, frëngjisht, gjermanisht, spanjisht etj., a mund të quhet “e huaj” kjo gjuhë e përvetësuar prej tij, madje e përvetësuar si gjuha shqipe ose edhe më mirë se ajo.

Së *dyti*, a ka kuptim emërtimi “Fakulteti i gjuhëve të huaja”, për një student italian, francez, gjerman, sllav, grek dhe anglez që studion një gjuhë joamtare në këtë fakultet të Universitetit të Tiranës. Kësisoj, një pjesë e vetëdijes së tij gjuhësore, domethënë edhe gjuha amtare e tij, konsiderohet e huaj për të.

Së *treti*, sipas hulumtimit joshterues nëpër regjistra përkatës të Fakultetit të Gjuhëve të Huaja në Universitetin e Tiranës përgjatë dy dhjetëvjeçarëve të parë të shekullit XXI kanë studiuar në degën e gjuhës turke 3 studentë turq, nënshetas të Republikës së Turqisë që e kanë turqishten gjuhë amtare dhe rreth 15 minoritarë grekë kanë studiuar në gjuhën e tyre amtare, në greqisht. Studentë të tillë kanë studiuar gjuhë të huaj?

Së *katërti*, gjuhët janë një pasuri e madhe e përbashkët e gjithë popujve të botës, pra asnjë gjuhë nuk është e huaj për askënd. Karakterizimi “i huaj” për gjuhët është i pakuptimtë. Mund të përdoren konceptet “gjuhë amtare” dhe “gjuhë të tjera”. Dhe institucionet arsimore mund të emërtohenin “Shkolla e mesme e gjuhëve”, “Fakulteti i gjuhëve”.

Së *pesti*, si rrjedhojë e rritjes së shkallës së emigrimeve, veçanërisht pas Luftës së Dytë Botërore, është rritur shkallë-shkallë numri dhe pesha specifike e familjeve të formuara nga martesat e partnerëve me përkatësi kombëtare të ndryshme. Për ta konkretizuar: një fëmijë lind në Itali dhe ka babanë shqiptar dhe nënën italiane. Ai ka gjuhën e amësisë *italishten* dhe gjuhën e

atësisë *shqipen*. Për fëmijë të tillë mund të thuhet se kanë gjuhë amësores, gjuhë atësore dhe gjuhë të tjera që ai mund t’i përvetësojë për gjatë jetës së tij. Asnjë gjuhë që flitet ose shkruhet në planetin Tokë nuk mund të jetë dhe nuk mund të konsiderohet e huaj për të dhe për askënd tjetër.

6. Shqipërime, por me masë të termave të lëndëve shoqërore

Në studimet sociologjike është argumentuar se një nga faktorët kryesorë, me ndikim në rritje për zhvillimin e shoqërive dhe të qytetërimeve ka qenë dhe është difuzimi kulturor, ose procesi i depërtimit të elementeve kulturor nga një sistem kulturor te tjetri ose të tjerët (Macionis, J., 2019:91). Përgjithësisht elementet e reja kulturore ngjizen në hapësirat e një sistemi të caktuar dhe “pagëzohen” me fjalë, me togfjalësh të këtij sistemi kulturor. Kur elementet kulturore difuzojnë nga sistemi i origjinës në sisteme të tjera, bartin me vete edhe etiketimet gjuhësore të tyre.

Fjalët e emërtimit të parë të dukurisë kulturore shoqërore, shkencore, teknike, ekonomike etj., e shoqërojnë atë kur transferohet ose riformësohet edhe në sisteme të tjera socialkulturore. Në proces është krijuar një fond i pasur fjalësh me pasaportë ndërkulturore, që japin ndihmesë të veçantë, për të përcjellë më me saktësi dije të caktuara, avanguardiste për kohën nga një sistem kulturor te tjetri. Për këtë, sociolinguisti Eqrem Çabej ka shkruar: “Ka rasa – kryesisht në punime të specialitetit – kur përdorimi i një fjale a termi të huaj paraqitet i domosdoshëm; aty për hir të saktësisë shkencore, të stilit a për një tjetër arsye, do të përdoret. Si kudo, edhe aty duhet vepruar me masë...” (Revista “Gjuha jonë”, nr. 1, 1981:44). Të gjitha gjuhët, pavarësisht nëse fliten nga popuj numerikisht të mëdhenj ose të vegjël, kanë një fond fjalësh ndërkulturore.

Veçanërisht pas Luftës së Parë Botërore deri në ditët tona shtetet me ndikime më imponuese në politikën botërore janë përpjekur përgjithësisht ta zvogëlojnë fondin e fjalëve të përbotëzuara në gjuhën zyrtare që ata përdorin, por nuk kanë arritur të tejkalojnë një fond të tillë. Në rrethanat e “luftës së ftohtë” ish-Bashkimi Sovjetik në kuadër të përpjekjeve për të ekspozuar përparësitë e rendit socialist, është përpjekur të rusifikonte shumë fjalë–terma me pasaportë ndërkulturore. Megjithëse ky shtet kishte shumë gjuhëtarë me nivel të lartë kualifikimi nuk arriti të “rusifikonte” shumë terma me qarkullim ndërkulturore. Në vitin 1949 në Moskë u botua nga Shtëpia Botuese Shtetërore e Fjalorëve të Huaj dhe Nacionalë “Slovar inostrani slov” (Fjalor i fjalëve të huaja) që qarkullonin në gjuhën ruse. Ky fjalor ka 20.000 fjalë dhe terma (Lljehina, I.; Petrova, F. N., 1949:6). Vetëkuptohet se 70 vitet e fundit, si rrjedhojë e zhvillimeve të vrullshme shkencore, tekniko-teknologjike, ekonomike e sociokulturore etj., e përf forcimit të prirjeve përbotëzuese përgjithësisht është pasuruar fondi i fjalëve me përdorim ndërkulturore në gjuhën ruse dhe në gjuhët e tjera.

Fjalët e gjuhëve të tjera që qarkullojnë në një gjuhë shpesh janë karakterizuar si *barbarizma*. Kjo fjalë vjen nga greqishtja *barbaros*, me kuptimin *i huaj, jogrek* (Leka, F.; Podgorica; E., Hoxha, S., 1972:26-7). Si rrjedhojë e psikozave etnocentrike të skajshme në rrjedhën e disa shekujve grekët përgjithësisht përçmonin si barbarë gjithçka johelene. Kjo ngarkesë emocionale përçmuese ndaj fjalëve të gjuhëve të tjera është përf orcuar edhe ngaqë shumë fjalë i janë imponuar popujve të ndryshëm nga strukturat përkatëse të instaluar prej ushtrive pushtuese, sidomos të 12 perandorive më të mëdha në rrjedhën e historisë që e kanë shtrirë autoritetin e tyre politik, ekonomik e kulturor (e rrjedhimisht gjuhësor) në territore të

gjera nga 6.5 deri 34 milionë kilometra katrorë si Perandoria Romake, Perandoria Ruse, Perandoria Spanjolle e Perandoria Britanike etj. (Brzezinski, Z., 2012:14). Në rrethanat të tilla spastrimi i gjuhëve të popujve të pushtuar prej fjalëve të gjuhëve zyrtare të pushtuesve është konsideruar si një aspekt i rëndësishëm i luftërave çlirimtare të popujve të pushtuar. Rilindësit e mëdhenj të popullit shqiptar spastrimin e shqipes nga turqizimet e panevojshme e vlerësonin si një fushëbetejë të rëndësishme të mëvetësimin të popullit shqiptar prej Perandorisë Osmane, të përparimit të popullit shqiptar në të gjithë fushat e jetës e të veprimtarive. Për këto arsye, ka argumentuar sociolinguisti Eqrem Çabej “njerëzit që kanë vepruar në këto fusha kanë qenë nganjëherë njëkohësisht burra të armës dhe të pendës, luftëtarë dhe dijetarë e shkrimtarë, ashtu si Pashko Vasa... Marko Boçari prej Suli...” (Revista “Gjuha jonë”, nr. 1, 1981:39).

Pas mëvetësimin të Shqipërisë prej Perandorisë Osmane (nëntor 1912) çdo strukturë zyrtare ose jozyrtare që ka trajtuar problemet e gjuhës shqipe në kushtet e luftërave të përbotshme ose në vite më të qeta zhvillimesh paqësore është angazhuar me përparësi në spastrimin e gjuhës shqipe nga fjalët e panevojshme të gjuhëve të tjera, veçanërisht të atyre të imponuara drejtpërdrejtë dhe sidomos tërthorazi nga strukturat përkatëse të regjimeve pushtuese. Për shembull në shumicën e 494 mbledhje–diskutimeve që ka zhvilluar Komisioni i Terminologjisë në përbërje të Institutit të Studimeve Shqiptare, i cili ka funksionuar në vitet e Luftës së Dytë Botërore (8 prill 1940 – fund nëntori 1944), është trajtuar me përparësi edhe çështja e zëvendësimit të fjalëve të gjuhëve të tjera, veçanërisht të “fjalëve turqishte dhe neolatine” me barasvlerëset e tyre të gjuhës shqipe (AQSH, F. 200, v. 1942, D. 21, f. 4; ky dokument duhej të ishte në dosjet e vitit 1944, por nga pakujdesia e nëpunësve të

arkivit ose për efekte vijimësie të protokollit është vënë në ato të vitit 1942).

Edhe pas Luftës së Dytë Botërore deri në vitin 1990 regjimi socialist totalitar i kushtoi vëmendje të veçantë spastrimit të gjuhës shqipe nga fjalët e panevojshme të gjuhëve të tjera. Madje, për të bashkërenduar veprimtarinë e strukturave gjuhësore shkencore, të mësuesve, të gazetarëve, të shkrimtarëve etj., me vendimin numër 82, datë 7.4.1979 u krijua pranë Këshillit të Ministrave të RPS të Shqipërisë, një komision i përhershëm me detyrë kryesore: “Të organizojë e të drejtojë punën për pastrimin dhe pasurimin e gjuhës sonë amtare në të gjitha fushat dhe të kujdeset që të njihen nga masat e gjera e të vihen në jetë përfundimet e kërkimeve dhe të studimeve në këto fusha” (Revista “Gjuha jonë”, nr. 1, 1981:11).

Pas vitit 1990, përfshirja e shoqërisë shqiptare në rrjedhën e zhvillimeve demokratizuese properëndimore u shoqërua me përhapjen me ritme të shpejta të njohurive për zhvillimet bashkëkohore në çdo fushë të jetës e të veprimtarisë, veçanërisht në shkencat shoqërore si sociologjia, qytetaria, psikologjia, historia, filozofia etj. Përhapja e vrullshme e njohurive të tilla u shoqërua me një “*baticë*” termash të gjuhëve të tjera që depërtuan në gjuhën shqipe. Menaxhimi profesional i një “*baticë*” të tillë u vështirësua edhe ngaqë, pas vitit 1990, edhe si pasojë zhvillimeve objektive e subjektive u ndërpre ose u tkurr ndjeshëm veprimtaria e disa strukturave për pastrimin e shqipes nga fjalët e gjuhëve të tjera, që u përhapën pothuajse pa kurrfarë filtrimi në hapësirat e shoqërisë dhe të kulturës shqiptare. Mjaft prej fjalëve të tilla, siç ka argumentuar sociolinguisti Eqrem Çabej, janë si “mish i huaj” në gjuhën shqipe (Revista “Gjuha jonë”, nr. 1, 1981:37). Në gjuhën e folur të shqiptarëve *mish i huaj* quhen edhe *tumoret*. Po ta vazhdojmë ilustrimin e figurshëm, nëse ky mish i huaj rritet përtej caqeve të pranueshme, e kontraktkon me metastaza gjuhën shqipe, vështirëson të kuptuarit prej

shumicës së shqiptarëve të njohurive të reja që përcillen përmes fjalëve të gjuhëve të tjera. Krahas zëvendësimit me maturi të termave të shkencave natyrore, teknike, mjekësore etj., nga gjuhët e tjera me barasvlerëset e tyre në shqipe, sociolinguisti Eqrem Çabej argumentonte në mënyrë vizionare: “Një rëndësi më të madhe merr problematika e pastrimit të degëve të leksikut shoqëror, elementet e të cilit janë në përdorim të një masë më e gjerë e shtresave të shoqërisë” (Po aty: 45). Pas vitit 1990 kjo problematikë nuk është trajtuar sa e si duhet në mënyrë sistematike, të programuar nga strukturat shkencore zyrtare përkatëse, të cilat në vend që të fuqizoheshin me rritjen e numrit të punonjësve shkencorë të kualifikuar në nivele shkencore pasuniversitare në vende të tjera, u tkurren në mënyrë të dhimbshme. Ndërkohë janë përforcuar mendësitë se “gjuha shqipe, si gjuhë e një populli të vogël, ka mundësi të kufizuara për të shqipëruar termat që vijnë nga gjuhë të tjera”, se “sa më shumë masivizohet përdorimi i anglishtes, aq më i panevojshëm bëhet zëvendësimi i termave të saj me fjalë të shqipes”, se “për shqiptarët e mbytur në një det hallesh pastrimi i gjuhës shqipe nga fjalët e gjuhëve të tjera duket një luks krejt i tepërt”, se “për të rejat e të rinjtë, që e shohin të ardhmen e tyre si emigrantë në vendet e tjera, pastrimi i gjuhës shqipe nuk ngjall kurrfarë interesi” etj. Kundërvënia e argumentuar e Eqrem Çabejt ndaj mendësive të tilla joshkencore, kundërshqiptare është aktuale për ditët tona, madje krejt vizionare: “Janë pra të gjitha mundësitë për një zëvendësim të fjalëve të huaja me fjalë vendi dhe kjo pa bjerrje aspak të vlerës kuptimore të fjalëve... Në këtë punë me rëndësi kombëtare do të veprohet me guxim bashkuar me kompetencë shkencore, dhe... me hapa të matur, me maturi në punë” (Po aty: 43, 47). Lipsen nderuar përpyekjet, e strukturave gjuhësore dhe përgjithësisht individuale, me vetënishtë të studiuesve për të zëvendësuar termat shkencorë, veçanërisht në shkencat

shoqërore, në gjuhë të tjera me fjalë të shqipes. Por në jo pak raste zëvendësimet e tilla janë bërë pa profesionalizëm, duke lënë të hapur shtegun për keqkuptime, që cenojnë saktësimet shkencore dhe madje nxisin keqinterpretime vulgare e deri kontradikta logjike.

Është e lavdërueshme përpjekja për të shqipëruar termat edhe në fushë të shkencave shoqërore. Ndhimë të rëndësishme në këtë drejtim kanë dhënë edhe hartuesit e parë të teksteve, rilindësit tanë të mëdhenj si Naum Veqilharxhi, Naim Frashëri, Sami Frashëri etj. Këtë traditë me frymë të thellë kombëtare e vazhduan hartues të shquar të teksteve pas mëvetësimit të Shqipërisë prej Perandorisë Osmane. Ndër ta shquhen Eqrem Çabej, Aleksandër Xhuvani, Shaban Demiraj etj.

Edhe në tekste të lëndëve shoqërore të shkruara e që janë në qarkullim në dy dhjetëvjeçarët e parë të shekullit XXI vihet re prirja për të shqipëruar termat e huazuara nga gjuhë të tjera. Por jo rrallë shqipërimet e tilla nuk kanë qenë profesionale. Fjalët shqipe që kanë zëvendësuar ato të gjuhëve të tjera kanë kuptime të papërcaktuara qartë dhe nuk shprehin thelbin e konceptit shkencor përkatës. Për shembull, në disa tekste termi “divorc” që nënkupton “divorc i bashkëshortëve” zëvendësohet me fjalën “ndarje” që nënkupton “ndarje të bashkëshortëve” (Teksti “Qytetaria”, 2009; në qarkullim deri në vitin 2016, f. 45). Në gjuhën shqipe fjala “ndarje” ka më shumë kuptime se fjala “divorc”. Po e konkretizojmë: Kur një vajzë martohet, ndahet nga familja e prindërve në shumë aspekte, por ajo nuk divorcohet me babanë ose vëllezërit; kur dy vëllezër, pasi martohen, ndahen në familje më vete, por nuk divorcohen nga njëri-tjetri etj. Një zëvendësim i tillë i termit “divorc” me *ndarje* qarkullon edhe në tekste e punime monografike të gjuhëtarëve të shquar të botuar përgjatë dy dhjetëvjeçarëve të parë të shekullit XXI. Studiuesi amerikan Paul Bohanan (1920-2007), i specializuar për

problematikën e divorcimit, ka argumentuar se procesi i divorcit ka 6 profile, stacione kryesore: divorci emocional, divorci ligjor, divorci ekonomik, divorci bashkëprindëror, divorci social dhe divorci psikologjik (Shih: Gidens, A., 2007:385-6). Fjala ndarje nuk mund të përcjellë një përmbajtje të tillë.

Në studimet sociologjike flitet edhe për sektorin informal ose ilegal të ekonomisë. Në këtë sektor përfshihen të gjitha veprimtaritë ekonomike që sigurojnë të ardhura të padeklaruara në strukturat zyrtare përkatëse (Macionis, J., 2019:513). Veprimtari të tilla karakterizohen edhe si *punë në të zezë*, pra punë që kryhen jashtë sistemit të taksimeve dhe tatimeve. Në faqen 92 të një teksti “Qytetaria 3”, të botuar për herë të parë në vitin 2002, *puna në të zezë* karakterizohet *punë e zezë*. Një përkthim i tillë është i pasaktë. Natyrisht, një vëllim të madh të *punës në të zezë* e përbëjnë veprimtaritë kriminale, si trafikimi i lëndëve narkotike, i armëve dhe i qenieve njerëzore, rryshfetet që marrin nëpunësit, prostitucioni ilegal etj. Këto mund të quhen *punë të zeza*. Por një vëllim të konsiderueshëm të *punës në të zezë* e përbëjnë edhe veprimtari me profil human mjaft të spikatur si puna e përkujdesit për fëmijët e fqinjëve që bëjnë mjaft adoleshentë në Shtetet e Bashkuara të Amerikës, puna jashtë orarit zyrtar, e pataksuar e inxhinierit ose e mjekut. A mund të quhet e “*zezë*” puna e mjekut jashtë orarit zyrtar që i shpëton jetën një të aksidentuari rëndë, që operon me shkallë të lartë profesionalizmi dhe shpëton jetë njerëzish nga sëmundje shumë të rrezikshme etj. Këto janë punë shumë fisnike, nuk mund të quhen *të zeza*, por thjeshtë *punë në të zezë*, sepse të ardhurat nga një punë e tillë nuk taksohen dhe taten sipas legjisllacionit në fuqi.

Sugjerohet që për zëvendësimin e termave të gjuhëve të tjera me ato të shqipes ose për modifikimin e tyre, është i domosdoshëm bashkëpunimi profesional, sistematik dhe afatgjatë i specialistëve të gjuhës me ato të shkencave shoqërore.

REFERENCAT

- Arkivi Qendror i Shtetit Shqiptar* (AQSH). 1942. Fondi 200, Dosja 21.
- Brzezinski, Zbigniew. 2012. *Vizion strategjik*, Tiranë: Instituti i Studimeve Ndërkombëtare.
- Colombo, Paolo. (pa vit botimi). *Vocabolario della lingua italiana* (Nuovissima edizione riveduta e aggiornata con ampia appendice di neologisimi), Bologna: Edizioni CAPITOL.
- Çabej, Eqrem. 1981. Për pastërtinë e gjuhës shqipe, *Revista "Gjuha jonë"*, nr. 1.
- Çajupi, Andon Zako. 2018. *Përmbledhje*, Tiranë: Shtëpia Botuese "ana", Instituti i Gjuhës dhe i Letërsisë. 1980. *Fjalor i gjuhës së sotme shqipe*, Tiranë: Akademia e Shkencave të RPS të Shqipërisë.
- Fjalor i gjuhës shqipe*. 1954. Tiranë: Seksioni i Gjuhës e i Letërsisë (Instituti i Shkencave).
- Frashëri, Naim. 1995. *Vëpra letrare 1*, Tiranë: Shtëpia Botuese "Naim Frashëri".
- Giddens, Anthony. 2007. *Sociologjia*, Tiranë: Shtëpia Botuese "Çabej".
- Goçi, Ibrahim. 1985. *Antonimet e gjuhës së sotme shqipe*, Prishtinë: Instituti Albanologjik i Prishtinës.
- Buda, Aleks; Pollo, Stefanaq; Frashëri, Kristo; Alibali, Jusuf; Plasari, Ndreçi. 1967. *Historia e Shqipërisë I* (Shqipëria në shek. XVIII-XV). Tiranë: Instituti i Historisë dhe i Gjuhësisë pranë Universitetit Shtetëror të Tiranës.
- Gjeçovi, Shtjefn. 1993. *Kamuni i Lek Dukagjinit*, Tiranë: Botimet "Albinform".
- Hornby, A.S. 1977. *Oxford Advanced Learner's Dictionary of Current English*, Oxford University Press.
- Kokona, Vedat. 2008. *Fjalor frëngjisht-shqip*, Tiranë: Botimet "Kokona".
- Korolkov, Juri. 2007. *Cili jeni ju zoti Sorge?*, Tiranë: Shtëpia Botuese "Bota shqiptare".
- Kosova, Bardhyl. 2002. *Aleksandër Moisiu, aktori që tronditi skenat e botës*, Tiranë: Botimet "Ombra GVG".
- Lljehina, I. V.; Petrova FN. (redaktorë). 1949. *Sllava inostrani sllav*, Moskva.
- Müller V.K. 1967. *English-Rusian Dictionary, "Soviet Enciklopedia"* Moscow: Publishing House.
- Skvorzova, N.; Maizel, B. 1972. *Dizionario italiano-russo*, Mosca: Casa Editrice "Enciclopedia Sovjetica".
- Shkurtaç, Gjovalin. 2006. *Kultura e gjuhës*, Tiranë: Shtëpia Botuese e Librit Universitar.
- Thomaj, Jani; Samara, Miço; Shehi, Hajri; Feka, Thomas. 2005. *Fjalor sinonimik i gjuhës shqipe*, Tiranë: Instituti i Gjuhësisë dhe i Letërsisë (Akademia e Shkencave të Shqipërisë).
- Vasili, Kozma; Mustaqi, Arsen (mbledhën dhe përgatitën për botim). 1981. *Lirika Popullore 3*, (Këngë për nizamët dhe kurbetin), Tiranë: Botuar nga Instituti i Kulturës Popullore.

ABSTRACT

Theoretical perspectives and logical-linguistic corrections in the presentation of knowledge of social sciences in the Albanian language

Over the years, the articulation of the Albanian language with logical errors is increasingly noticed, not only in complex scientific concepts in academic environments, but also in simple words and phraseological units that are frequently used in everyday life. Such mistakes and the lack of care for the content and linguistic logic often lead to the creation of confusing situations, with misunderstandings in communication and even conflict. This article is built on the content analysis of the text. Such a study is an attempt to address the main deficiencies in the logical-linguistic presentations of social knowledge in school textbooks, starting with those of secondary schools. In the social sciences, perfection is a notion that is not reached, but that is constantly being aimed at not only by new authors, but also by the most experienced ones. This article aims to re-evaluate the importance of correct use of linguistic logic in the content of social science texts. This is considered as a way to avoid linguistic and intellectual malformations of students.

Key words: *textbook, logical-linguistic correctness, theoretical perspectives, social sciences.*

FETARIA NË KOHË PANDEMIE: KONTEKSTI GLOBAL DHE AI I MAQEDONISË SË VERIUT

Ali PAJAZITI

Universiteti i Europës Juglindore Shkup, Maqedonia e Veriut

Fakulteti i Shkencave Shoqërore Bashkëkohore

Email: a.pajaziti@seeu.edu.mk

PËRMBLEDHJE

Të dhënat sociologjike flasin se shoqëria moderne është në një krizë të thellë nga e cila profile të ndryshme kërkojnë rrugëdalje. Pandemia me të cilin po përballemi sot, Covid-19 ka krijuar lëkundje të fuqishme në botën fizike dhe mentale të njeriut, e ka nxitur njeriun të kërkojë strehë, të kërkojë anijen e shpëtimit nga drejtimi i gabuar të cilin e ka marrë, nga filozofia materialiste, hedoniste, utilitariste që janë instaluar kokë e këmbë në civilizimin tonë. Dhe në kohëra krizash, religjioni, feja përbën një prej agentëve socialë më të rëndësishëm që i del njeriut në ndihmë. Ai shfaqet si një *profilaksi morale*, si një element shpresëdhënës, rehatifalës. Pra, shënohet një korelacion i drejtë mes rritjes së përmasave të krizës dhe forcimit të religjiozitetit. Në situata të tilla tek besimtarët shfaqet aktivitetit spiritual i ngjeshur, një lidhshmëri më e afërt me tejfiziken, madje shënohen edhe raste më ekstreme kur edhe agnostikë, mosbesimtarë e ndryshojnë perceptimin e vet për “të vërtetën këtu dhe atje”. Në veçanti kur shkenca, madje edhe më e zhvilluara, më e sofistikuar mbetet pa tekst përpara një virusi që na dridh të gjithëve, që na pallkosur e mbyllur planetarisht. Sipas hulumtimit të Gallup të realizuar mes 28 mars dhe 1 prill 2020 është konstatuar se jeta mentale, dietale dhe stërvitore është përqësuar, kurse jeta fetare është avancuar te 19 % të të anketuarve, shifër kjo të cilën Newport (2020) e cilëson si rilindje fetare (religious renaissance). Në këtë kontekst analisti i njëjtë përmend edhe kurbën përpjetëse të personave dhe entiteteve fetare që kryejnë detyra pozitive, integruese, bamirësie... Një hulumtim i paradokohshëm (19-24 mars 2020) i Pew Research lidhur me sjelljet adhurimore tregon se më tepër se gjysma e amerikanëve (55%) janë lutur për përfundim të përhapjes së koronavirusit (86 % luten për çdo ditë, 15 % rralë por tani kanë filluar të luten për shkak të koronavirusit-CBN News, 1 prill 2020); në disa grupe kjo përqindje është shumë më e lartë (8 nga 10 protestantë evangjelistë dhe të zinj dhe rreth 2/3-tat e katolikëve). Një studim tjetër, i Jeanet Sinding Bentzen nga Universiteti i Kopenhagës, shënon se gjatë muajit mars 2020, kërkimet në

internet të fjalës “lutje” (prayer), God, Allah, Muhammad, Easter (Pashkët), Ramadan kanë shënuar kulminacionin e pesë viteve të fundit në 75 shtete, madje edhe na Danimarkë si një vend me fetari të dobët. (Zuckerman, 2020; Evangelical Focus, 3 prill 2020) Ky hulumentim bazohet në metodën historike, analitike, në të dhëna empirike lidhur me këtë çështje shumë të ndjeshme të shekullit XXI, fokusuar në dimensionin lokal dhe global. Gjetjet flasin për fuqizim të fetarisë në kohën e Covid-19: më tepër se 2/3-tat e përgjigjesve janë ndërjet me fetarë në kohën e pandemisë, ndërsa fjalët më të përdorura në intervistë ishin “besim” dhe “Zot”.

Fjalët kyçe: *Covid-19, krizë globale, fe, rigjallërim fetar, Maqedonia e Veriut*

Ali Pajaziti (1972), sociolog, hulumentues, publicist, përkthyes nga Shkupi, profesor i sociologjisë, etikës dhe antropologjisë në UEJL. Ai ka qenë President i Forumit Sociologjik të Ballkanit (2014-2021) dhe aktualisht është Kryetar i Shoqatës Sociologjike Shqiptare (ALBSA). Është, gjithashtu, redaktor i botimeve të humanistikës në Shtëpinë Botuese Logos-A. Prof. Pajaziti është autor i 20 librave, ndër to, *Ese Sociologjike* (2003), *Rinia universitare dhe religjioni* (2003), *In Veritas - Traktat Sociologjik* (2005), *Etika Publike* (2005), *Teknologjitë e informacionit dhe etika* (2008), *Studime Kulturologjike* (2012), *Praktikum sociologjik* (2020), *Lavjerrësi i fillimshekullit* (2022) etj. Ai është autor i fjalorit të parë sociologjik shqiptar (*Fjalor i sociologjisë*, 832 f., 2009). Emri i Pajazitit gjendet në botimet e Routledge, Brill, Taylor & Francis, De Gruyter, Springer, Palgrave Macmillan, IOS Press etj. Librat e tij radhiten në sirtaret e bibliotekave prestigjioze si ajo e Kongresit, e Universitetit Princeton, Yale, atij të Torontos etj.

*Shoqëria e konsumit është një kancer, ne
dubet t'ia rikthejmë asaj shpirtin*
Chaban-Delmas

Hyrje: Gjendja krizologjike

Sentenca e mësipërme është shkëputje nga një libër i veçantë përkthimin shqip të të cilit e redaktuam ditëve traumatike të prillit vitit 2020: Baudrillard, *Konsumerizmi* (*Logos-A*), ku mes tjerash bëhet një analizë brilante e *shoqërisë moderne*, e revolucionit dhe civilizimit të bollëkut, e kulturës konsumeriste, e cila që nga shekulli i tetëmbëdhjetë, përmes filozofisë hedoniste, sensualiste, empiriste, materialiste “ka mundur fort dhe sistematikisht dogmat spiritualiste tradicionale, ka shkaktuar copëtimin historik të kësaj vlere themelore të quajtur shpirt”, përreth të cilës më parë organizohej e gjithë skema individuale e shpëtimit dhe i gjithë procesi i integritimit shoqëror.” (Baudrillard, 2020) Sipas mendimtarit francez në fjalë kursi i shoqërisë permisive dhe të komunikimeve të çastit ka shkaktuar një çekuilibër themelor, *shock* informatik, anomali, depresivitet, me

nja fjalë, ka prishur *metabolizmin social*. Sot, komuniteti i madh shoqëror është i sëmurë, ndërsa qytetarët konsumatorë janë të brishtë, në mënyrë që kudo te profesionistët, nëpër gazeta dhe te moralistët analistë, mbahet ky diskurs “terapeutik” – shprehet Baudrillard. Kjo shoqëri vazhdimisht ushqehet nga dhuna e konsumuar, nga dhuna “indirekte”, nga lajmet pak të rëndësishme, vrasjet, rebelimet, kërcënimi atomik apo *bakteriologjik*. (1970: 278) Një gjë interesante që prek Baudrillard para 50 viteve është çështja bakteriologjike apo virologjike që qe dy vite (2020-2021) na ka goditur fuqishëm si racë humane, që tregon se mendimtari në fjalë ka pasur sens të zhvilluar parashikues për të ardhmen, se ka bërë “profetin social”.

Të dhënat sociologjike flasin se shoqëria moderne është në një krizë të thellë nga e cila profile të ndryshme kërkojnë rrugëdalje. Pandemia me të cilin po përballemi sot, Covid-19 ka krijuar lëkundje të fuqishme në botën fizike dhe mentale të njeriut, e ka nxitur njeriun të kërkojë strehë, të kërkojë anijen e shpëtimit nga drejtimi i gabuar të cilin e ka marrë, nga filozofia materialiste e instaluar kokë

e këmbë në civilizimin tonë. Dokumentari Seaspiracy i Ali Tabrizit (2021) na rikujton se në çfarë shkalle të pëshitur dhe grabitqare kemi arritur përmes “progresi(vizni)t”, se si jemi duke e shkatërruar planetin tonë (Zimeri), na rikujton dëmin që njerëzit ua shkaktojnë llojeve detare, shpalos degradimin alarmues global, shpërfaq çoroditjen etike dhe ligjore të industrisë komerciale të peshkatarisë. (Smith, 2021)

Dhe në kohëra krizash, religjioni, feja përbën një prej agjentëve socialë më të rëndësishëm që i del njeriut në ndihmë. Ai shfaqet si një *profilaksi morale*, si një element shpresëdhënës, rehatifalës. Pra, shënohet një korelacion i drejtë mes rritjes së përmasave të krizës dhe forcimit të religjiozitetit. Kriza e vë në test besimin, por edhe e fuqizon atë. *Homo religiosus* është i vetëdijshëm se qiellorja apo Zoti i vë njerëzit në sprovë në mënyrë të ndryshme, mes tjerash edhe me fatkeqësi natyrore, sëmundje, me kataklizma kolektive, pandemi planetare etj. Në situata të tilla tek besimtarët shfaqet aktivitetit spiritual i ngjeshur, një lidhshmëri më e afërt me tejfiziken, madje shënohen edhe raste më ekstreme kur edhe agnostikë, mosbesimtarë e ndryshojnë perceptimin e vet për “të vërtetën këtu dhe atje”. Në veçanti kur shkenca, madje edhe më e zhvilluara, më e sofistikuara mbetet pa tekst përpara një virusi që na dridh të gjithëve, që na pllakosur e mbyllur të gjithëve.

Faktet empirike na tregojnë se në këtë krizë fetaria kolektive është lëkundur një çik, por ekzistojnë relata (lidhje) individuale me të Madhërishtmen, pra religjioziteti individual, sepse feja nuk realizohet vetëm brenda tempujve, në veçanti në islam që nuk e pranon klerikalizmin dhe formulën *extra ecclesiam nulla sallus*. Në fakt, karantimi ka shkaktuar fenomenin e *fetarisë krahëtlyer*, por ka forcuar një formë tjetër të fetarisë shtëpiake apo familjare. Çdokush mundet që të lutet, të kryejë rituale edhe nga banesa e vet, prej gjithkund sepse Zoti është prezent gjithandej dhe shprehur me

gjuhën e teknologjiive informatike është gjithherë *online*. Sociologjia e religjionit shënon një lloj të ri të adhurimit, të atij virtual (*virtual worship*), të predikimit përmes mediave apo rrjeteve sociale, që përbën një version jokonvensional të përhapjes së përshpirtësisë, në veçanti për brezat më të vjetër, që janë mësuar me *fetarinë fizike*.

Covid 19 dhe fetaria globale

Siç cekëm, sociologjia e religjionit mëson se krizat krijojnë lëkundje, e luhatjet e mëdha i shtyjnë njerëzit të kërkojnë një strehë, në veçanti në sferën e metafizikes, suprahumanes, qiellores. Sipas Meredith McGuire (2007) përvoja e krizës mund t’ia përforcojë besimin që një individ e ka. Edhe këta muaj të historikes ‘Corona’, mes tjerash, kanë prurë edhe një revitalizim të fetarisë (religjiozitetit), ndoshta edhe më të fuqishëm sesa në vitet 1990 kur ra komunizmi, sepse tani nuk ra një ideologji, por një mit i kulminacionit të arritjeve njerëzore, “gjithfuqishmëria e shkencës”, sireligjioni i quajtur *scientizëm* (shkencizëm).

Ja disa tregues të fetarisë së ringjallur globalisht në vitin 2020: lutjet e organizuara për të prekurit nga Covid-19, për doktorët, kërkesa për lutje publike nga prefektët italianë, RSL (Religion and Spiritual Life) Facebook dhe RSL Instagram i studentëve të Shkollës për Teologji të Harvardit që ofrojnë postime insipiruese në kohë pandemie me qëllim të mbajtjes së njerëzve shpirtërisht të zgjuar, Kur’ani i kënduar *open air* nga mjekët turq nëpër spitale, ezanet nga minaretë e qyteteve të Gjermanisë, të Kanadasë, shpallja e 15 marsit nga Trump si Ditë Nacionale e lutjes për të prekurit nga Covid-19, e të tjera.

Pew Research ka gjetur rritje të fetarisë te amerikanët në përgjithësi, që është e krahasueshme me atë të shtatorit të vitit 2001, pas rrënimit të Kullave Binjake. Në rastin e sulmeve të 11 Shtatorit publiku

amerikan u bë më fetar sepse përballej me një gjendje që ia dëftonte mortalitetin dhe esencën fragjile të jetës: Nuk ka ateistë në istikame. (“*There are no atheists in foxholes.*”) Një studim i MIT, Universiteti Baylor dhe Duke tregon se amerikanët fetarë janë përballur më mirë me krizën ekonomike planetare të vitit 2008, së paku në aspekt të mirëqenies. Sipas hulumtimit të Gallup të realizuar mes 28 mars dhe 1 prill 2020 është konstatuar se jeta mentale, dietale dhe stërvitore është përqësuar, kurse jeta fetare është avancuar te 19 % të të anketuarve, shifër kjo të cilën Newport (2020) e cilëson si rilindje fetare (*religious renaissance*). Në këtë kontekst analisti i njëjtë përmend edhe kurbën përpjetëse të personave dhe entiteteve fetare që kryejnë detyra pozitive, integruese, bamirësie... Sipas hulumtimit të realizuar me qytetarët e 14 vendeve ekonomiksht të zhvilluara kanë parë forcim të ndjesisë fetare si te vetja ashtu edhe te të tjerët, pra të fetarisë në kontekstin shoqëror, madje këtë të dytën e konsiderojnë si më të fuqishme (vetëm te rasti i Japonisë shifrat e të parës janë të barabarta me të dytë, 5%-5%). Te amerikanët kjo rritje ka qenë 28%-28%, te spanjollët 16%-17%, te italianët 15%-19%, te kanadezët 13%-16%, te Gjermanët 5%-10% etj.

Një hulumtim i realizuar mes 19-24 mars 2020 lidhur me sjelljet adhurimore tregon se më tepër se gjysma e amerikanëve (55%) janë lutur për përfundim të përhapjes së koronavirusit (86 % luten për çdo ditë, 15 % rrallë por tani kanë filluar të luten për shkak të koronavirusit - *CBN News*, 1 prill 2020); në disa grupe kjo përqindje është shumë më e lartë (8 nga 10 protestantë evangjelistë dhe të zinj dhe rreth 2/3-tat e katolikëve). Një studim tjetër, i Jeanet Sinding Bentzen nga Universiteti i Kopenhagës, shënon se gjatë muajit mars 2020, kërkimet në internet të fjalës “lutje” (prayer), God, Allah, Muhammad, Easter (Pashkët), Ramadan kanë shënuar kulminacionin e pesë viteve të fundit në 75 shtete, madje edhe na

Danimarkë si një vend me fetari të dobët. (Zuckerman, 2020; *Evangelical Focus*, 3 prill 2020) Koronavirusi ka ngjallur edhe një lloj tjetër të fetarisë, atë elektronike ose online, George Mason University organizon seri të webinareve me tema fetare. Hind Makki, një arsimitare ndërfetare me seli në Chicago në Institutin për Politikë Sociale dhe Mirëkuptim, i tha CNN-it se planifikonte të marrë pjesë në disa iftare virtuale, që të paktën do t’i ofronin asaj një mundësi për të bashkëvepruar me të tjerët kur mbaron agjërimin në mbremje. (kumtesa.com)

Marksii në vitet 1800 e quajti fenë opium, Frojdi në ato 1900 e cilësoi atë si një iluzion, por ky institucion shoqëror po shpërfaq një funksion struktural dhe efektiv edhe në vitet 2000, edhe në fillim të mileniumit të tretë. Robert Nicholson në shkrimin e tij të 26 marsit për *Wall Street Journal* është shprehur se “murtaja e përmasave biblike”, “virusi i keq” po i shtyn amerikanët që ta zbulojnë sërish Zotin. Jo vetëm ata por shumë më gjerë, ngase ofron shpresë, ngushëllon përmes porosisë se pas çdo vështirësie vjen lehtësimi, se mëshira hyjnore është e pakufishme. Besimtari është afër Zotit çdoherë, kurse besimtarët potencialë e rigjejnë atë në çaste të krizave, të tronditjeve jetike. Sipas Kissell (2020) moraliteti, mortaliteti dhe metafizika janë pjesë e çdo storjeje për pandeminë Covid-19 si “rrefimi më i madh fetar i kohës sonë” kur njerëzit sërish kërkojnë të vërtetën dhe kuptimin.

Pandemia dhe feja në Maqedoninë e Veriut

Bota vazhdon të notojë në një drejtim të panjohur edhe në vitin 2021, burim ky i një lloji të ri të pasigurisë dhe frikës. Bashkë me të edhe Maqedonia e Veriut, ku jemi mësuar të jetojmë me të gjitha llojet e lëkundjeve të tranzicionit, nga ato sociale, ekonomike deri te ato politike, tani edhe shëndetësore. Edhe tek ne siç e shprehet një autor vendas

“Përbindëshi me qafë të gjatë”, Covid-19 vazhdon të bëjë kërdinë. Ai i përngjan “Lok Nes”-it, që ka një gungë të madhe që bie poshtë në tokë dhe një qafë të madhe që ngrihet në qiell. Dallimi është se përbindëshi Lok Nes është një krijesë mitologjike nga përrallat popullore në viset malore skoceze, kurse ky yni nga grafikët është i vërtetë, agresiv dhe vdekjeprurës. (Вангели, 2020)

Instancat përgjegjëse janë munduar që përmes ekspertizës, mobilizimit dhe mjeteve në dispozicion të ulin pasojat e pandemisë. Sipas Komisionit të BE-së autoritetet e RMV-së në fillim të shpërthimit të COVID-19 në mars 2020, janë ballafaquar mirë pandeminë, me numër të mjaftueshëm të testeve, me masa kufizuese si ora policore, karantina, distanca shoqërore, ndalimi i tubimeve publike, i ceremonive fetare, ngjarjeve sportive, kulturore, me kalimin në mësinin online, me mbylljen e restoranteve dhe kafeneve në mënyrë graduale nga fillimi i majit 2020 e këndeje. Në verë, shteti luftoi me një valë të dytë të infeksioneve, që shtroi nevojën për zgjerim të kapacitetet e sistemit shëndetësor. (EC, 2020)

Sikur në shumë vende të tjera edhe tek ne ka një korelacion mes virusit dhe fetarisë. Nga hulumtimet ndërkombëtare dhe vendore konstatohet se popullata e Maqedonisë së Veriut është një nga më religjiozet në botë. Në studimin që ne kemi realizuar në vitin 1997, 78 % e studentëve janë shprehur se besonin te Zoti krijues i gjithësisë (te studentët shqiptarë kjo %

doli 98.4, kurse tek ata maqedonas 58.9). (Pajaziti, 2003: 95, 98) Një studim i vitit 2009 i realizuar me 480 studentë (95 % maqedonas ortodoksë) të Universitetit “Shën Kirili dhe Metodi” është konstatuar se 81,3 % të të anketuarve janë përgjigjur se besojnë në Zot (39.5% fetarë konform fesë të cilës i përkasin; 10.2% jofetarë, 2.3% kundërshtarë të fesë). (Ацески, 2009: 70) Të kësaj vije janë edhe të dhënat nga studimi i Amel Kurtishit, realizuar më 2010 me 333 të rinj nga qyteti i Shkupit, sipas të cilit për 93 % të myslimanëve dhe 74.9 % të të krishterëve “praktimi i fesë është një gjë shumë e rëndësishme” (për 85.3 %-shin “Zoti është krijues i gjithçkaje që ekziston”). (Куртиши, 2020: 97-98) Punimi i masterit i Mixhit Osmanit, mbrojtur në universitetin e Bursës, nga viti 2014, që ngërthen një hulumtim empirik, anketë me 940 nxënës e studentë të qytetit të Tetovës, sjell gjetje më te reja, fetari edhe më të theksuar: 98.6 % janë shprehur se besojnë në njëshmërinë e Zotit. (Osmani, 2014: 89).

Hulumtimi i Brima Gallup i fundvitit 2016 i realizuar në 68 shtete me 66.541 person tregon se Maqedonia është vendi i dytë për nga religjioziteti në Europë: 84 % e qytetarëve janë religjiozë (10 % afetarë dhe vetëm 1 % ateistë; 88 % besonin në Zot). Sipas një hulumtimi të realizuar vitin e kaluar nga IPIS, Religjia.mk dhe Konrad Adenauer Stiftung me 1110 respondentë, 86 % të qytetarëve janë shprehur se janë fetarë ose deri diku fetarë (% e njerëzve

Ilustrimi 1: Fetaria në RMV në periudhën dhjetor 2019-korrik 2020. (Божиновски-Николовски, 2020a: 9, 24)

		dhjetor 2019	prill 2020	korrik 2020
<i>A e konsideroni veten fetar?</i>	Po	50.9%	51.1%	54.5%
	Deri diku po.	33.4%	32.7%	30.7%
	Deri diku jo.	6.0%	7.3%	8.0%
	Jo.	5.3%	6.1%	6.0%
	S'e di. Pa përgjigje.	4.5%	2.8%	.7%

pa ndjeshi fetare të krishterët 16 %, kurse të myslimanët 4 %). (Божиновски-Николовски, 2020a:9)

Gjendja e krizës tmerruese shëndetësore sikurse të tjerat (p.sh në arsim ka shkaktuar dëmtime marramendëse, ka ndikuar të 94 % të nxënësve-studentëve, 1.6 miliardë fëmijë; “has led to learning losses” [Li & Lalani, 2021]) ka prekur edhe sferën e fesë dhe të fetarisë. “Covid-19 që është reflektuar të besimtarët si edhe funksionimin aktual të organizatave fetare në Maqedoninë e Veriut. (Божиновски & Николовски/б, 2020: 5)

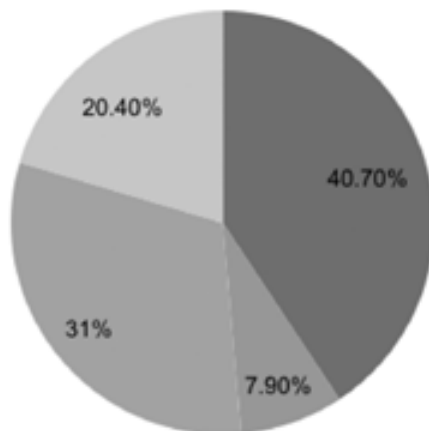
Një webfaqe për të ilustruar situatën ka shfaqur imazhin e një besimtari orthodox që në kohë të koronavirusit ndez qirinjtë për lutje gjatë shërbimit të mëngjesit në Kishën Shën Klementi, tempullin kryesor orthodox krishter në qytetin e Shkupit. (directrelief.org) Në rrjetet sociale më 20 mars të vitit të kaluar, e premtë, një besimtar nga Maqedonia pati postuar edhe këtë: “Of. S’paska pasë pervojë më të hidhur për besimtarin se ezani i xhumasë në të thatë.” Një kolumnë e datës 30 të muajit të njëjtë

do të shënojë edhe këtë:

“20 mars. E premtë, tradicionalisht, konservatorisht, fetarisht, myslimançe: e xhuma. Dita e tubimit, e takimit, e kuvendimit javor, në tempull, në xhami. Dita më e mbarë e javës. E kulturizimit religjioz, e socializimit, e mbushjes së baterive nga priza hyjnore. Shkollë javore, stërvitje shpirtërore. Çaste të kontaktit me metafiziken, me qielloren duke qenë përtoke, në këtë botë. Momente të kalimit në një botë tjetër, të ngjites drejt vertikales së pafundme. Rutinë e *homo religiosus*-it për çdo javë. Destinacioni i mesditës premtore. Në kushte jashtëpandemike, të gjitha rrugët shpien në faltore. Kjo është pamja gjenerale, që e sheh besimtari, pa përjashtuar edhe qëndrimin e pjesës tjetër të popullatës, për të cilët e premtja është ditë si të tjerat, përgatitje për fundjavë, për uikend. Por “virusi enigmatik” neve besimtarëve myslimanë na e ndryshoi edhe jetën fetare. Zbrazti rreth-Qabënë, Medinen, shkretoi faltoret në të katër anët e botës. Sot ezani i xhumasë më dridhi të tërin, më rrëqethi.” (Pajaziti, 2020)

Ilustrimi 2. Fetaria gjatë Covid-19 (ИПИС, 2020b: 28)

Si do të ndikojë Covid-19 në besimin fetar të njerëzve?

■ Do të forcohet ■ Do të dobësohet. ■ S'do të ketë ndryshime ■ Nuk e di./Pa përgjigje.

Ilustrimi 3. *Besimtarët e RMV-së në kohë të Covid-19 (Burimi: Anadolu Agency, Foreign Policy)*

Një sondazh i realizuar vitin e kaluar me qytetarë të RMV-së lidhur me ndikimin e Covid-19 në ndjesinë fetare të njerëzve tregon se 40.7% prej tyre janë të mendimit se feja do të fuqizohet në këtë kohë krize. (shih ilustrimin 3).

Nga i njëjti hulumtim është konstatuar se besimtarët shqiptarë janë shprehur më optimistë lidhur me ardhmërinë e fesë në kohë pandemie. 57 % e shqiptarëve dhe 35.6% e maqedonasve janë shprehur se besimi fetar do të forcohet.

Përderisa besimtarët janë në huti se si duhet të organizojnë jetën e tyre fetare, bashkësitë fetare janë treguar herë-herë të pandjeshme dhe rigjide lidhur me këtë rrezik global. Qasja e bashkësive fetare (KOM dhe BFI) është vlerësuar nga opinioni si joserioze dhe e papërgjegjshme ndaj ndjenjave fetare të qytetarëve besimtarë. Thirrja për respektim të festave dhe ritualeve fetare nga autoritetet fetare pa respektuar distancën e domosdoshme është treguar e dëmshme për shëndetin e qytetarëve (Петковска, 2020: 150)

Mitropoliti Timotej, zëdhënës i KOM, i pyetur nga mediat nëse priftërinjtë do të përdorin lugën e njëjtë për t'i kunguar njerëzit që përgjigjur me “po, pa dyshim”, duke shtuar se njerëzit që kanë drojë të mos vijnë, se nuk do të ndryshojnë një traditë shekullore. (Bosilkoski, 2020) Nga

ana tjetër, ish Reisi i BFI-së vuri veten “në rolin e mjekut, shpalli virusin korona të vdekur”. “... dhe të dini se Covid-19 mundet lirisht ta shpallin të vdekur prej sot duke pasur parasysh se e kemi fituar dhe për këtë jemi këtu” – ishte shprehur ai. (Fokus, 24.05.2020) Pohimi i tij se virusi ka vdekur është e një laiku të fushës, e një personi jokompetenet meqë nuk është pjesë e kuadrove mjekësore.

Dhe gjendja e pandemisë ende nuk ka përfunduar. Në vjeshtë përjetuam pikun e dytë të krizës së Covid 19. Të gjitha masat e përkohshme të ndërmarra në dhjetor 2020 mbetën në fuqi deri në vendimin tjetër: të gjitha lokalet duhej të punonin me 30 % të kapacitetit, u ndaluan tubimet e festave dhe ato fetare në objekte të mbyllura (mk.usembassy.gov) Më pas, në muajt mars dhe prill 2021 e përjetuam valën e tretë të pandemisë gjithashtu me masa restriktive zyrtare.

Ndërkohë feja gjithnjë e më tepër po kalon në sferën virtuale. Besimtarët myslimanë organizojnë ligjërata fetare nga distanca, ditore dhe të së premtes, madje është bërë temë debati i çështjes imamit nga distanca apo i atij nga youtube. Sot përzgjedhja e përmbajtjes fetare mund të bëhet aty për aty, ligjërata mund të dëgjohet në çast, prijësi mund të kontaktohet përmes FB, Insta, Viber, Whatsapp, mund t'i shtrohen

pyetje, të bëhen komente, mund të kërkohen sqarime, të dëgjohet transmetimi autentik, të merret “përgjigjja e besueshme”. (Pajaziti, 2020) Ndërkohë ka pasur edhe webinarë lidhur me praktikimin e fesë në kohë të pandemisë, siç ishte rasti me KAS dhe shefin e kabintetit të Kryepeshkopit të KOM (8 maj 2020), online panele, si ai i BFI-së me kryetarët e bashkësive islame të diasporës shqiptare (të Zvicrës, Austrisë, Gjermanisë, Italisë, Suedisë, Danimarkës dhe Belgjikës) mbajtur më 28 prill të këtij viti e të tjera evente të kësaj natyre, ligjërata përmes Zoom-it në Ramazan, përmes kanaleve televizive (si Myftinia.tv, Tv Koha - Tetovë) ku myftinitë plasojnë porosinë fetare deri te besimtarët. Në këtë drejtim aktive kanë qenë edhe OJQ-të, teologë individualë etj.

Dhe për fund të japim ca të dhëna nga hulumtimi më i ri i realizuar në mars 2021, intervistë e realizuar me 32 shkollarë shqiptarë të Maqedonisë së Veriut. Më shumë se 2/3-at e tyre kanë pohuar se koronavirusi ka ndikuar në besimin e tyre fetar, i kë bërë më religjiozë. Ja disa sekuenca nga rrëfimi i tyre: Ligjëruesi universitar (38 vjeç) është shprehur se “*besimi ka qenë një bazë e fortë për të kaluar çastet e vështira të karantinës. Sot ka bindje edhe më të thellë te Zoti, shpresojmë te ndihma e Tij*” (#2, historian). Një muzicant është përgjigjur si vijon “*Jam më fetar në këtë fazë për shkak të humbjes së personave të afërt por edhe nga humbja e qetësisë të brendshme. Feja të sjell qetësi, optimizëm dhe mundësi për meditim dhe vetëreflektim që është shumë e nevojshme më këtë periudhë për të gjitha familjet*” (#3, 43 vjeç). “*Sigurisht që është përforcuar besimi te i Madhi Zot, shkenca na doli e pabesë*” (#4, profesor i

punës dhe politikave sociale, 66 vjeç). Një mikrobiolog, 24 vjeçar pohon se “*Covid19 nuk nënkupton diçka përtej madhështisë së Zotit, mahnisshmëria ndaj të cilit shfaqet thujtë në çdo mikro dhe makro situatë të Universit.*” (#6)

Përfundime

Feja gjithnjë ka luajtur një rol të balsamit të shpirtit dhe pjesëmarrja fetare e rregullt shoqërohet me rezultate më të mira të shëndetit emocional. Por në periudhën para Covid-19 “njeriu i trupit dhe emocioneve ka dominuar ndaj njeriut të shpirtit a man of body and (*man of spirit*).” (Kowalczyk et. al., 2020) Maqedonia e Veriut njihet si një hapësirë konservatore dhe religjioze, fakt ky që vërehet nga hulumtimet e ndryshme të realizuara gjatë periudhës 1990-2020. Gjatë kohës së njëvjeçare të ndalimit apo pauzës fetare (Штрак, 2020), të survivalizmit (luftës për mbijetesë), kur Covid-19 po trondit shoqërinë tonë dhe globin, fryma dhe kultura fetare, mënyra e jetësimit të fesë kanë ndryshuar goxha, po përjetohet një “ringjallje fetare” (*religious renewal*): edhe kategoria e jobesimtarëve dhe besimtarëve pasivë kanë filluar që shprehin një spiritualitet të fshehtë apo manifest. Nga intervistat e realizuara me pjesëtarë të shkollarisë shqiptare të RMV-së kemi konstatuar se gjatë periudhës njëvjeçare të inteligjencës shqiptare e RMV-së është evidente kurba e rritjes, apo fuqizimit të ndjenjave fetare, se fetaria individuale është më e theksuar në kohë të pandemisë, se brezi më ri (20-49 vjeç) i inteligjencës është më fetar se ai më i vjetri (50+).

REFERENCAT

- АЦЕСКИ, И. (2009). “Некои карактеристики на религиозност кај студентската популација”, <http://periodica.fzf.ukim.edu.mk/9> prill 2021.
- BAUDRILLARD, J. (2020). *Konsumerizmi*.

Shkup: Logos-A.

- БOSILKOSKI, I. (2020). “North Macedonia’s Orthodox Church Could Become a Coronavirus Super-Spreader”, *Foreign Policy*, 22 prill.

- БОЖИНОВСКИ, В. – НИКОЛОВСКИ, М. (2020а). *Употреба на религија во политички кампањи*. Скопје: ИПИС, Религија.мк, КАС.
- БОЖИНОВСКИ, В. – НИКОЛОВСКИ, М. (2020б). *Практикување на религија во услови на пандемија*. Скопје: ИПИС, Религија.мк, КАС.
- KOWALCZYK, O. et. al. (2020). “Religion and Faith Perception in a Pandemic of COVID-19”, *Journal of Religion and Health*, Völl. 59, f. 2671–2677.
- КУРТИШИ, А. (2020). *Општествените фактори и религиозноста на младите*. Скопје: Belig.
- LI, C. & LALANI, F. (2021). “How COVID-19 has changed the way we educate children”, World Economic Forum, 25 shkurt 2021.
- McGUIRE, M. (2007). *Religjioni: Konteksti social*. Скопје: Logos-A.
- NEWPORT, F. (2020). “Religion and the COVID-19 Virus in the U.S.”, <https://news.gallup.com/opinion/polling-matters/307619/religion-covid-virus.aspx>, 20 maj 2020.
- NICHOLSON, R. (2020). “A Coronavirus Great Awakening”, *Wall Street Journal*, March 26.
- OSMANI, M. (2014). *Makedonya'da Yaşayan Gençlerde Dini Şüphelerin Kaynakları ve Etkileri (Kalkandelen Örneği)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi.
- PAJAZITI, A. (2020а). “Ditar n'kohë pandemie”, Portalb.mk, 30 mars.
- PAJAZITI, A. (2020b). “E-religjioni”, Portalb.mk, 23 nëntor.
- PAJAZITI, A. (2003). *Rinia universitare dhe religjioni*. Скопје: Logos-A.
- SMITH, E. (2021). “Review: Seaspiracy 2021 By Ali Tabrizi”, <https://brightshub.com/review-seaspiracy-2021-by-ali-tabrizi/9> prill.
- ШТРАК, К. (2020). “Религија во доба на коронавирус”, <https://www.dw.com/mkreliigijata-vo-doba-na-koronaivirus/a-53070889>, 9 prill.
- ПЕТКОВСКА, А. (2020). “Ковид-19 – цивилизациски континуитет на недоследности”, *Предизвици*, 06/2020.
- VANGELI, A. (2020). “Maqedonia dhe KOVID-19: Përbindëshi me qafën e gjatë”, *Res Publica*, 24 qershor.
- ZUCKERMAN, Ph. (2020). “Will COVID-19 Make People More Religious?”, *Psychology Today*, 15 prill.

ABSTRACT

Sociological data show that modern society is in a deep crisis from which different profiles seek a way out. The pandemic we are facing today, Covid-19 has created powerful oscillations in the physical and mental world of man. In times of crisis, religion is one of the most important social agents that comes to the aid of man. It manifests itself as a moral prophylaxis, as a hopeful, comforting element. Thus, there is a fair correlation between the increase in the size of the crisis and the strengthening of spirituality or religiosity. In situations of crises, believers experience intense spiritual activity, a closer connection with the supernatural, and even more extreme cases are recorded when even agnostics, non-believers change their perception of “truth here and there.” Especially when science, even the most advanced, the most sophisticated, is left without a text in front of a virus that shakes us all, that has plagued us and closed us planetarily. According to Gallup research conducted between March 28 and April 1, 2020, it was found that mental, dietary and exercise life has deteriorated, while religious life has advanced to 19% of respondents, a figure which Newport (2020) describes as a religious renaissance. In this context, the same analyst also mentions the ascending curve of religious persons and entities that perform positive, integrative, charitable tasks. Prof. Bentzen states that interest in informatin about prayer in Google increased sharply (in 95 countries) during March 2020 when Covid 19 became a global phenomenon. (Catholic

Herald, 2020). This paper is based on historical, analytical methods, on empirical data on this very sensitive issue of 21st century, focused on global and local dimensions. Findings from our field research show an increasing religiosity in Covid-19 times: more than 2/3 of respondents feel themselves more religious in the period of Covid-19 and the most frequent words in the interviews were 'belief' and 'God'.

Keywords: *Covid 19, global crisis, religion, spiritual renewal, North Macedonia*

SAMI FRASHËRI PËR QYTETËRIMIN, RACAT DHE KOMBET

Enis SULSTAROVA
Universiteti i Tiranës
Fakulteti i Shkencave Sociale
Departamenti i Shkencave Politike
E-mail: enis.sulstarova@gmail.com

PËRMBLEDHJE

Sami Frashëri i takon plejadës së intelektualëve reformatorë që jetuan në dekadat e fundit të Perandorisë Osmane. Samiu ishte një njohës i mirë i antropologjisë perëndimore të kohës dhe lidhjes së saj me teoritë e familjeve gjuhësore dhe të racave. Artikulli është një përpjekje për të hedhur dritë mbi përdorimin e termit “qytetërim” në tekstet e tij që janë shkruar apo përkthyer në gjuhën shqipe. Ne argumentojmë se kuptimi që Sami ka për qytetërimin është pak a shumë konsistent në tekste të ndryshme, dhe se përmes tij ai kërkon të paraqesë formimin e kulturave, racave dhe kombeve përmes evoluimit të specieve njerëzore. Gjithashtu, termi “qytetërim” është kyç për shpjegimin që ai mundohet t’i japë problemit të prejardhjes së kombit shqiptar dhe daljes së tij nga prapambetja materiale dhe kulturore, në raport me kombet e zhvilluar në Evropë në fund të shek. XIX.

Fjalë kyçe: (4-5) *qytetërim, komb, racë, arian, shqiptar.*

Prof. Asoc. Dr. Enis Sulstarova është lektor me kohë të plotë pranë Departamentit të Shkencave Politike të Universitetit të Tiranës. Fushat e tij të interesit janë nacionalizmi, politikat e identitetit, sociologjia politike, politika dhe kultura në Ballkan, qytetaria. Ai është autor i disa librave dhe i shumë artikujve të botuar në revista shkencore brenda dhe jashtë vendit.

Hyrje

Aty nga fundi i manifestit *Shqipëria ç’ka qenë, ç’është e ç’do të bëhet*, Sami Frashëri u lëshonte këtë thirrje bashkëkombasve: “O vëllezër Shqipëtarë! Të mos na gjenjë [ndodhë] si ata t’egërtit e Avstralis’ e të

Afrikësë, që ven’ Evropjanët’ e i gënjejnë me ca ruaza e me ca dragole [vogëlsira] të qeltërta e pasqyra të pafilla [prej teneqeje] e u marrinë vendet’ e tyre nga dora” (1999: 112). Kjo ishte një thirrje për shqiptarët që të merrnin rrugën e qytetërimit modern dhe të mobilizoheshin për krijimin të

shtetit të tyre kombëtar, ashtu si Samiu i udhëzonte në pjesën e tretë të manifestit. Prej thirrjes së Samiun nënkuptohet se shqiptarët ndodheshin gjeografikisht në Evropë, por ishin shumë larg vendeve të zhvilluara evropiane për sa i përket shkallës së qytetërimit. Shqiptarët do të mund të ngjiteshin më lart për një kohë të shkurtër nëse do të fitonin pavarësinë politike dhe do të ngrinin institucione shkencore dhe kulturore që do t'i shërbenin kombit. Alternativa do të ishte zhdukja e tyre, ose nënshtimi ndaj kombeve fqinje më të fuqishme e më të përparuara, ashtu siç kishte ndodhur me shumë popuj gjatë kolonizimit. Duhet kujtuar se çereku i fundit i shek. XIX ishte periudha e garës imperialiste të shteteve perëndimore, për justifikimin e së cilës shërbenin teoritë raciste që dominonin në antropologji, shkenca natyrore e ato shoqërore.

Në këtë artikull shqyrtojmë përdorimin e “qytetërimit” në veprat e Sami Frashërit që janë shkruar në shqip dhe në ato që janë shkruar në osmanisht/turqisht e që janë përkthyer në shqip. Me gjithë njohjen e pjesshme të veprës së Samiut – p.sh. enciklopedia *Kamus al A'lam (Enciklopedia universale)* nuk është përkthyer e plotë në shqip – mund të themi se përkufizimi prej këtij autori të fjalës “qytetërim” në vepra të ndryshme është koherent me shtjellimet e tij antropologjike, historike dhe sociologjike mbi njerëzimin, përparimin e tij material, si dhe mbi formimin e kulturave, racave dhe kombeve. Siç e vumë re në citatin nga manifesti i tij politik, koncepti i qytetërimit është justifikimi epistemologjik për përfshirjen e shqiptarëve në rrjedhat e botës moderne dhe organizimin e jetesës së tyre publike rreth konceptit të kombit. Përderisa “qytetërimin” Samiu e ka huazuar nga ligjërimet e kohës së tij në Evropë dhe më gjerë, në pjesën e parë të artikullit tentojmë një përmbledhje të evoluimit dhe bashkëshoqërimit të “qytetërimit” me teoritë e racave në gjysmën e dytë të shek. XIX. Në

pjesën e dytë të artikullit përqendrohemi te ato pjesë të veprave të Samiut ku ndeshim fjalën “qytetërim” dhe përpiqemi të rindërtojmë skemën e tij mendore, ku janë të lidhura lindja e qytetërimit, evoluimi i qytetërimit, përhapja e qytetërimit në botë përmes migrimit të popujve, me klasifikimin antropologjik të shqiptarëve dhe të paraardhësve të tyre. Artikulli mbyllet me përfundimet e hulumtimit.

Qytetërimet, racat dhe kombet në shek. XIX

Termi “qytetërim” u shpik në Britaninë e Madhe dhe në Francë gjatë gjysmës së dytë të shek. XVIII. Sipas përdorimeve të tij të para, “qytetërimi” përshkruante si procesin e të qenit i qytetëruar, po ashtu edhe rezultatit e tij. E kundërta e qytetërimit ishte barbaria, një term ky shumë më i vjetër, i përdorur në lashtësi nga grekët dhe romakët për popujt që nuk flisnin gjuhët e tyre dhe që, për pasojë, shiheshin si të mangët në zhvillimin material e kulturor. Kësisoj, në sajë të kundërshtisë kuptimore me barbarinë apo barbarizmin, qysh në fillim supozimi pas përdorimit të fjalës “qytetërim” ishte se ai në radhë të parë i përkiste popujve të Evropës (Perëndimore), ndërsa në skaj dhe jashtë kontinentit ndodheshin qytetërimet e degraduara orientale, barbaria, egërsia apo gjendja e natyrës. Qytetërimi si term u përdor si në mënyrën përshkruese, ashtu edhe në atë normative. Në cilësinë përshkruese, ai shënjonte produktet materiale e etnografike dhe vlerat që kanë të përbashkëta një grup i caktuar njerëzish, si p.sh. kur flasim e shkruajmë për “qytetërimet e lashta”. Përkufizimi përshkrues është i ngjashëm me atë të “kulturës”, duke përshtjelluar në këtë mënyrë dallimet midis këtyre dy termave, por ai të paktën lejon ekzistencën e disa qytetërimeve të njëkohshëm dhe deri diku të barazvlefshëm në sytë e vëzhguesit. Ndërsa përkufizimi normativ ka të bëjë me atë se cili grupim i njerëzve është më i

qytetëruar se tjetri. Zakonisht, përdorimet normative dhe etnografike të qytetërimit janë shoqëruar me njëri-tjetrin, sepse shqiptuesi perëndimor i termit ka qenë ai që ka vendosur standardin krahasues, për të përcaktuar më pas hierarkinë e qytetërimeve të tjera në botë (Bowden, 2009).

Në kërkimin për gjenezën e qytetërimit, u shpik miti i racës ariane. Zanafilla e mitit është zbulimi i Uilliam Xhonsit [William Jones] në vitin 1786 se greqishtja, latinishtja, sanskritishtja dhe persishtja ishin zhvilluar nga një rrënjë e njëjtë, ndërsa termi “arian”, që mendohet se ishin folësit imagjinarë të kësaj gjuhe parake, ishte përdorur nga orientalisti francez Abraham Ankëtil-Dyperon [Abraham-Hyacinthe Anquetil-Duperron] në vitin 1763. Ai e kishte hasur termin *aryen* të *Avesta* – një koleksion tekstesh të zoroastrianizmit – për të cilin mendonte se ishte një variant i fjalës *arioi* që Herodoti e përdorte për popujt e lashtë të Persisë. Në fillim të shek. XIX Fridrih Shlegeli [Friedrih Schlegel] sugjeroi se fjala *arian* ishte e lidhur me fjalën gjermane *Ehre*, që do të thotë nder. Lidhja gjuhësore midis arianëve dhe qytetërimit perëndimor u përcaktua në një masë të madhe nga studimet mbi sanskrishten të gjuhëtarit gjerman Maks Myler [Max Müller] në mesin e shek. XIX. Ai mendonte se farefisnia gjuhësore do të thoshte edhe farefisni kulturore dhe, për rrjedhojë, sistemet e lashta fetare të Indisë janë përcjellë të paganizmi i antikitetit në Evropë. Epërsia kulturore e arianëve në raport me popullatat e jugut të Indisë, do të shënonte epërsinë historike të indoevropianëve në përgjithësi mbi popujt që i përkisnin familjeve të tjera gjuhësore:

Kombet ariane që ndoqën një drejtim veri-perëndimor qëndrojnë para nesh në histori si kombet e parë të Azisë veri-perëndimore dhe Evropës. Ata kanë qenë aktorë të shquar në dramën e madhe të historisë dhe kanë mbartur në zhvillimin më të plotë të gjithë

elementet e jetës aktive me të cilët është begatuar natyra jonë. Ata kanë përsosur shoqërinë dhe moralin dhe ne mësojmë prej letërsisë, veprave të artit, elementeve të shkencës, dhe parimeve të filozofisë së tyre. Në konflikt të vazhdueshëm me njëri-tjetrin dhe me racat semitike e turaniane, këta kombe ariane janë bërë sundimtarë të historisë dhe duket se misioni i tyre është bashkimi i të gjithë pjesëve të botës me anë të zinxhirëve të qytetërimit, tregtisë dhe fesë... (cit. tek Arvidsson, 2006: 47-48).

Krahas gjuhëtarëve, argumente për rrënjët e qytetërimit indoevropian apo arian nisën të ofronin edhe anatomistët dhe, më vonë, antropologët. Përpara zbulimit të gjeneve njerëzore si bartës të tipareve racore, hulumtimet ndodhnin në “sipërfaqe” të tipave njerëzore: përmes matjes së kafkës, formës së fytyrës, ngjyrës së lëkurës, formës dhe ngjyrës së syve, ngjyrës dhe thurjes së flokëve, përmasave të trupit etj. Gjithsesi raca nuk ishte asnjëherë një ndërtim krejtësisht biologjik. Elementë të tjerë hynin në ekuacionin e racës, si prejardhja gjeografike dhe etnike, aftësia njohëse, karakteri, edhe pse në shek. XIX këto të fundit filluan të shiheshin si shprehje të thelbit biologjik, pra ishin në “gjakun” e racave. Përfytyrimi i kombeve sipas prejardhjes së përbashkët, gjuhës dhe kulturës së njëjtë, përkonte gjithnjë e më shumë me përfytyrimet racore. Koncepti romantik mbi shpirtin dhe karakterin e secilit komb ndërthurej me theksin të prejardhja e njëjtë apo përkatësia e gjakut. Kështu, gjatë gjysmës së e dytë të shek. XIX fitorja e betejës midis gjuhëtarëve dhe antropologëve racorë po anonte nga këta të dytë. Gjithnjë e më shumë termi indoevropian nuk po përdorej për të treguar një familje gjuhësore, por një racë. Nëse Mylerin vijoi të mbronte idenë se gjuha, kultura dhe feja përbënin një popull apo një “racë”, pavarësisht tipareve fizike të anëtarëve të tij, antropologjia e kohës ishte e mendimit se pamja fizike dhe niveli i

inteligjencës (përmes matjeve të kafkës) duhej të ishin kriteret për klasifikimin e njerëzimit. Aty nga fundi i shek. XIX me ngadhënjimin e “shkencës” së racës, teoria racore zbatohet gjerësisht për kombet, të cilët konceptoheshin si raca të veçanta, nën-kategori të racave, apo përzierje të veçanta të racave, si p.sh. raca anglo-saksone, raca gjermane, raca çifute etj. (McCarthy, 2009: 5-8).

Deri aty nga gjysma e shek. XIX mendimi shkencor dominohej nga teoria e monogjenezës, sipas së cilës racat njerëzore janë evoluime të së njëjtës specie njerëzore, diçka që mbështetet edhe nga fetë monoteiste. Në vitet 1830-1840, Xhorxh Morton [George Morton] paraqiti në disa vepra teorinë poligjenetike të racave, sipas së cilës raca të ndara janë formuar pavarësisht njëra-tjetrës në pjesë të ndryshme të botës dhe përmbajnë karakteristika të dallueshme nga njëra-tjetra (po aty: 73). Dominimi i kësaj teorie deri në fund të shekullit do të thoshte që përzierja racore barazohej me degjenerimin racor dhe me rënien e qytetërimit. Një nga emrat e njohur të racizmit shkencor në fund të shek. XIX ishte Artur de Gobino [Arthur de Gobineau], i cili shkruante se të gjitha qytetërimet e lashta ishin themeluar prej arianëve dhe se vetëm ato shoqëri përparojnë ku ka një prani të racës së bardhë në përbërjen gjenetike të popullatave të tyre. Arianët e përzënë gjakun me raca të tjera, prandaj ishte iluzion kërkimi për raca të pastra. Dallimi në qytetërim midis racave e kombeve duhej kërkuar te shkalla e përzierjes së tyre. Për shembull, të bardhët për të pasur më shumë imagjinatë kanë nevojë për infuzion të gjakut të të zinjve, por marrja me tepri e elementit të zi do t'i bënte të bardhët të humbisnin inteligjencën. Gobinoja e lidhte përhapjen e qytetërimit të lartë me praninë e racës gjermanike, si trashëgimtare më e lartë e arianëve: “Në vende ku elementi gjermanik nuk ka depërtuar kurrë, nuk ka qytetërim si ai që njohim” (cit. te Jahoda, 2009: 46).

Me gjithë evolucionizmin e tij, që

kishte një karakter shkencor, Çarls Darvini mendonte se racat njerëzore ishin shumë të dallueshme prej njëra-tjetrës, duke marrë një pozicion më pranë poligjenizmit. Për pasojë, në fund të shek. XIX u arrit një sintezë midis idesë së evolucionit të pandashëm të species njerëzore dhe besimit poligjenist në kategoritë e fiksuar racore. Sipas kësaj sinteze, të gjithë njerëzit mund të kenë pasur një origjinë të vetme, por kjo e fundit është kaq e lashtë sa që racat me t'u formuar kanë pasur secila trajektore të veçanta. Sipas filozofit e sociologut Herbert Spenser [Herbert Spencer], racat e tjera kishin përparuar më ngadalë se raca e bardhë, prandaj ato gjendeshin më mbrapa në shkallën e evolucionit. Kjo do të thoshte se i egri e i gjysmë-qytetëruari i shek. XX ishin e shkuara e racës së bardhë dhe se racat e tjera do të ndiqnin të njëjtën linjë evolucionit, por pa e arritur dot racën e bardhë, nëse kjo e fundit e ruante pastërtinë dhe virtytet e saj (Jackson & Weidman, 2004: 71-80).

Në vitet 1870 termi “barbar” filloi të ndryshonte kuptim në studimet që merreshin me racën dhe qytetërimin. Tanimë barbarët nuk ishin shkatërrimtarët e qytetërimit klasik, por një etapë e nevojshme e përparimit të qytetërimit. Antropologu Luis Morgan [Lewis H. Morgan] në vitin 1877 paraqiti skemën e përparimit të njerëzimit sipas tri shkallëve, egërsia, barbaria dhe qytetërimi, të cilën e kishte huazuar nga Monteskeja. Adam Smithi favorizonte idenë e përparimit sipas katër shkallëve: gjuetarët, nomadët blegtorë, bujqit dhe shoqëria tregtare. Nisur prej këtyre përshkallëzimeve të qytetërimit, filozofi Georg Hegel mendonte se kombet e qytetëruar ishin të justifikuar nëse i trajtonin si barbarë kombet që ndodheshin më poshtë në shkallën e zhvillimit, sikurse popujt blegtorë mund të bënin të njëjtën gjë me ata gjuetarë (Bowden, 2009: 56-69). Pranimi gati universal i hierarkisë së racave, bëri që nacionalistët e kombeve të Evropës t'i përfshinin paraardhësit e

përfytyruar të kombeve të tyre në kategoritë prestigjioze racore, si p.sh. arianët, keltët, galët, nordikët etj.

Shkencëtarët e periudhës propozonin disa “atdhe” alternativë për popullatën ariane. Disa u tërhoqën pas persianëve/iranianëve si populli zanafillor arian, duke u nisur nga gjuhët e lashta të Iranit dhe nga pozita e ndërmjetme e këtij midis Evropës dhe Indisë. Disa dolën në pëfundimin se atdheu i indo-evropianëve duhet të ketë qenë në vendburimin e lumenjve Oksa (Amu Darja) dhe Jaksarta (Sir Darja), që do të thotë në vargmalet Pamir në Azinë Qendrore, ku sot takohen kufijtë e Afganistanit, Takhikistanit dhe Kirkizistanit dhe Kinës. Të tjerë autorë, që kërkonin një atdhe evropian dhe, për pasojë, kritikonin “indomaninë” e Mylerit dhe të studiuesve të tjerë propozonin malet Kaukaz e të tjerë sugjeronin Lituanië e Skandinavinë (prej nga kemi termin “raca nordike”) (Arvidsson, 2006: 52-54, 141-143). Siç e shohim në pjesën e mëposhtme, Samiu ishte i mendimit se arianët janë formuar si popull në krahinën e Heratit, që sot është pjesë e Afganistanit dhe e cila ndodhet pranë kufirit me Iranin në perëndim dhe Turkmenistanin në veri.

Samiu mbi qytetërimin, racat dhe kombet

Termi *medeniyet* u shfaq në fjalorët osmanë në vitet 1830-1840, së pari në kuptimin e mirësjelljes, përmirësimit të vetes e zhvillimit moral dhe më pas fitoi kuptimin e qytetërimit, duke u bërë në vitet 1860 një element qendror në ligjërimin burokratik dhe centralist të shtetit në raport me periferitë. Të ndikuar nga antropologjia perëndimore e gjysmës së dytë të shek. XX disa intelektualë osmanë nisën ta përdorin “qytetërimin” në antitezë me “primitivitetin” apo “egërsinë”. Këtë dualitet e shohim në shkrimet e ndryshme të Sami Frashërit. Sipas tij, “qytetërimi është mjeti i lehtësimit të rrotjes së njerëzve”, si në aspektin

teknologjik (hekurudha, avullorja, telegrafi), po ashtu edhe në aspektin moral e shpirtëror, sepse, “qëllimi i qytetërimit e i përparimit është që njerëzit të jetojnë në harmoni, në qetësi, në lumturi, në fatbardhësi e me lehtësi”. Duke arsyetuar në këtë mënyrë, Samiu shkruan se edukimi i grave është mësimi i parë i qytetërimit, përderisa përpara lehtësirave në teknologji, njeriu ka nevojë për harmoni e lehtësi në jetesën familjare (Frashëri, 2004 [XV]: 19). Pra, qytetërimi është akumulimi i dijes njerëzore për të përballuar vështirësitë e jetesës në natyrë, për t’u shkëputur nga egërsia që është gjendja e tij në natyrë: “Njerëzimi ka qenë më parë në egërsi, pastaj doli në barbari e më vonë në qytetëri” (Frashëri, 1988: 274). Qytetërimi ka dy aspekte, njëri është përparimi teknologjik që lehtëson jetesën e njeriut, tjetri është aspekti moral që lehtëson jetesën e tij në paqe me të tjerë dhe që është baza e shoqërisë.

Ku është zanafilla e qytetërimit? Samiu përqafon idenë se krijues i parë i qytetërimit është populli arian. Emrin Aria që shfaqet te shkrimet e gjeografëve të vjetër grekë Samiu e lidh me qytetin e Heratit në Afganistan dhe një popull të vjetër që ka banuar në zonën rreth tij. Ky popull, arianët, është përhapur më vonë në Evropë dhe Indi. Aria është djepi i qytetërimit, sepse aty janë shpikur bujqësia dhe vendbanimet e përhershme, në kohën kur shumica e njerëzve të tjerë ishin blegtorë dhe endacakë. Samiu shkruan se arianët janë raca më e përkryer njerëzore, sepse “popullsia e tij [Heratit] zotëron më shumë se çdo popullsi tjetër njerëzore harmoninë e gjymtyrëve dhe zgjuarsinë e është më përpara se të gjithë të tjerët” (Bakui, 2015: 29-30). Kemi përshtypjen se Samiu e sheh biologjinë, më saktë sasinë e trurit brenda kafkës dhe kapacitetin mendor te njeriut si një faktor të pavarur në lindjen e qytetërimit. Bazuar në studimet antropologjike të kohës së tij, Samiu shkruan se trajta më tërheqëse e kokës njerëzore është ajo e rrumbullakët, ose e zgjatur pak, dhe është kjo trajtë që

përmban edhe më shumë lëndë trunore. Ky tip në përgjithësi gjendet te raca kaukaziane dhe Samiu përmend dy natyralistë të kohës që kanë dalë në përfundimin se populli me kokën më të bukur në gjininë njerëzore është ai shqiptar (Frashëri, 2004[XIX]: 63-64). Në këtë mënyrë, mund të thuhet se Samiu mendonte se arianët ishin deri diku “të paracaktuar” fizikisht dhe mendërisht për të bërë të parët kalimin e madh nga egërsia në qytetërim. Edhe pse qytetërimi mund të mbartet të të gjithë popujt, Samiu mendon se disa raca janë më të prira për ta përthithur dhe zhvilluar më tutje atë. Nga vendndodhja aziatike e arianëve, qytetërimi më së pari u përhap në Indi dhe Kinë, prandaj Azia, shkruan Samiu, “vazhdimisht është gjykuar si djepi i gjinisë njerëzore” (po aty: 31).

Dallimi i qytetërimit nga egërsia është se njerëzit e egër, edhe pse mund të jetojnë në grupe nuk kanë zhvillimin teknologjik të njerëzve të qytetëruar. Të egrit nuk dinë të ndërtojnë vendbanime e të veshin rroba, nuk dinë të mbjellin e madje as nuk dinë të gjuajnë në mënyrë të organizuar. Sipas Samiut, në kohën e tij në gjendje të egër ndodheshin maorët e Zelandës së Re, vendasit e Amerikës Veriore, të Kalifornisë dhe të Brazilit të Jugut. Pak më lart se sa të egrit e shkallës së parë, ndodhen ata të shkallës së dytë, popujt peshkatarë si eskimezët, laponët etj. dhe popujt gjuetarë si pjesa më madhe e indianëve të Amerikës, shumica e zezakëve të Afrikës dhe banorët e trevave të brendshme të ishujve të Oqeanit Indian. Pas njerëzve të egër vjen kategoria e popujve endacakë që merren me blegtori. Në vende të tjera duket se për këtë fazë të udhëtimit të njeriut drejt qytetërimit, Samiu përdor termin e “barbarisë”. Më lart se endacakët (barbarët) janë popujt e qytetëruar që merren edhe me bujqësi, xehetari, zejtarë etj. Kuptohet që edhe popujt e qytetëruar në historinë e tyre kanë kaluar nëpër etapat e egërsisë dhe të endacakërisë, ndërsa popujt të tjerë kanë mbetur pa u qytetëruar.

Duke përgjithësuar, Samiu shkruan se raca kaukaziane gjendet në shkallën e epërme të qytetërimit, ajo mongole në shkallën e mesme, ndërsa zezakët janë ende të egër dhe gjenden në shkallën e poshtme të qytetërimit (po aty: 77-85).

Esat Reso dhe Zija Xholi kanë shprehur mendimin se Samiu mund të jetë mbështetur te antropologu Luis Morgan, në veprën e të cilit me titull *Shoqëria e lashtë* (1877) kjo ndarje në tri etapa e evoluimit të njerëzimit ka një vend qendror (Reso, 1962: 98; Xholi, 1987: 322). Kujtojmë se vepra e Morganit ka ndikuar në konceptimin materialist e dialektik të ndryshimit shoqëror të Karl Marksi dhe Fridrih Engelsi. Studimi *Shoqëria e lashtë* është referenca kryesore e librit të Engelsit *Origjina e familjes, e pronës private dhe shtetit*, e shkruar nga Engelsi. Samiu mund ta ketë lexuar dhe përdorur librin e Morganit, ose kjo përcjellje e skemës së Morganit të Samiu është parapëlqyer prej studiuesve shqiptarë të periudhës komuniste për të afruar Samiun me metodën dialektike të klasikëve të marksizmit.

Termin “racë” (*vrk, cins*) Samiu e përdor për të përshkruar një komb, apo tog kombesh, të dallueshëm në tiparet fizike nga të popujt të tjerë dhe që ndodhet në një fazë të caktuar të qytetërimit. Për Samiun, kombi (*kavim*), apo populli, është bashkësia e njerëzve që kanë prejardhje të njëjtë dhe që flet një gjuhë. Fjalën “populli” (*millet*) Samiu e përdor edhe në kuptimin e bashkësisë fetare, mirëpo, të paktën në tekstet që kemi shqyrtuar, ky kuptim nuk është më i rëndësishëm se sa ai që ka të bëjë me prejardhjen dhe gjuhën. Përderisa Samiu mendonte se qytetërimi fitohet kryesisht përmes edukimit, edhe qytetërimi islam është zhvilluar prej kombeve/popujve arabë e persë, të cilët gjuhët “universale” të islamit, arabishten dhe persishten, i kishin gjuhë amtare dhe që i mësonin edhe myslimanët joarabë e jopersë. Samiu pjesëmarrjen e Perandorisë Osmane në qytetërimin modern e shihte të pashkëputur nga zhvillimi i

gjuhës turke dhe këtij qëllimi ai i kushtoi veprat madhore. Edhe pse turqit në kohën e Samiut mund të quheshin kombi “titullar” i perandorisë, siç ishin anglezët kombi qendror i Perandorisë Britanike, prapëseprapë gjuha e tyre, turqishtja ishte më pak e zhvilluar, sepse burokracia osmane fjalët që i duheshin për administrimin e shtetit i huazonte nga arabishtja dhe persishtja, si edhe së fundi nga gjuhët evropiane. Këtë gjë Samiu e shihte si dobësi dhe kërkonte që osmanishtja të kthehej për nga rrënjët e saj turke. Në këtë aspekt, Samiu vlerësonte si bashkësi ideale atë që fliste një gjuhë dhe që kuptohet kishte prejardhje të njëjtë.

Prej një kombi mund të formohen të tjerë, por prapëseprapë ata trashëgojnë vetitë e tij, si p.sh. prej arianëve rrjedhin kaukazanët, prej kaukazanëve rrjedhin pellazgët, keltët dhe grekët, prej pellazgëve rrjedhin ilirët, trakasit, maqedonasit dhe frigjitë, prej ilirëve rrjedhin shqiptarët. Në këtë kuptim të gjithë këta popuj janë pjesëtarë të një lloji (*cins*) apo race (*ırk*). Dallimet midis racave e kombeve nuk kanë të bëjnë me ngjyrën e lëkurës, por me aftësitë mendore dhe qytetërimin. Samiu shkruan se në kohën e tij Franca ishte e qytetëruar dhe Borneo ishte populluar me njerëz të egër, mirëpo para dy mijë vjetësh në Francë jetonin njerëz të egër, ndërsa në Lindjen e Mesme, në luginën e Tigrit, ku sot shihen fise endacake, dikur ka pasur popuj të qytetëruar. Pra dallimi midis popujve të një epoke dhe dallimi midis etapave historike të një populli është dallim qytetërimi (Frashëri, 2004 [XIII]: 20-21).

Bartës të qytetërimit në kohë të ndryshme mund të jenë kombe të veçantë në epoka të caktuara, por për sa kohë që ata ia përcjellin dijet njëri-tjetrit, qytetërimi si i tillë nuk shuhet: “Qytetëria ndërrohet vend, nga një komb në tjetrin, por kurrë nuk humbet” (Frashëri, 1988: 274). Kështu, midis qytetërimit të lashtë grek dhe atij modern evropian nuk ka shkëputje, sepse midis tyre ka ekzistuar qytetërimi islam, i cili, thotë

Samiu, ishte më i plotë e më i përsosur se ai grek (Frashëri, 2004[XIII]: 26-27). Mirëpo, qytetërimi në një vend të caktuar dhe te një popull i caktuar edhe mund të prapësohet. Dikur kaukazanët ishin të egër, ndërsa kinezët, që i takojnë racës mongole, dikur ishin më të qytetëruar se kaukazanët. Edhe pse në një artikull të vitit 1878 Samiu shkruan se “nuk besojmë që të ketë ndonjë vend, ndonjë komb e ndonjë popull që të mos jetë i aftë të pranojë qytetërimin” (Frashëri, 2000: 166), prapëseprapë duket se ai beson se aftësitë fizike e mendore të një race të caktuar e bëjnë atë më të aftë, apo më pak të aftë për të qenë bartëse dhe zhvilluese e qytetërimit. Vërtet kinezët dikur ishin më të përparuar se popujt e tjerë, mirëpo për shkakun e aftësive të tyre të kufizuara mendore ata qëndruan për mijëra vjet në të njëjtin stad teknologjik dhe nuk bënë më tutje. Përkundrazi, evropianët për një kohë më të shkurtër jo vetëm që arritën nivelin e zhvillimit të kinezëve, por ua kaluan atyre. Përparimi i evropianëve nuk është rastësor, sepse “raca kaukaziane, krahas përsosurisë së organeve të tjera të trupit, ka kokë më të madhe dhe tru më të shumtë e më të rëndë, del se është më e mençur, më e aftë dhe me më shumë talente” (Frashëri, 2004[XIX]: 87-88). Mund të themi se Samiu qëndron më pranë pozitës poligeniste të ndarjeve racore, sepse duket se evoluimi njerëzor ka përcaktuar njëherë e mirë pabarazinë e kapaciteteve të racave dhe se kjo pabarazi e vendos racën kaukaziane më lart se racat e tjera, edhe pse një pjesë e popujve kaukazanë mund të mos jenë të qytetëruar në një periudhë të dhënë (p.sh. shqiptarët në shek. XIX).

Samiu shkruan se prej arianëve që emigruan në Evropë dhe sollën qytetërimin në këtë kontinent, u krijuan dy degë, pellazgët dhe keltët (Bakui, 2015: 28-31). Ndoshta sepse vendndodhjen e pellazgëve Samiu e përcakton në Anadoll dhe në Ballkan, pra më pranë qytetërimeve mesdhetare të lashtësisë, ndërsa atë të keltëve në Evropën Qendrore

e Veriore, ai privilegjon të parët si bartës të qytetërimit për të gjithë Evropën:

Duketë që këta [pellazgët] erdhë më parë se gjithë prej mezit t'Azisë n'Evropë; edhe këta prunë në këtë vënd ditjen e të bërit shtëpi me mur si edhe diturin' e të lëruarit, të mbjellit të korrurit; se ata njerës që gjendeshin më parë tyre n'Evropë ishin t'egërë e roninë nëpër pyje e nëpër shpella duke ushqyer me pemëra t'egra e me mish gjahu (Frashëri, 1999: 5-6).

Siç dihet, teoria e pellazgëve si populli i parë “arian” që ka jetuar në Ballkan është përfaqëuar prej rilindësve shqiptarë gjatë përplasjes së tyre me nacionalizmin grek. Ndërsa intelektualë të caktuar grekë e përdorin teorinë e prejardhjes pellazgjike për të argumentuar se shqiptarët dhe grekët rridhnin nga i njëjti trung etnik apo racë, teoria pellazgjike pas ripunimit prej nationalistëve shqiptarë, nuk thekson lidhjen e shqiptarëve me grekët, por diferencimin midis tyre. Ardhja e pellazgëve në Ballkan ishte më e hershme se ajo e helenëve dhe gjuha shqipe konsiderohej me prejardhje të drejtpërdrejt ariane (Clayer, 2009: 247-248). Kështu, Samiu shkruan se “Tesalia prej grekëve të lashtë konsiderohej si djep i qytetërimit dhe më parë banohej nga pellazgët” (Bakui, 2015: 45), duke aluduar se ishin pellazgët ata që përcollën qytetërimin e parë te helenët. Mirëpo, për shkak të vendeve malore ku jetonin pellazgët, ose ku ata u shtynë prej valëve të helenëve, pellazgët trakas filluan të merreshin kryesisht me blegtori e gjueti, humbën qytetërimin dhe “janë njohur për të egër” e luftëtarë trima nga ana e grekëve. Megjithatë, grekët e lashtë besonin se poezia dhe muzika e kanë pasur zanafillën në Trakë (po aty: 55). Për maqedonasit e lashtë, Samiu shkruan se kanë pasur të njëjtin gjak me shqiptarët e sotëm dhe se “ishin të privuar nga qytetërimi dhe jetonin si beduinë (endacakë)” (po aty: 82).

Ngjashëm, edhe fiseve të vendosura në Iliri e që i përkisnin racës pellazge, “u

mungonte dituria e qytetërimi dhe kishin prirje për vjedhje e korsari [pirateri]” (po aty: 65). Mirëpo, rënia e ilirëve në barbari dhe izolimi i tyre prej rrjedhave të qytetërimit, bëri që ata të ruajnë më të pastra gjenet pellazgo-ariane, krahasuar me përzierjen e helenëve me latinë, sllavë, turq etj. Siç e pamë në pjesën e parë të artikullit, edhe ata studiues të racave që e pranonin se nuk mund të kishte raca krejtësisht të pastra dhe të papërziera me të tjera, gjithsesi përzierjen racore e barazonin me degjenerimin, prandaj ata vlerësonin më lart ata popuj bashkëkohorë ku procesi i përzierjes racore supozohej të ishte ndalur kohë më parë, ose të kishte avancuar më pak se te të tjerët. Samiu mendon se shqiptarët e kohës së tij janë, për nga aspekti racor, më lart se popujt përreth, sepse morali dhe zakonet e tyre nuk ndryshojnë prej atyre të ilirëve e pellazgëve; këta të fundit kanë qëndruar “veçan nga kombet e qytetëruar... ashtu si malësorët e tanishëm të Dibrës dhe të Shkodrës” (po aty: 279). Te manifesti ai shënon se “jemi m'i vjetri komp i Evropësë edhe m'i fisçmi e më trimi; flasimë më të vjetrënë e më të mirënë gjuhë të farësë arjane” (Frashëri, 1999: 108).

Kjo panoramë romantike e jetesës së veçuar në skaj të botës së qytetëruar, të kujton idenë e Zhan Zhak Rusoit për “fisnikun e egër” që ka ruajtur mirësinë e karakterit dhe nuk është paprekur nga korrupsioni që pashmangshëm shoqëron qytetërimin (Bilmez, 2009: 362). Mirëpo qëllimi i Samiut ishte modernizimi i Shqipërisë, dhe “pastërtia” racore u kishte kushtuar shqiptarëve mbetjen mbrapa në zhvillimin e qytetërimit. Sami shkruan te abetarja e tij e gjuhës shqipe se “nukë mund të quhemi të qytetëruarë plot gojëjënë, po as fare barbarë s'jemi; jemi gjysmësë-barbarë, edhe udha që kemi për të marrë gjer sa t'arrijmë në qytetërit është shumë m'e gjatë se udha që na ka nxjerrë nga barbaria” (Frashëri, 1988: 275). Arsimimi dhe fitimi i dijeve është rruga e duhur për të marrë

pjesë në qytetërimin modern dhe ajo fillon me mësimin e shkrimit të gjuhës amtare. Shqiptarët nuk mund të qëndrojnë më të veçuar prej qytetërimit nëse ata duan të ruajnë lirinë dhe mëvetësinë e tyre, për vetë faktin se qytetërimi modern po depërton në viset e tyre. Ashtu si dikur popujt e egër të kontinentit të ri u detyruar të përfshihen me përdhunë në qytetërimin e kolonëve evropianë, edhe në fund të shek. XIX ekziston rreziku që shqiptarët të trajtohen si një komb i egër. Në këtë aspekt, është me rëndësi të shihet se çfarë shkruan Samiu në një artikull të botuar në vitin 1878:

Qytetërimi dhe ndikimi i kohës është një lumë i madh që rrjedh shumë shpejt dhe me rrëmbim. Atë që qëndron para tij dhe që përpiqet të rezistojë, e merr dhe e zhduk. Ai që do shpëtimin duhet të nënshtrohet. Një popull që është i qytetëruar, shumë rrallë bie nën sundimin e një populli tjetër, dhe, në qoftë se do të binte, në sajë të arsimitit e qytetërimit që ka, do ta ruante kombësinë e vet dhe natyrisht një ditë ia del që të rikthejë pavarësinë e vet (Frashëri, 2000: 282).

Politikanët dhe intelektualët ballkanas në dhjetëvjeçarët e fundit të shek. XIX përpiqeshin të tregonin se popujt e gadishullit i përkisnin të njëjtit qytetërim si dhe Perëndimi, dhe kërkonin që të largonin prej vetes etiketën e popujve “të egër”, “barbarë” e “orientalë”. Turku paraqitej si “tjetri barbar” i ardhur nga Azia. Edhe Samiu dha ndihmesën e tij për vendosjen e një dallimi racor e qytetërimor midis kombit shqiptar dhe atij turk, sidomos në manifestin *Shqipëria ç’ka qenë, ç’është e ç’do të bëhet*. Duke parashikuar se sundimit osman në territoret evropiane po i vinte fundi, Samiu mendonte për një shkëputje të butë të një shteti shqiptar nga perandoria. Për të orientuar këtë shkëputje, që ai besonte se po ndodhte me Lidhjen e Pejës, Samiu shkroi në manifestin e tij edhe vlerësimin e mëposhtëm për turqit:

Ç’janë Tyrqitë? - Një komp i egërë t’ardhmë nga shkretëtirat e Asisë së veriut me nga një hosten në dorë. Këta me egërsi të tyre zunë më të bukurit’ e vendeve të botësë e më të qytetuarëtë; edhe si rojnë, i gremizë e i doqnë, po i mbajnë edhe gjer sot nënë egërsi, nënë një varfëri, nënë një tirani, që tëmëron gjithë botënë. Nga gjithë këta vende që po rënkojnë që nga kaqë qint vjet e tëhu, edhe njëri është Shqipëri’ e gjerë që heq këtë tirani, a heq më shumë se gjithë vëndet e tjerë nga pakujdesj’ e shqiptarëvet. Tyrqitë janë nga ata kombe, që kanë shkuarë mi dhet si një breshërimë e si një borë. Ku janë sot Hynëritë, Vandalëtë, Mongolëtë, Avarëtë, Gotëritë e kaq kombe t’egëre, që zunë gjysmësën’ e faqes së dheut duke djegurë, duke gremizurë e duke derdhurë gjak? Tyrqitë s’kishin të drejtë të rojnë më tepër se ata shokët e tyre; rojtjen’ e qëndrimnë gjer më tani e patnë qelepir, tani s’kanë monjë të drejtë të rojn’ e të qëndrojnë më edhe as din’ e as duanë e të rojnë më, se gjer më sot s’kanë bërë një kombëri e një qeveri si gjithë bota, po duanë të rojnë për jetë me egërsi. Këta do të humbasinë dhe duhet të humbasinë që të shpëtonjë njerëzia syresh; po ç’kanë me na që, duke rënë duanë të na marrinë edhe na me vetehe? Na ç’kemi me ta? A mos erthmë me ta? Jo kurrë! Na s’jemi as Turqias të ardhurë nga shkretëtirat e Asisë. Na jemi m’i vjetri komp i Evropësë; kemi të drejtë në dhet’ t’Evropësë më tepër se çdo komp (1999: 71-72).

Në librin *Arratisje nga Lindja* (Sulstarova, 2019), këtë citat e kemi interpretuar si shembull të orientalizmit shqiptar në periudhën e Rilindjes sonë Kombëtare, meqenëse Samiu vendos një vijë imagjinare midis Azisë dhe Evropës për të treguar se njërën anë ndodhet barbaria e në tjetrën qytetërimi. Turqit, si popull aziatik, janë barbarë që kanë qëndruar në Evropë për shekuj dhe jo vetëm që nuk janë qytetëruar vetë, por vijnë në mbajnë nën barbari popuj evropianë, midis këtyre edhe shqiptarët.

Sigurisht që orientalizmi, i kritikuar nga Eduard Said [Edward W. Said] dhe të tjerë pas tij, është një ligjërim që bazohet mbi këndvështrimin imperialist perëndimor për Lindjen, ngaqë dëshiron që këtë të fundit ta përcaktojë si “tjetrin” e Perëndimit.

Këtij interpretimi i përmbahemi edhe këtu, duke theksuar aspektin racor, që mendojmë se qëndron i fshehur pas diferencimit që bën Samiu midis turqve endacakë e barbarë, me atdhe Azinë, në njërën anë dhe shqiptarëve si kombi më i vjetër i Evropës në anën tjetër. Edhe pse Samiu nuk e thotë, ka mundësi që për këtë diferencim ai të jetë ndikuar prej ndarjes “fillestare” racore midis arianëve dhe turanianëve, këta të fundit të cilësuar gjerësisht në shek. XIX si paraardhës të turqve. Në gjysmën e dytë të këtij shekulli u bë i zakonshëm krahasimi i arianëve me një popullit tjetër mitik që supozohej se e kishte origjinën në një zonë të Azisë që në shkrime të lashta quhej Turan. Maks Myleri, prej studimeve të teksteve të shenjta të zorostrianizmit, doli në përfundimin se armiqte e bujqve indo-evropianëve ishin sidomos popujt endacakë turanianë, gjuha e të cilëve ishte më pak e zhvilluar se familja e gjuhëve indo-evropiane (Arvidsson, 2006: 57). Anatomisti e antropologu suedezi Anders Retzius, nismëtari i studimit të formës dhe vëllimit të kafkës dhe zbatues i pseudoshkencës së frenologjisë, zbuloi se suedezët, norvegjezët, danezët, gjermanët, holandezët dhe anglezët ishin kokëgjatë, prandaj e kishin prejardhjen prej arianëve, ndërsa finlandezët, hungarezët, turqit dhe sllavët, si kokëgjerë, e kishin origjinën prej pushtuesve “turanianë” të ardhur nga Azia. Në gjykimin e tij, turanianët ishin më inferiorë se arianët (Jahoda, 2009: 41). Një frenolog dhe antropolog britanik, Xhon Uiliam Xhekson [John William Jackson] në një artikull të botuar në vitin 1868 në dy numra të revistës *The Antrological Review*, termin “turanian” e përdorte si emërtim të të gjithë popujve joarianë dhe josemitë të

Azisë, duke përfshirë në të turqit, kinezët, mongolët, japonezët, koreanët etj. Sipas hierarkisë së tij të racave, turanianët vinin më poshtë arianëve dhe më sipër zezakëve në shkallën e qytetërimit. Me fjalë të tjera, turaniani nuk ishte një racë e egër, por barbare. Përballë tipit “nervoz” të arianit, turaniani ishte “muskuloz”, fizionomia e këtij ishte e vrazhdë dhe intelekti i kufizuar. Sipas Xheksonit, “turaniani është një njeri i ndalur përpara se të arrinte nivelin kaukazian të zhvillimit; me fjalë të tjera ai është thjesht trajta embrionik e iranianit [arianit]”. Turaniani mund të punonte shumë, por nuk mund të ngrihej në shkallën e intelektit të arianit dhe kjo shpjegonte pse Kina e Japonia kishin pasur qytetërime të sofistikuar shumë herët në histori, por që kishin degjeneruar më vonë. Po kështu edhe pse turqit kishin sunduar për një kohë të gjatë mbi arianët, kjo ka ardhur kryesisht prej dobësisë së këtyre të fundit në një epokë historike. Tashmë gjithçka tregonte se epërsisë së turanianit mbi arianin kishte përfunduar njëherë e mirë dhe tani ishte radha e turanianit t’i nënshtrohej kolonizimit të njeriut të bardhë (Jackson, 1868).

Sigurisht që Samiu e njihnte mirë këtë lloj racizmi të shprehur nga pseudoshkencëtarë evropianë si Xheksoni. Skemën e diferencimit racor me tri raca kryesore e zbaton edhe Samiu, i cili përdor termin “mongol” në vend të atij “turanian” të Xheksonit. Samiu te citati i mësipërm mbi turqit mbështetet mbi supozime racore të egërsisë dhe barbarisë së aziatikëve që kanë sunduar mbi evropianët e prejardhjes ariane, siç janë shqiptarët. Mirëpo, në enciklopedinë e tij në gjuhën turke, ai shkruan se turqit janë një popull i madh që shtrihet nga Adriatiku deri në Kinë. Ata i përkasin racës mongole dhe janë pasardhës të popullit turanian (*ümem-i Turaniye*). Gjuhën turke e quan si një nga më të bukurat në botë. Ajo ka qenë e shkruar me alfabetë të ndryshme, përpara islamizimit të turqve të perëndimit dhe përvetësimit prej tyre të alfabetit arab. Shkrimet e

Samiut për prejardhjen e turqve, shtrirjen gjeografike të popujve turq dhe për gjuhën e kulturën turke i kanë shërbyer formimit të nacionalizmit politik të turqit e Perandorisë Osmane. (Bilmez, 2009: 352-354). Në këtë mënyrë Samiu i kushtohet dy identiteteve kombëtare, atij shqiptar dhe turk, në mënyrë paralele. Kur ai shkruante mbi kombin turk, ai përpiquej që ta lartësonte të shkuarën, kulturën dhe gjuhën e tij, por kur i kushtohet kombit shqiptar, ai nuk druhej që, për hir të lartësimit të prejardhjes së supozuar ariane të shqiptarëve, ai të shprehej për turqit si një komb i egër e barbar.

Gjithsesi, shkrimet e tij paralele për kombin shqiptar dhe atë turk kishin për bazë idenë e qytetërimit. Samiu i konsideronte kombet si trajtën më të përparuar të shoqërisë njerëzore dhe bashkësinë që përshtatej më mirë me qytetërimin modern. Ndërsa ai kërkonte organizimin e shqiptarëve në një shtet kombëtar, ai rezervohet të kërkonte të njëjtën gjë për kombin turk, për sa kohë që perandoria osmane ekzistonte. Ndoshta ai mendonte se kombi turk duhej të zhvillohej kulturalisht dhe të përgatitej për eventualitetin e shpërbërjes së perandorisë, siç ndodhi në të vërtetë me shpalljen e Republikës së Turqisë.

Përfundim

Sami Frashëri i takon plejadës së intelektualëve reformatore që jetuan në dekadat e fundit të Perandorisë Osmane. Ata çmonin aspekte të qytetërimit modern perëndimor dhe kërkonin që ato të huazoheshin edhe në Perandorinë Osmane. Samiu ishte një njohës i mirë i antropologjisë perëndimore të kohës dhe lidhjes së saj me teoritë e familjeve gjuhësore dhe të racave. Në Perëndimin e gjysmës së dytë të shek. XIX dominonte ideja se kombet ishin bashkësi me prejardhje të pashkëputur historike dhe për pasojë bartës së gjeneve, tipareve fizike e mendore të paraardhësve të tyre. Kultura bartej nga gjenet dhe gjuha shihej si

manifestim i aftësive mendore e intelektuale të një kombi. Dominimi perëndimor në botë, degradimi i perandorive shekullore në Lindjen e Afërt, Lindjen e Mesme e Azi shiheshin si dëshmi se raca e bardhë, kaukaziane, qëndronte më lart në shkallën e qytetërimit. Thurja e kësaj ideje me zbulimin e farefisnisë së shumicës së gjuhëve të Evropës me persishten dhe sanskritishtja, bëri që të zhvillohej teoria e prejardhjes së njerëzve të bardhë nga një popull i vetëm, ai arian, që njëherazi konsiderohej si shpikës e përhapës i qytetërimit të parë në botë.

Samiu e trajtoi temën e lindjes dhe të përhapjes së qytetërimit në veprat e tij enciklopedike e gjuhësore, por edhe në ato që kishin lidhje me etnogjenezën e shqiptarëve dhe situatën politike të kombit shqiptar në kohën e tij. Për aq sa kemi mundur të hulumtojmë në vepra të Samiut që disponojmë në gjuhën shqipe, në këtë artikull jemi përpjekur të ndërtojmë marrëdhënien që Samiu mendonte se ekzistonte midis qytetërimit, racave dhe kombeve që rrjedhin prej tyre. Sipas tij, “qytetërimi” përmbledh gjithçka që njerëzimi ka krijuar për të dominuar mbi natyrën dhe për të lehtësuar jetesën e tij. Qytetërimi nuk ka të bëjë vetëm me përparimin material të njerëzimit, por edhe me atë shpirtëror. Për këtë arsye, njerëzit e parë, edhe pse mund të kenë pasur gjuhë e disa vegla, kanë jetuar në gjendje të egër dhe kanë qenë më të varur prej natyrës se sa njerëzit e epokave të mëvonshme. Por jo të gjithë njerëzit janë zhvilluar njëllë, prandaj në secilën epokë ka pasur grupe njerëzore në gjendje të egër dhe grupe më të qytetëruara. Sipas shkallareve egërsi, barbari dhe qytetërim që ishin koncepte të përhapura në kohën e tij për të karakterizuar hierarkinë e racave dhe të kombeve, Samiu shkruan se popujt gjuetarë janë të egër, ata endacakë e blegtorë janë barbarë dhe ata që merren me bujqësi janë të qytetëruar.

Populli i parë bujqësor, sipas tij, ka jetuar në krahinën e Heratit, prej nga u

quajt “arian”. Ata ishin të aftë për të bërë kalimin në qytetërim sepse evoluimi i kishte favorizuar fizikisht dhe, ç’është më e rëndësishmja, mendërisht, duke bërë që ata të ishin më të zgjuar se të tjerët. Si pasojë e emigrimeve, arianët e përhapën bujqësinë dhe qytetërimin në Azi dhe Evropë. Sipas Samiut, përparësitë e racës ariane janë përcjellë te pasardhësit e tyre gjenetikë dhe kjo ka bërë që një pjesë e këtyre të fundit, edhe nëse kanë rënë në shkallaren e barbarisë apo të gjysmë-qytetërimit, të jenë të aftë t’i ringjisin sërish, në këtë mënyrë duke ia kaluar sërish racave të tjera.

Pellazgët, thotë Sami, ishin një popull arian dhe, gjenet ariane ata i përcollën te ilirët e këta i përcollën te shqiptarët. Samiu kombin shqiptar e mban për më të vjetrin, më të hijshmin dhe më të zgjuarin në Evropë.

REFERENCAT

- Arvidsson, S. (2006) *Aryan Idols: Indo-European Mythology as Ideology and Science*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bakui, Z. (përg.) (2015) *Shqipëria dhe shqiptarët: Hulumtime historike në enciklopedinë* Kamus Ul Alam të Sami Frashërit. Tiranë: West Print.
- Bilmez, B. (2009) “Shemseddin Sami Frashëri (1850-1904): Contributing to the Construction of Albanian and Turkish Identities”, në Mishkova, D. (përg.), *We, the People: Politics of National Peculiarity in Southeastern Europe*. Budapest: Central European University Press.
- Bowden, B. (2009) *The Empire of Civilization: The Evolution of an Imperial Idea*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Frashëri, S. (1988 [1879]) *Alfabetare e gjuhësë shqip, në Vëpra I*. Tiranë: Akademia e Shkencave e RPSSH.
- Frashëri, S. (1999 [1989]) *Shqipëria ç’ka qenë, ç’është e ç’do të bëhet*. Tiranë: Mësonjëtorja e Parë.
- Frashëri, S. (2000) *Kush e prish paqen në Ballkan? Publicistika e Sami Frashërit turqisht*. Pejë: Dukagjini.
- Frashëri, S. (2004 [XIII] [1879]) *Vëpra 13: Qytetërimi islam*. Shkup: Logos-A.
- Frashëri, S. (2004 [XV] [1879]) *Vëpra 15: Gratë*. Shkup: Logos-A.
- Frashëri, S. (2004 [XIX] [1885]) *Vëpra 19: Përsëri njeriu*. Shkup: Logos-A.
- Jackson, J. W. (1868) “Iran and Turan”, *The Anthropological Review*, 6 (21): 121-137, 6 (22): 286-301.
- Jackson, J. P. & Weidman, N. M. (2004) *Race, Racism and Science: Social Impact and Interaction*. Santa Barbara: ABC-CLIO.
- Jahoda, G. (2009) “Intra-European Racism in the Nineteenth-Century Anthropology”, *History and Anthropology*, 20 (1): 37-56.
- McCarthy, T. (2009) *Race, Empire and the Idea of Human Development*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Reso, E. (1962) *Pikëpamjet filozofike, politike dhe shoqërore të Sami Frashërit*. Tiranë: 8 Nëntori.
- Sulstarova, E. (2019) *Arratisje nga Lindja: Orientalizmi shqiptar nga Naimi te Kadareja*. Bot. I 4-të. Tiranë: Pika pa sipërfaqe.
- Xholi, Z. (1987) *Mendimtarë të Rilindjes Kombëtare*. Tiranë: 8 Nëntori.

ABSTRACT

Sami Frashëri is one of the most distinguished and reformist intellectuals who lives in the last period of the Ottoman Empire. He was knowledgeable in the anthropological discoveries and theories of his time and debates about the genealogies of languages, races and nations. The article is an attempt to shed light on his use of the terminology of “civilization”, based on a survey of the texts that he himself wrote in Albanian, or which are now available in the Albanian language. The article argues that the meaning of “civilization” in various text is more or less consistent. Through it, Sami wanted to organize his conception of the formation of the cultures, races and nations during the evolution of mankind. Also, “civilization” is employed by Sami in his explanations about the origins and the evolution of the Albanian nation and about overcoming this nation’s material and cultural backwardness, when compared to the most developed European nations at the end of the 19th century.

Key words: *Civilization, race, nation, aryan, Albanian*

NJË EKSPLORIM I TIPAREVE TË IDEACIONIT PARANOID DHE HOSTILITETIT NË SHOQËRINË SHQIPTARE

Blerta BODINAKU
Universiteti i Tiranës
Fakulteti i Shkencave Sociale
Departamentit të Pedagogjisë dhe Psikologjisë
E-mail: bbodinaku@gmail.com

PËRMBLEDHJE

Ky artikull eksploron tipare të hostilitetit dhe ideacionit paranoid të pranishme në shoqërinë Shqiptare, duke përdorur të dhëna të standardizuara për popullatën Shqiptare dhe të mbledhura përmes administrimit të variantit shqip të SCL-90-R. SCL-90-R u administrua në një popullatë përfaqësuese në Tiranë ($N = 501$) dhe në popullatë të qëllimshme klinike ($N = 209$). Përmes analizave statistikore u krahasuan vlerat midis kampionëve në nivel global, në nivel nënshkallësh dhe nivel pohimesh, duke evidentuar nivelin *normal* të simptomatologjisë në nivel popullate të përgjithshme. Të dhënat evidentuan diferenca të pritshme midis vlerave të raportuara nga popullata e përgjithshme dhe ajo klinike, ku padyshim popullata klinike shfaq vlera më të larta në të gjitha konstruktet psikologjike. Konstrukti i hostilitetit dhe mendimit paranoid shfaqën diferencat më të ulëta midis popullatave dhe në disa raste në nivel shumë të krahasueshem. Hostiliteti dhe ideacioni paranoid janë tipare gjithmonë e më të dukshme në shoqërinë Shqiptare dhe që manifestohen në formën e sjelljes agresive dhe mosbesimit në të gjitha trajtat dhe nivelet në jetën shoqërore dhe ndërveprimet personale. Të dy këto konstrukte ushqejnë njëra tjetrën, por edhe një sërë problemesh të tjera sociale të pranishme në shoqërinë Shqiptare. Megjithatë, si hostiliteti i shtuar, ashtu edhe ideacioni paranoid, më tepër se problem në vetvete, duhen kuptuar si manifestime simptomatike të dinamikave traumatike dhe të trashëguara në mënyrë ndërbreznore në kulturën dhe shoqërinë Shqiptare.

Fjalë kyçe: *SCL-90-R, hostilitet, ideacion paranoid, agresivitet, mosbesim, tranzicion*

Dr. Blerta Bodinaku është pedagoge pranë Departamentit të Pedagogjisë dhe Psikologjisë, Fakulteti i Shkencave Sociale, Universiteti i Tiranës. Blerta Bodinaku është psikologe klinike dhe psikoterapiste. Gëzon titullin doktore shkencash në psikoterapi dhe vlerësimin psikometrik, lëshuar nga Universiteti Sigmund Freud në Vienë.

Prej 32 vitesh, shoqëria Shqiptare po përjeton një tranzicion politik, social dhe ekonomik, i cili reflektohet në mënyrë të dukshme në dinamikat dhe sjelljen shoqërore të shqiptarëve, në të gjitha dimensionet e jetës shoqërore. Nga dinamikat brenda njësisë më të vogël, familjes, deri në ato të strukturave më komplekse si politikë, ekonomi, drejtësi, shëndetësi, arsim, etj., shoqëria Shqiptare paraqet në mënyrë konstante nivel të shtuar agresiviteti dhe mobesimi.

Çdo sistem politik shoqërohet nga një regjim social dhe ekonomik specifik, të cilët ndikojnë në mënyrë të drejtpërdrejtë në mënyrën se si ndihen dhe si mendojnë njerëzit (Clarke & Hoggett, 2004; Glassner, 1999; McNally, 2008; Thomas, 2011). Për këtë arsye, tranzicionet nuk janë asnjëherë të thjeshta; ato vijnë me nevojën për ndryshim të mendësisë, të mënyrës së të menduarit, nevojën për të zhvilluar mekanizma të reja shoqërore dhe personale, kërkojnë aftësi për t'u përshtatur dhe për të gjetur kuptime të reja.

Historia e tranzicioneve politike në shoqërinë Shqiptare është e gjatë dhe komplekse. Vetëm në pak më shumë se 100 vitet e fundit, shoqëria Shqiptare ka përjetuar me një shpeshtësi të pazakontë disa zhvendosje dramatike politike, shoqërore dhe ekonomike. Këto zhvendosje përfshijnë shkëputjen nga perandoria Osmane dhe themelimin e shtetit Shqiptar, themelimin e republikës, zëvendësimin brenda një kohe të shkurtër me monarki, vendosjen e e regjimit totalitar, rënien e komunizmit dhe përpjekjet për të ndërtuar një sistem demokratik dhe me ekonomi të lirë. Midis këtyre këtyre zhvendosjeve janë përjetuar dy Luftërat Botërore dhe një sërë ngjarjesh traumatike që kanë ndodhur gjatë viteve të tranzicionit. Një dinamikë e tillë ndryshimesh dramatike, nuk ka mundësuar hapësirën e nevojshme për psikën shoqërore për t'u përshtatur, për të zhvilluar një sistem vleror të qëndrueshëm dhe mekanizmat e nevojshëm të funksionimit shoqëror. Në

të kundërt, çdo kalim na njëri sistem në tjetrin, ka mundësuar tranferim brez pas brezi dhe shtresëzim të vazhdueshëm të tipareve të një sistemi të mëparshëm në atë pasardhësin (Bardhoshi, 2010). Bashkë me to janë transmetuar dhe traumat kolektive, të cilat, sipas Ajdukovic (2004) dëmtojnë aftësinë për rigjenerim social, aftësinë për të ndërtuar institucione dhe vlera shoqërore, si dhe aftësinë për të ndërtuar modele të reja ndërvepruese në kontekstin e nevojave të reja komunitare.

Në të gjitha rastet, zhvendosjet vlerore kanë qenë të dhunshme dhe traumatike. Kështu, sistemi vleror i shoqërisë Shqiptare para-socialiste u sulmua në mënyrë sistemike dhe sistematike nga shteti komunist (Kovaci, 2014), i cili synonte të godiste normat dhe kujtesën kulturore (Doja, 2010), familjen (Kaser, 2000), besimin (Littlewood, 2002), pronën private (Bardhoshi, 2012) vlerat e besimit dhe përkatësisë në grup (Lubonja, 2001) si dhe praktikat sociale të vetrregullimit (Musaraj, 2012). Këto ndërhyrje synonin të zbehnin antagonizmin ndërgrupor duke ushqyer homogenitet kulturor, (Musaraj, 2012; Verdery, 1996) si dhe të reduktonin ndjeshëm aftësinë e grupeve dhe individëve për të reaguar në mënyrë të pavarur dhe aftësinë për të ushtruar kontroll mbi jetët personale. Këto praktika rezultuan në marrëdhënie shoqërore dhe familjare të tëhuajësuar, imazhe të kufizuara për veten, familjen, shoqërinë (Doll, 2010; Lubonja, 2001; Nixon, 2009), mendim paranoid dhe dikotomik (Lubonja, 2001) si dhe dëmtuan mekanizmat shoqërorë të reziliencës dhe vetërregullimit (Littlewood, 2002).

Rënia e regjimit (1990/1991) e ekspozoi shoqërinë Shqiptare me të tjera sfida, po aq drastike dhe traumatike sa ato të mëparshmet (de Waal, 2005; Kovaci, 2014). Liberalizimi i menjëhershëm dhe drastik i jetës dhe ekonomisë (Kaser, 2000) krijoi një zhvendosje radikale nga një gjendje kontrolli absolut në një gjendje neglizhimi absolut

nga shteti. Në emër të lirisë, shteti hoqi dorë nga një sërë funksionesh rregullatore, duke lejuar në mënyrë direkte ose indirekte vetrregullimin e proceseve migratore dhe emigratore (de Waal, 2005; Kaser, 2000), ato të drejtësisë (Bardhoshi, 2012; Voell, 2012) dhe të ekonomisë (Muço, 1998; Pettifer, 1996; Schmidt, 1998). Kjo dinamikë e neglizhuar ndryshimi shoqëror krijoi disbalanca shoqërore (Morozzo della Rocca, 1998) të pasuara nga probleme të mprehta ekonomike, shoqërore dhe psikologjike. Për më tepër, lidhshimi i ri politik mbarti një sërë tiparësh autoritariane karakteristike të lidhshimit komunist (Amy & Gjermani, 2013; Kalemaj, 2016), duke ngjallur mosbesim, mendim paranoid, hostilitet, frustrim dhe modele nënshtrimi të ngjashme me ato të sistemit të mëparshëm (Bodinaku, 2014).

Aftësia për t'u përshtatur dhe për të evoluar mundet të jetë veçanërisht e dëmtuar në shoqëritë të cilat kanë dalë nga sisteme totalitare. Autorë të ndryshëm që kanë studiuar shoqëritë post-totalitare të të gjitha llojeve, kanë argumentuar se ekspozimi ndaj terrorit politik sistematik dhe të zgjatur shkakton viktimizim kolektiv, (Pick, 1999), trauma kolektive (Ajdukovic, 2004), identitet të zbehtë individual, prirje për t'u shkruar me tjetrin (Horowitz, 1993) dhe mekanizma psikologjikë dhe social mohues ndaj dhimbjes dhe problemeve (Thomas, 2011). Studimet tregojnë se të gjitha shoqëritë post-komuniste shfaqin probleme të shtuara në lidhje me shëndetin fizik, stresin (Rosenberg et al., 2018; Salavecz et al., 2010), depresionin (Pikhart et al., 2004), probleme të tjera të shëndetit mendor (Pinquart & Silbereisen, 2004), si dhe modele të ngjashme problemesh sociale të tilla si dhuna në familje, apo shoqërore (Ajdukovic, 2004; Raikhel & Bemme, 2016).

Metodologjia

Qëllimi i këtij artikulli është të eksplorojë tiparet e hostilitetit dhe mendimit paranoid të shoqërisë Shqiptare, duke u bazuar në kategori klinike dhe psikometrike të standardizuara dhe duke i shpjeguar nën dritën e tipareve kulturore, historike dhe politike të vendit.

Studimi përfshin kampionin e popullatës së përgjithshme, ose ndryshe kampioni joklinik ($N=501$) dhe kampion klinik ($N=209$). Kampioni joklinik ishte rastësor, i shtresëzuar dhe përfaqësues i popullsisë së Tiranës. Duke pasur parasysh faktin që Tirana (i) paraqet 1/3 e popullsisë së Shqipërisë dhe (ii) karakterizohet nga heterogjenitet shumë i lartë i krijuar nga procese të vazhdueshme migratore dhe duke marrë në konsideratë që (iii) kampionimi i popullsisë së Tiranës në këtë studim përmbush kritere shumë rigorozë përfaqësueshmërie, mund të sugjerojmë që gjetjet për popullsinë e Tiranës mund të përgjithësohen në një shkallë të konsiderueshme në nivel kombëtar. Pjesëmarrësit në kampionin joklinik u shtresëzuan në 3 kohorte moshore (18-29, 30-49, 50+ vjeç) and nëpërputhje me 16 njësitë administrative të Tiranës¹. Kampioni klinik përfshiu 249 gra (49.7%) dhe 252 burra (50.3%). Moshë në këtë kampion varioi nga 18 deri 76 vjeç ($M = 40.2$, $SD = 15.1$).

Kampioni klinik u zgjodh në bashkëpunim me tre qendrat komunitare të shëndetit mendor në Tiranë. Profesionistëve pranë këtyre shërbimeve i'u kërkua t'u paraqisnin pyetësorët të gjithë subjekteve klinike që shfaqën vullnetin të merrnin pjesë në studim. Moshë në kampionin klinik varioi nga 18 deri në 59 vjeç ($M = 37.0$, $SD = 12.4$), nga të cilët 129 ishin gra dhe 80 burra.

Instrumenti i përdorur është Listë-

¹ Njëmbëdhjetë njësitë administrative bashkiake të Tiranës, bashkia Kamëz, bashkia Vorë, komuna Baldushk, komuna Ndroq, komuna Kashar.

Kontrolli i Simptomave 90-i Revizionuar [Symptom Check List 90-Revised (SCL90R)], i cili është një pyetësor vetraportues që vlerëson statusin mendor të individit. Përmban 90 pohime, të cilat janë të organizuara në 10 nënshkallë, përkatësisht: Somatizimi (SOM, 12 pohime), Obsesion-Kompulsioni (O-K, 10), Ndjeshmëria Ndërpersonale (NN, 9), Depresioni (DEP, 13), Ankthi (ANX, 10), Hostiliteti (HOS, 6), Ankthi Fobik (FOB, 7), Ideacioni Paranoid (PAR, 6), Psikoticizmi (PSI, 10) dhe një nënshkallë me Pohime Plotësuese (Plot, 7). Totali i të gjitha pohimeve përbën Indeksin Global të Ashpërsisë (IGA). Çdo pohim i SCL90R vlerësohen në një shkallë Likert 0 (aspak) deri 4 (shumë) që tregojnë intensitetin e simptomave të përjetuara gjatë javës së fundit.

SCL-90-R është një instrument i validuar dhe standardizuar në shqip (Bodinaku, 2014) dhe cilësitë psikometrike të tij janë të krahasueshme me ato të variantit original (Derogates, 1994).

SCL-90-R u administrua në të dy kampionët në kohë paralele dhe të dhënat e gjeneruara u krahasuan duke evidentuar konstruktet psikologjike më të spikatura

të popullatës së përgjithshme. Gjetjet u interpretuan nën dritën e faktorëve historikë, kulturorë dhe politikë të shoqërisë shqiptare.

Rezultatet

Krahasimi i të dhënave midis të dy popullatave përmes mesatareve dhe masës së efektit (effect size) evidentoi dallime të pritshme midis popullatës së përgjithshme dhe asaj klinike, ku kjo e fundit, qartazi, shfaq një nivel më të lartë simptomash. Diferencat rezultuan statistikisht domethënëse në të gjitha konstruktet që vlerëson instrumenti përmes nënshkallëve të tij.

Kështu, IGA i SCL-90-R për kampionin joklinik ishte ($M = 0.97$, $SD = 0.55$) ndërsa në kampionin klinik ($M = 1.62$, $SD = 0.84$). Magnituda e diferencës në mesatare ishte -0.65 (95% CI: -0.76 deri -0.55); masa e efektit d të Cohen ishte 1.01. Testi t për të dy grupet ishte domethënës: $t(708) = -12.24$, $p \leq .001$ (two-tailed). Tabela 1 tregon diferencat midis kampionit klinik dhe atij joklinik për të gjitha nënshkallët e SCL-90-R. Pavarësisht se të gjitha nënshkallët paraqesin masë efekti statistikisht domethënëse, të gjitha në nivelin $p \leq .001$, dy prej

Tabela 1. Mesataret dhe devijimet standarde për SCL-90-R në kampionin klinik dhe atë joklinik

		joklinik		klinik		ES	t-test	
		n≈501		n≈209			df≈708	
		m	S	M	s	d	T	
SCL	IGA Indeksi Global i Ashpërsisë	.97	.55	1.62	.84	1.01	8.61	***
SCL-E	ANKTHI	.85	.69	1.83	1.05	1.20	14.53	***
SCL-D	DEPRESIONI	.97	.64	1.82	.95	1.14	13.83	***
SCL-I	PSIKOTICIZMI	.64	.56	1.39	.98	1.05	12.77	***
SCL-G	ANKTHI FOBIK	.60	.60	1.30	1.04	.93	11.24	***
SCL-C	NDJESHMËRIA NDËRPERSONALE	1.03	.64	1.62	.93	.81	9.80	***
SCL-J	POHIME PLOTËSUESE	1.07	.70	1.68	.94	.78	9.48	***
SCL-A	SOMATIZIMI	1.02	.74	1.64	.97	.76	9.28	***
SCL-B	OBSESION-KOMPULSION	1.32	.68	1.79	.94	.61	7.46	***
SCL-F	HOSTILITETI	.99	.76	1.35	1.10	.41	4.96	***
SCL-H	IDEACIONI PARANOID	1.27	.76	1.56	1.05	.34	4.08	***

*** $p \leq .001$, one-sided

Tabela 2. Pohimet e SCL-90-R për shkallën e Hostilitetit në kampionin klinik dhe atë joklinik

		joklinik		klinik		ES	t-test	
		n≈501		n≈209			df≈708	
		m	s	m	s	d	t	
SCL-F	HOSTILITETI	.99	.76	1.35	1.10	.41	4.96	***
SCL63	Impuls i brendshëm për të goditur, dëmtuar, ose lënduar ndonjë njeri	.47	.88	.90	1.34	.41	5.00	***
SCL81	Të bërtitura ose flakje objektesh	.59	1.00	1.04	1.39	.39	4.78	***
SCL67	Shtysa për të thyer ose përplasur gjëra	.61	1.02	.98	1.37	.32	3.87	***
SCL11	Acarim ose irritim i menjëhershëm	1.73	1.28	2.11	1.36	.29	3.48	***
SCL24	Shpërthime inati dhe kokëfortësie, të cilat nuk mund t'i kontrollosh	1.53	1.30	1.84	1.47	.23	2.79	**
SCL74	Zihesh shpesh (me fjalë) me njerëzit	1.01	1.15	1.19	1.33	.15	1.85	*

*p ≤ .05, ** p ≤ .01, *** p ≤ .001, one-sided

nënshkallëve shfaqin masë efekti ndjeshëm më të ulët krahasimisht me të tjerat.

Përkatësisht, nënshkalla e Ideacionit Paranoid dhe ajo e Hostilitetit paraqesin diferencat më të ulëta midis kampionit klinik dhe joklinik, duke sugjeruar që ideacioni paranoid dhe hostiliteti/agresiviteti përfaqësojnë konstrukte të hasura shpesh në popullatën e përgjithshme.

Të dhënat e tableës 2 paraqesin dallimin e mesatareve midis kampionit klinik dhe joklinik për secilin pohim të nënshkallës së Hostilitetit. Të gjitha pohimet në këtë nënshkallë paraqesin masë efekti që varion nga e ulët në të moderuar. Pohimet 63 “Impuls i brendshëm për të goditur, dëmtuar, ose lënduar ndonjë njeri” shfaqin masën e efektit më të lartë, pasuar nga pohimi 81 “Të bërtitura ose flakje objektesh”, dhe 67 “Shtysa për të thyer ose përplasur gjëra”. Këto pohime evidentojnë sjellje që janë më pak të hasura në popullatën e përgjithshme, ndryshe nga pohimet 11, 24 dhe 74. Këto të fundit sugjerojnë se irritueshmëria, shpërthimet e inatit dhe sherret e shpeshta janë tepër të pranishme në popullatën e përgjithshme, me dallim shumë të ulët nga popullata klinike.

Krahasimi i pikëve mesatare midis

kampionëve paraqet një tablo edhe më interesante në rastin e Ideacionit Paranoid (Tabela 3). Midis 10 dimensioneve të SCL-90-R, ky dimension paraqiti diferencat më të ulëta midis kampionit klinik dhe atij joklinik. Diferencat për të gjitha pohimet në këtë shkallë varionin nga të ulëta në shumë të ulëta dhe ishin statistikisht domethënëse. Kjo sugjeron që popullata e përgjithshme ka raportuar pikë shumë të larta në të gjitha pohimet e kësaj shkalle.

Pohimi me diferencën më të lartë midis popullatave ishte pohimi 08 “*Ndjenja që të tjerët janë përgjegjës për problemet e mia*”, pasuar nga 43 “*Ndjesia se të tjerët të vëzhgojnë, ose flasin për ty*” dhe 68 “*Mendime, ose besime, të cilat të tjerët nuk i besojnë*”. Edhe pse këto pohime shfaqën diferencat më të larta në mesatare, vlerat mbeten të ulëta. Pohimet 83 “*Ndjesia se të tjerët do të të shfrytëzojnë nëse ti i lejon*” dhe 76 “*Të tjerët i vlerësojnë shumë pak arritjet e tua*” shfaqën masën më të ulët të efektit.

Surprizues ishte rezultati për pohimin 18 “*Ndjenja se shumicës së njerëzve nuk mund ti besoj*”. Ndryshe nga çdo pohim tjetër në shkallë globale, ky është i vetmi pohim ku popullata joklinike raportoi vlera më të larta se kampioni klinik (d = -.20; domethënia statistikore p ≤ .01.)

Tabela 3. *Pohimet e SCL-90-R për shkallën e Ideacionit Paranoid në kampionin klinik dhe atë joklinik*

		joklinik		klinik		ES	t-test	
		n≈501		n≈209			df≈708	
		m	s	m	S	d	t	
SCL-H	IDEACIONI PARANOID	1.27	.76	1.56	1.05	.34	4.08	***
SCL08	Ndjësia se të tjerët janë përgjegjës për shumicën e problemeve të tua	1.19	1.25	1.74	1.56	.40	4.92	***
SCL43	Ndjësia se të tjerët të vëzhgojnë, ose flasin për ty	1.14	1.19	1.61	1.46	.37	4.54	***
SCL68	Mendime, ose besime, të cilat të tjerët nuk i besojnë	.92	1.06	1.33	1.42	.35	4.26	***
SCL83	Ndjësia se të tjerët do të të shfrytëzojnë nëse ti i lejon	.92	1.12	1.19	1.38	.22	2.72	**
SCL76	Të tjerët i vlerësojnë shumë pak arritjet e tua	1.27	1.16	1.54	1.33	.22	2.70	**
SCL18	Ndjësia se shumicës së njerëzve nuk u zihet besë	2.17	1.29	1.91	1.48	-.20	-2.37	**

** p ≤ .01, *** p ≤ .001, one-sided

Diskutime

Asnjë shoqëri, asnjë kulturë nuk është statike; ato reflektojnë dinamikat sociale, politike dhe historike përmes vlerave shoqërore, modeleve të ndërveprimit, modeleve të qasjes ndaj problemeve, marrëdhëniet me institucionet shoqërore, si edhe përmes simptomave dhe modeleve dominuese të psikopatologjisë. Manuali Diagnostikues dhe Statistikor për Sëmundjet Mendore -5 (DSM-5), tashmë përcakton qartë se psikopatologjia përcaktohet dhe formësohet *gjithmonë* në raport me kulturën (American Psychiatric Association, 2013, fq. 758). Kështu, sjelljet dhe problemet shoqërore duhen parë dhe kuptuar gjithmonë nën dritën e tipareve kulturore, dinamikave sociale, politike dhe ekonomike.

Prej vitesh shoqëria Shqiptare manifeston nivele shqetësuese agresiviteti në të gjitha nivelet agresiviteti i cila raportohet në media masivisht, por edhe në raportimet vjetore në nivel kombëtar ndër vite (Data Centrum Research Institute, 2014; Children's Human Rights Centre of Albania [CRCA], 2007; Instat, 2018). Po ashtu, në mënyrë më të tërthortë, reflektohet niveli

i lartë i mosbesimit të gjerë shoqëror, i cili manifestohet kryesisht në mosbesimin ndaj institucioneve shtetërore dhe shoqërore: mosbesim ndaj institucioneve të drejtësisë, shëndetësisë, arsimit, etj. (Acer, 2017; Transparency International [TI], 2020). Këto dinamika agresiviteti dhe mosbesimi, të cilat shkojnë krahas krahas duke ushqyer njëra-tjetrën, duhen kuptuar në mënyrë sistematike, si manifestime *simptomatike* të vuajtjes shoqërore dhe traumave kolektive historike.

Historia e trazuar sociale dhe politike e shoqërisë Shqiptare e ka ekspozuar shoqërinë Shqiptare ndaj një sërë sfidash të lidhura me tranzicione të vazhdueshme që kanë shkaktuar ndryshime sociale të menjëhershme dhe nevojë për t'u përshtatur me vlera shoqërore të lidhura me sistemet politike dhe ekonomike specifike (Bardhoshi, 2010).

Ky studim tregon se në gamën e sjelljeve patologjike, konstrukti i mosbesimit dhe hostilitetit domimojnë mbi të tjerët dhe karakterizojnë në një shkallë të gjerë sjelljen shoqërore në popullatën e përgjithshme Shqiptare.

Gjetjet sugjerojnë se ndjenja e mosbesimit është tipar tepër i pranishëm

në popullatën Shqiptare. Në këtë plan, mosbesimi mund të kuptohet si një reagim i përshtatur, i përgjithësuar që vjen si rezultat i një historie të gjatë diktature dhe tipareve paranoide të induktuara gjatë saj. Ndryshe nga popullata e përgjithshme, në popullatën klinike, mosbesimi paranoid nuk është i përgjithësuar, por është i organizuar rreth një objekti specifik mosbesimi.

Këto gjetje korrespondojnë me supozimin se historia social-politike e Shqipërisë gjatë komunizmit dhe viteve pas ndërrimit të sistemeve ka inkurajuar zhvillimin e vlerave të mosbesimit, të izolimit ndërgrupor dhe agresivitetit të shtuar (Amnesty International [AI], 2013; Lubonja, 2001; Nixon, 2009).

Hostiliteti dhe agresiviteti i lartë në popullatën Shqiptare, po ashtu, mund të shpjegohet, të paktën pjesërisht, përmes dinamikave shoqërore karakterizuese të sistemit komunist dhe të viteve të tranzicionit të sistemeve. Tensioni ndërgrupor i ushqyer përgjatë komunizmit përmes trajtës së qëndrimeve negative ndaj grupeve të caktuara shoqërore (të deklasuarit) dhe rajoneve të ndryshme gjeografike, u riaktivizuan në periudhën e ndërrimit të sistemeve nën ndikimin e problemeve shoqërore të shkaktuara nga migrimi i brendshëm

i pakontrolluar (Kaser, 2000; Morozzo della Rocca, 1998). Pasiguria ekonomike (Morozzo della Rocca, 1998), përplasia e vlerore midis subkulturave, marginalizimi i disa nëngrupeve përkundrejt të tjerave (Voell, 2012), kalimi nga një sistem kontrolli absolut në një sitsem liberalizimimi neglizhent, destabiliteti politik dhe pasiguria pasuese (de Waal, 2005), ngjarjet e njëpasnjëshme traumatike që përjetoi shoqëria Shqiptare gjatë tranzicionit, përfaqësojnë vetëm disa nga faktorët kulturorë, politikë, social dhe ekonomikë, të cilat i japin kuptim nivelit të lartë të frustrimit dhe agresivitetit të shtuar në shoqërinë Shqiptare.

Së fundmi, duhet thënë se shoqëritë në zhvillim mund të analizohen sipas aftësisë së tyre për rikonstruksion shoqëror, që i referohet aftësisë së tyre për të ndërtuar institucione dhe vlera shoqërore, si dhe modele ndërveprimi funksionale në përputhje me kontekstet e reja dhe nevojat e komunitetit (Ajdukovic, 2004). Por sipas Fletcher dhe Weinstein (2002), rikonstruksioni social i shoqërive të traumatizuara bëhet i mundur vetëm kur shoqëria është e aftë të prodhojë besim, drejtësi, demokraci, progres ekonomik dhe paqe me të shkUARËN. Në këtë drejtim, Shqipëria ka ende shumë rrugë për të bërë.

REFERENCAT

- Ajdukovic, D. (2004). Social contexts of trauma and healing. *Medicine, Conflict and Survival*, (20)2, 120-135.
- Albanian Center for Economic Research (2017). Ethics in the Albanian Education System. Study Report. ACER
- American Psychiatric Association. (2013). *Diagnostic and statistical manual of mental disorders* (5th ed.). American Psychiatric Publishing.
- Amnesty International (2013). *Albania – Amnesty International Report 2012*. <http://www.amnesty.org/en/region/albania/report-2013>
- Amy, L. E., & Gjermani, E. (2013). Where is the 'State' in Albania? The unresolved contradictions confronting civil society in the 'transition'
- Bardhoshi, N. (2010). *Për një antropologji të modernitetit Shqiptar* [For an anthropology of the Albanian modernity]. *Polis*, 9, 77-88.
- Bardhoshi, N. (2012). Family property in Albanian customary law. In A. Hemming, G. Kera, & E. Pandejmoni (Eds.), *Albania: Family, society and culture in the 20th century* (pp. 67-78). Berlin: Lit Verlag.
- Bodinaku, B. (2014). *Translation, validation and*

- standardization of the Albanian version of the SCL-90-R (Symptom Checklist-90 -Revised) and CORE-OM (Clinical Outcomes in Routine Evaluations – Outcome Measure)*. Unpublished doctoral dissertation [Attached in Supplemental online material]. Sigmund Freud Private University, Vienna.
- Children's Human Rights Centre of Albania (2007). *Kriminaliteti i të miturve në Shqipëri: Analizë e shkaqeve dhe faktorëve të kriminalitetit tek të miturit në Shqipëri*. [Juvenile criminality in Albania: An analysis of factors of juvenile criminality]. Tiranë: Author.
- Clarke, S., & Hoggett, P. (2004). The empire of fear: The American political psyche and the culture of paranoia. *Psychodynamic Practice*, (10)1, 89-106.
- Data Centrum Research Institute (2014). *Raport i studimit bazë mbi dhunën në familje dhe policinë e Shtetit Shqiptar*. [Report on the basic study on domestic violence and State Police of Albania]. Tiranë: Author
- Derogatis, L. R. (1994). *SCL-90-R Administration, Scoring and Procedures Manual*, (3rd ed.). Minneapolis: Pearson, Inc.
- De Waal, C. (2005). *Albania today: A portrait of a post-communist turbulence*. I. B. Tauris.
- Doja, A. (2010). Fertility trends, marriage patterns, and savant typologies in the Albanian context. *Journal of Family History*, 35(4), 346-367.
- Doll, B. (2010). The relationship between the clan system and other institutions in the Northern Albania. *Southeast European and Black Sea Studies*, (3)2, 147-162.
- Fletcher, L. E., & Weinstein, H. (2002). Violence and social repair: Rethinking the contribution of justice to reconciliation. *Human Rights Quarterly*, 24, 573-639.
- Glassner, B. (1999). *The culture of fear: Why Americans are afraid of the wrong things*. New York: Basic Books.
- Horowitz, I. L. (1993). The politics of the physiological psychology Ivan Pavlov's suppressed defense of scientific freedom and its consequences. *Integrative Physiological and Behavioral Science*, 28(2), 137-142.
- Kalemaj, I. (2016). Albania's democracy challenges: External stimuli and internal factors at play. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*, 5(3), 107 – 112.
- Kaser, K. (2000). The history of the family in Albania in the 20th century: A first profile. *Ethnologia Balkanica*, 4, 45-57.
- Kovaci, K. (2014). Democracy in Albania: Shortcomings of Civil Society in Democratization due to the Communist Regime's Legacy. *Undergraduate Journal of Global Citizenship*, 2(1), 1-30.
- Littlewood, R. (2002). Trauma and Kanun: Tëo responses to loss in Albania and Kosova. *International Journal of Social Psychiatry*, (48)2, 86-96.
- Lubonja, F. (2001). Privacy in a totalitarian regime. *Social Research*, 68(1), 237-254.
- McNally, R. J. (2008). Panic and posttraumatic stress disorder: Implications for culture, risk and treatment. *Cognitive Behavior Therapy*, (37)2, 131-134.
- Morozzo della Rocca, R. (1998). Socio-cultural aspects of the Albanian crisis. *The International Spectator*, 33(2), 69-78.
- Muşo, M. (1998). The Albanian economy after the storm: Prospects for rehabilitation and recovery. *The International Spectator*, 33(2), 105-116.
- Musaraj, S. (2012). Alternative publics: Reflections on marginal collective practices in communist Albania. In A. Hemming, G. Kera, & E. Pandejmonji (Eds.), *Albania: Family, society and culture in the 20th century* (pp. 175-186). Lit Verlag.
- National Institute of Statistics (2018). Dhuna ndaj Grave dhe Vajzave në Shqipëri: Vrojtim kombëtar me bazë popullatën 2018. Instat
- Nixon, N. (2009). You can't eat shame with bread': Gender and collective shame in Albanian society. *Southeast European and Black Sea Studies*, 9(1-2), 105-121.
- Pettifer, J. (1996). Polling towards a one-party state. *World Today*, 52(7), 180-181.
- Pick, T. M. (1999). A note on a relationship between personal and societal problems. *Psychiatry*, 62(3), 196-208.

- Pikhart, H., Bobak, M., Pajak, A., Malyutina, S., Kubinova, R., Topor, R., Sebakova, H., Nikitin, Y., Marmot, M. (2004). Psychosocial factors at work and depression in three countries of Central and Eastern Europe. *Social Science and Medicine*, 58(8), 1475-1482.
- Pinquart, M., & Silbereisen, R. K. (2004). Human development in times of social change: Theoretical considerations and research needs. *International Journal of Behavioral Development*, 28(4), 289-298.
- Raikhel, E., & Bemme, D. (2016). Postsocialism, the psy-ences and mental health. *Transcultural Psychiatry*, 53(2), 151-175.
- Rosenberg, D., Kozlov, V., & Ibman, A. (2018). Political regimes, income and health: Evidence from sub-national comparative method. *Social Science Research*, 2 (72), 20-37.
- Salavec, G., Chandola, T., Pikhart, H., Dragano, N., Siegrist, J., Jöckel, K- H., Erbel, R., Pajak, A., Malyutina, S., Kubinova, R., Marmot, M., Bobak, M., Kopp, M. (2000). Work stress and health in Western European and post-communist countries: an East-West comparison study. *Journal of Epidemiological Community Health*, 64(1), 57-62. <https://doi.org/10.1136/jech.2008.075978>
- Schmidt, F. (1998). Upheaval in Albania. *Current History*, 97(617), 127-131.
- Thomas, N. K. (2011). On turning a blind eye and a deaf ear: Society's response to the use of torture. *International Journal of Group Psychotherapy*, (61)1, 7-25.
- Tirta, M. (2003). *Etnologjia e Shqiptarëve*. [The ethnology of Albanians]. Tiranë: Geer
- Transparency International (2020). Corruption Perception Index 2019. https://www.transparency.org/files/content/pages/2019_CPI_Report_EN.pdf
- Verdery, K. (1996). *What was socialism and what comes next*. Princeton University Press.
- Voell, S. (2012). "The smiling daughters". Traditional clan structures and customary law in post-socialist Albania. In A. Hemming, G. Kera, & E. Pandejmoni (Eds.) *Albania: Family, society and culture in the 20th century* (pp. 146-162). Lit Verlag.
- Young, A. (2000). *Women who become men: Albania's sworn virgins*. Oxford: Berg

ABSTRACT

Ky artikull eksploron tipare të hostilitetit dhe ideacionit paranoid të pranishme në shoqërinë Shqiptare, duke përdorur të dhëna të standardizuara për popullatën Shqiptare dhe të mbledhura përmes administrimit të variantit shqip të SCL-90-R. SCL-90-R u administrua në një popullatë përfaqësuese në Tiranë ($N = 501$) dhe në popullatë të qëllimshme klinike ($N = 209$). Përmes analizave statistikore u krahasuan vlerat midis kampionëve në nivel global, në nivel nënshkallësh dhe nivel pohimesh, duke evidentuar nivelin *normal* të simptomatologjisë në nivel popullate të përgjithshme. Të dhënat evidentuan diferenca të pritshme midis vlerave të raportuara nga popullata e përgjithshme dhe ajo klinike, ku padyshim popullata klinike shfaq vlera më të larta në të gjitha konstruktet psikologjike. Konstrukt i hostilitetit dhe mendimit paranoid shfaqën diferencat më të ulëta midis popullatave dhe në disa raste në nivel shumë të krahasueshem. Hostiliteti dhe ideacioni paranoid janë tipare gjithmonë e më të dukshme në shoqërinë Shqiptare dhe që manifestohen në formën e sjelljes agresive dhe mosbesimit në të gjitha trajtat dhe nivelet në jetën shoqërore dhe ndërveprimet personale. Të dy këto konstrukte ushqejnë njëra tjetrën, por edhe një sërë problemesh të tjera sociale të pranishme në shoqërinë Shqiptare. Megjithatë, si hostiliteti i shtuar, ashtu edhe ideacioni paranoid, më tepër se problem në vetvete, duhen kuptuar si manifestime simptomatike të dinamikave traumatike dhe të trashëguara në mënyrë ndërbreznore në kulturën dhe shoqërinë Shqiptare.

Keywords: *SCL-90-R, hostilitet, ideacion paranoid, agresivitet, mosbesim, tranzicion*

IMPAKTI SHUMËDIMENSIONAL I DIABETIT TE FËMIJËT E PREKUR, FAMILJARËT E TYRE, SISTEMI SHËNDETËSOR DHE SHOQËRIA

Laurant KOLLAÇAKU

*Qendra Spitalore Universitare Nënë Tereza Tiranë, Shqipëri
Njësia e Endokrinologjisë dhe Diabetologjisë
Departamenti i Pediatriisë
E-mail: ledianrusta@gmail.com*

Sonila TOMORRI

*Qendra Spitalore Universitare Nënë Tereza Tiranë, Shqipëri
Njësia e Endokrinologjisë dhe Diabetologjisë
Departamenti i Pediatriisë
E-mail: sonila.tomori@gmail.com*

PËRMBLEDHJE

Diabeti mellitus tip 1 (DMT1) përfaqëson një sëmundje që ka një impakt shumë dimensional tek fëmija i prekur, familjarët e tij, sistemin shëndetësor dhe gjithë shoqërinë, duke përfshirë pasojat në cilësinë e jetës, pasojat sociale dhe ekonomike. Shoqërimi i DMT1 me një sërë komplikacionesh e bën edhe më të rëndësishme marrjen e masave për parandalimin dhe menaxhimin e përshtatshëm të kësaj sëmundjeje. Rritja e shpeshtësisë së DMT1 në të gjithë botën ka vënë në alarm sistemet shëndetësore të cdo vendi. Në Shqipëri të dhënat lidhur me epidemiologjinë e DMT1 në moshën pediatrike janë të pakta. Në këtë kuadër ne ndërmorëm një studim që përfshiu të gjithë pacientët pediatrikë të diagnostikuar në mënyrë definitive me DMT1 pranë Shërbimit tonë gjatë periudhës 2010-2014. Në total 152 fëmijë të moshës 0-14 vjeç u diagnostikuan me DMT1 gjatë kësaj periudhe dhe u përfshinë në studim. Të gjithë fëmijët u ekzaminuan në momentin e paraqitjes në shërbimin tonë dhe më pas u ndoqën për një periudhë deri në 5 vjet pas vendosjes së diagnozës për disa parametra laboratorikë kryesorë. Rezultatet e studimit sugjeruan se moshja mesatare e fëmijëve me DMT1 është 8.3 vjeç, tre të katërtat jetojnë në zonat urbane dhe rreth 61% diagnostikohen gjatë vjeshtës dhe dimrit. Koha mesatare e diagnozës së DMT1 është rreth 23 ditë, nga fillimi i simptomave, me

një variacion të madh nga 0 ditë në 90 ditë. Niveli i vdekshmërisë nga KAD midis fëmijëve me DMT1 në studimin tonë është 2.9%. Bazuar në gjetjet e këtij studimi, rekomandohet që të ndërmerren fushata ndërgjegjësuere për prindërit në mënyrë që ata t'i njohin shpejt dhe drejt shenjat dhe simptomat e KAD.

Fjalët kyçe: diabet mellitus tip 1, fëmijë, adoleshentë, epidemiologjia, efekte psikologjike

Laurant Kollcaku është specializuar në Qendrën Spitalore Universitare “Nënë Tereza” Tiranë në Departamentin e Shërbimit të Specialitetit Pediatrik, Njësia e Endokrinologjisë dhe Diabetologjisë me specializim pediatër dhe subspecialitet në Endokrinologji dhe Diabetologji. Kandidat për Doktor i Shkencave Mjekësore. Ai jep kontributin e tij si pediatër në departamentin e endokrinologjisë në QSUT dhe në të njëjtën kohë pedagog me kohë të pjesshme. Ka marrë pjesë në konferenca të shumta dhe të ndryshme shkencore kombëtare dhe ndërkombëtare dhe ka kryer disa studime në këtë fushë me interes.

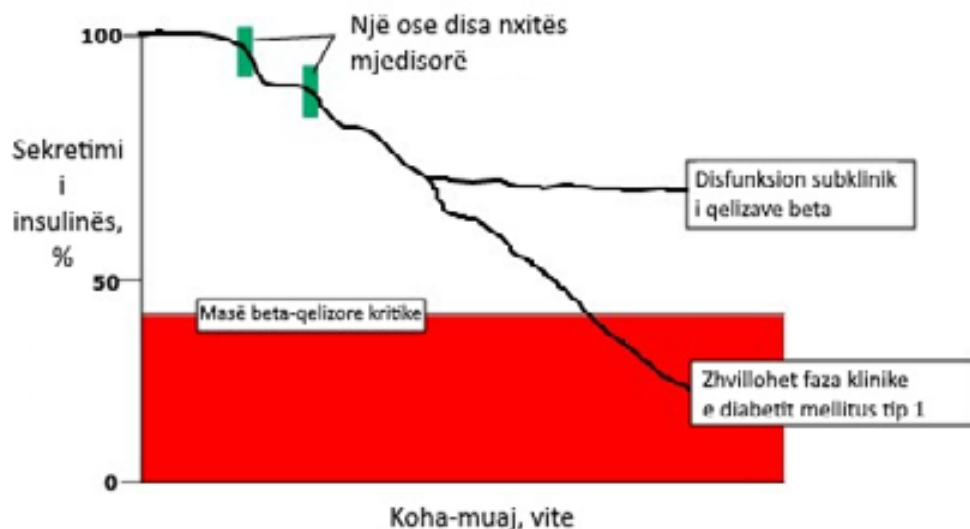
Sonila Tomorri - Psikiatër për Fëmijë e Adoloshentë me eksperiencë 17 vjeçare në fushën e Shëndetit Mendor. Fusha e interesit të saj ka të bëjë me psikosomatikën, puna me fëmijët me diagnoza komorbide, sëmundjet e neurozhvillimit dhe specifikat e shëndetit mendor të adoleshencës. Doktor i Shkencave Mjekësore që prej 2015, me interes në studime kërkimore mbi sëmundjet gjenetike të rralla. Pedagoge në Fakultetin e Mjekësisë dhe konsulente pranë Shërbimit të Pediatrisë në QSNUT. Themeluese e Medical Institute of Albania dhe Anëtare e Shoqatës Shqipëtare të Pediatrisë, Shoqatës Shqipëtare të Psikiatrisë

Diabeti mellitus (DM) është një çrregullim metabolik kompleks me etiologji të shumtë i cili karakterizohet nga hiperglicemia kronike me çrregullim të metabolizmit të karbohidrateve, yndyrnave dhe proteinave si rezultat i difekteve në sekretimin e insulinës, veprimin të insulinës ose të dyja (World Health Organization, 1999).

Diabeti mellitus tipi 1 (DMT1) është sëmundja endokrine dhe metabolike kronike më e zakonshme në fëmijët dhe adoleshentët (American Diabetes Association 2015) i cili ndodh për shkak të deficitit asolut të insulinës nga shkatërrimi autoimun i qelizave beta insulin prodhuese në ishujt e Langerhansit në pankreas, në personat gjenetikisht të predispozuar me ndërmjetësi autoimmune, duke rezultuar në deficit progresiv të insulinës (American Diabetes Association 2001; Gale, 2001; Atkinson dhe Maclaren, 1994), si rezultat i ndërveprimit kompleks i faktorëve gjenetik dhe imunologjik të nxitura nga faktorë mjedisorë të shumtë (Bluestone, Herold dhe Eisenbarth, 2010). DMT1 është një sëmundje autoimmune me komponent të fortë gjenetik (Noble dhe Erlich, 2012;

Steck dhe Rewers , 2011). Pavarësisht shpeshtësisë së rritur e diabetit tip 2, DMT1 përfaqëson 5-15% e diabetikëve dhe mbetet tipi më i zakonshëm i diabetit në fëmijët ≤ 19 vjeç duke përbërë rreth dy të tretat e rasteve të reja të diabetit megjithëse një e katërta e rasteve diagnostikohen në moshën adulte (Lipton et al., 2005; Duncan, 2006; SEARCH for Diabetes in Youth Study Group et al., 2006). Proçesi i shkatërrimit karakterizohet nga një periudhë e gjatë latente, progresiv prej shumë muajsh ose vitesh gjatë së cilës fëmija është asimptomatik dhe normoglicemik. Si rrjedhojë, markuesit gjenetik të diabetit tip 1 janë të pranishëm në lindje, markuesit imunologjik janë të identifikueshëm ose të matshëm pas fillimit të proçesit autoimun ndërsa markuesit metabolik shfaqen pas dëmtimit të shprehur i qelizave beta dhe para se të shfaqet hiperglicemia simptomatike (McCulloch dhe Palmer, 1991). Periudha e gjatë latente është reflektim se nga fillimi i procesit autoimun deri sa të shfaqet hiperglicemia duhet të dëmtohet një numër i madh qeliza beta funksionale (figura).

Markuesit gjenetikë janë të pranishëm

Figura: Periudha e zhvillimit të diabetit tip 1

që nga lindja, markuesit imunë fillimisht shfaqen në kohën e ngjarjeve nxitëse të mjedisit dhe markuesit metabolik të deficitit të sekretimit të insulinës shfaqen menjëherë pas fillimit të disfunkcionit të qelizave beta. Megjithatë, manifestimet klinike të diabetit tip 1 vetëm pasi të jetë dëmtuar një masë e madhe e qelizave beta funksionale

Studimet e vjetra epidemiologjike të incidencës përcaktojnë 'fillimin e diabetit tip 1 'datën e injektimit për herë të parë të insulinës' për shkak se fillimi i simptomave dhe diagnostikimi ndodh në kohë të ndryshme (Diamond Project Group, 2006).

Klasifikimi i diabetit mellitus

Deri në 1970 kujdesi dhe trajtimi i diabetit në fëmijët bëhej nga mjekët internist, pediatër, nefrologë dhe mjekët e përgjithshëm (Rosenbloom dhe Ongley, 1974). Pas viteve 1970 konsultimi i fëmijëve 0-15 vjeç me diabet bëheshin nga internistët, mjekët e përgjithshëm dhe pediatrit e përgjithshëm. Gjatë kësaj periudhe endokrinologët pediatër ishin të pakët dhe shumica e tyre nuk e konsideronin

diabetin si çrregullim endokrin (Wilkins, 1965). Nga 1993, vizitat e pacientëve diabetik 0-21 vjeç në 35% e rasteve kryeshin nga endokrinologët pediatër (pothuajse ½ e tyre kryeshin në shërbim privat); 37% nga internistët (kryesisht adoleshent dhe adult) dhe 28% nga pediatrit e përgjithshëm. Në praktikën e endokrinologjisë pediatrike, diabeti bërbën 50-60% të ngarkesës së punës (Rosenbloom et al., 1998).

Lëvizja e diabetologjisë në drejtim të endokrinologjisë pediatrike ka arsye të shumta përtej rëndësisë klinike të patologjisë përfshi mundësinë rreth kërkimeve të diabetit dhe funksionimit të tij, fiziologjisë endokrine që prek diabetin, përfshirja e diabetit në kërkesat e akreditimit të programeve të trajnimit dhe certifikimit të bordit për endokrinologji pediatrike. Kjo histori meriton konsideratë dhe reflektim sepse endokrinologët pediatër janë aktualisht të angazhuar në një revolucion të krahasueshëm në atë që konsiderohet të jetë brenda sferës së endokrinologjisë pediatrike.

Epidemia bashkëkohore e diabetit tip 2 (DMT2) në moshat e reja i ka ngarkuar endokrinologët pediatër me një përgjegjësi

të madhe për një patologji e cila më parë ka qënë e rrallë në grup moshën pediatrike. Për më tepër, endokrinologët pediater u duhej të rishqyrtonin probleme lidhur me obezitetin i cili ka qënë prej kohësh një arsye e shpeshhtë për referim në klinikat endokrine, por trajtoheshin rrallë pasi përjashtoheshin sindromat jot ë zakonshme ose shkaqe mjeksore.

Kjo epidemi obeziteti ka pasur endocrinologët pediater të cilët merreshin me sëmundshmëri të ndryshme shoqëruese të insulinorezistencës që dikur ishin domen ekskluziv i mjekëve që trajtonin adultë. Ashtu sic bënë më parë për DMT1, endokrinologët pediater u përfshinë në ekipin e zhvillimit të merren me këtë të sfidë klinike të vështirë dhe në rritje të obezitetit dhe DMT2.

Tipi i diabetit që i vendoset një personi në diagnozë për herë të parë zakonisht bazohet në karakteristikat në prezantim, megjithatë, gjithnjë e më shumë aftësia për të bërë një diagnozë klinike vështirësohet nga faktorë përfshi prevalencën në rritje e mbipeshës në të rinjtë me diabet tip 1 (Minges, Whittemore dhe Grey M, 2013; da Costa VM, et al., 2016) dhe prania e ketoacidozës diabetike (KAD) në disa prej të rinjve me diagnozë diabet tip 2 (Raghupathy, 2015; American Diabetes Association, 2017a)

Përveç kësaj, shfaqja e një formë familjare të diabetit të lehtë gjatë adoleshencës lindi dyshimin e diabetit monogenik, i cili është përgjegjëse për 1-4% e rasteve pediatrike të diabetit (Winter, 2000; Reardon et al., 1992; van den Ouwenland et al., 1992; Kadowaki et al., 1994).

Aktualisht klasifikimi i diabetit mellitus bazohet në etiopatogjenezën (etiologjinë dhe fiziopatologjinë) në 4 kategori klinike të dallueshme: diabeti tip 1, diabeti tip 2, diabet nga shkaqe specifike dhe diabet gestacional (Tabela 1).

Në 1997, Komiteti i Ekspertëve për Diagnozën dhe Klasifikimin e Diabetit e klasifikoi diabetin melitus bazuar mbi moshën e fillimit (diabet juvenil dhe adult)

[Report of the Expert Committee on the Diagnosis and Classification of Diabetes Mellitus, 1997] ndërsa në vitin 1999, ekspertët e Shoqatës Amerikane të Diabetit (ADA) e modifikuan klasifikimin duke u bazuar në fiziopatologjinë e tipeve të ndryshme të diabetit (American Diabetes Association, 2005).

Klasifikimi i diabetit melitus sipas ADA nuk pasqyron heterogjenitetin klinik të pacientëve me diabet. Koncepti i sotëm është se disfunksioni i hershëm i qelizave beta ka më shumë mundësi të jetë defekti primar në fiziopatologjinë e diabetit, pavarësisht tipit të diabetit. Klasifikimet e reja propozojnë se diabeti melitus pavarësisht shkaktuar primar sipas nevojës për insulin duhet klasifikuar si: (1) nevojë për insulinë për të mbijetuar, (2) nevojë për insulinë për të kontrolluar metabolizmin jo për të mbijetuar, (3) mungesë e nevojës për insulinë për të kontrolluar metabolizmin (trajtim me metoda jo farmakologjike por jo insulinë) [Leslie et al., 2008].

Janë propozuar skema të tjera të klasifikimit, duke marrë parasysh autoimmunitetin e qelizave beta, funksionin e qelizave beta, karakteristikat klinike dhe peshën trupore. Prevalenca e lartë e mbipeshës / obezitetit në popullatë e ka ndërlikuar më shumë sistemin e klasifikimit duke shtuar elementin e rezistencës së insulinës edhe në diabetin e tipit 1. Në të ardhmen pritet që nëntipe të tjera të tipit 1 (dhe diabetit të tipit 2) të përcaktohen më qartë.

Karakteristikat klinike të diabetit melitus tip 1

Manifestimi klinik i diabetit mund të ndryshojë nga pacienti në pacient, sipas tipit të diabetit dhe moshës së fillimit. Simptomat klasike e prezantimit të diabetit tip 1 për herë të parë në fëmijët janë poliuria, polidipsia, polifagia dhe humbja e peshës. Në përgjithësi, pacientët kanë një histori paraprirëse incidioze relativisht të shkurtër

nga kontrolli anormal i glukozës deri në zhvillimin e simptomave klinike të diabetit. Ri-shfaqja e urinimit në shtrat, nokturia dhe nevoja për të dalë nga klasa gjatë orës së mësimi në shkollë për të përdorur tualetin janë ankesa që sugjerojnë poliurinë.

Një tjetër prezantim tipik për fëmijët që kanë diabet melitus tip 1 është përkeqësimi metabolik në ketoacidozë diabetike (KAD). Ketoacidoza është prezantimi i dytë i shpeshtë i shfaqjes së diabetit tip 1 për herë të parë në fëmijët. Në situata të caktuara diagnoza e diabetit duhet të konsiderohet në mungesë të simptomave klasike (fëmijët që prezantohen me një sëmundje febrile akute në të cilën matja e vlerës së glukozës plazmatike është pjesë e panelit biokimik është e rritur). Hiperglicemia kronike në vajzat, në foshnjat dhe fëmijët 1-3 vjeç në të dy gjinitë zakonisht manifestohen me candidiasis perineale.

Ritmi i humbjes së qelizave beta pas diagnozës është mjaft i ndryshueshëm dhe varet pjesërisht nga agresiviteti i procesit të sëmundjes së diabetit tip 1. Ky agresivitet mund të përcaktohet nga faktorë të shumtë përfshi predispozitën gjenetike primare, moshën e pacientit, kontrollin metabolik dhe mund të variojë brënda individëve gjatë ecurisë së diabetit të tyre.

DMT1 në fëmijët dhe adoleshentët mund të prezantohet në mënyra të ndryshme në pacientë të ndryshëm dhe moshë të ndryshme. Tre janë format e prezantimit të diabetit për herë të parë (Haller, Atkinson dhe Schatz, 2005):

- Prezantim klasik; polidipsi, poliuri, humbje peshe, hiperglicemi dhe ketonemi (ose ketonuri)
- Ketoacidozë diabetike
- Asimptomatik (zbulim i heshtur i rastësishëm).

Poliuria, polidipsia dhe humbja e peshës janë simptomat klasike të prezantimit të diabetit tip 1 për herë të parë në fëmijët dhe adoleshentët. Gjithashtu mjaft shpesh fëmijët mund të prezantohen me manifestimet

e KAD. Ndërsa shumë rrallë T1DM prezantohet në formën asimptomatike apo e heshtur, në mënyrë tipike në familjet që kanë histori familjare ose stafi mjekësor me shkallë të lartë dyshimi.

Megjithëse në përgjithësi, shumica e pacientëve prezantohen me simptomat klasike, ato nuk janë gjithmonë simptomat prezantuese. Pothuajse të gjithë pacientët kanë një histori incidioze paraprirëse relativisht të shkurtër; nga vlera glicemie anormale deri në zhvillimin e simptomave klinike klasike të diabetit. Shpesh fëmijët paraqiten në mjediset ambulatorre me ankesa jo specifike, dobësi të përgjithshme, pafuqi, këputje, lodhje, përgjumje, prishje e humorit nokturni, enurezis, ndërrim i shpeshtë i pelenave dhe/ose pelena jashtëzakonisht të mbushura, rash i shpeshtë nga pelenat, candidiasis perineale në vajzat dhe katarakt (Quinn et al., 2006) sidomos në fëmijët e vegjël (Quinn et al., 2006). Prandaj marrja e kujdesshme dhe e hollësishme e anamnezës është mjaft e rëndësishme në njohjen e këtyre simptomave e cila do të conte në diagnozë të hershme të diabetit tip 1. Kohëzgjatja mesatare e simptomave para prezantimit klinik është mesatarisht 10 ditë (Roche et al., 2005).

Manifestimet jo klasike/ të tjera që mund të shfaqin fëmijët me KAD janë si më poshtë (Neufeld et al., 1998; Dunger et al., 2004);

Polifagi dhe ulje oreksi. Në fillim të sëmundjes fëmijët manifestojnë oreks të shtuar (polifagi) por me theksimin e deficitit të inulinës dhe zhvillimin e ketoacidozës, oreksi ulet.

Shenja gastrointestinale. Shumë pacientë mund prezantohen me nauze, të vjella, konstipacion, dhimbje barku të cilat imitojnë apendicitin, gastroenteritin.

Shenja kardio-respiratore. Fëmijët me KAD mund të prezantohen me takikardi, hiperpne, takipne (hiperventilim dhe frymarrje Kussmaul), të cilat janë kompesime respiratore ndaj acidozës metabolike.

Hiperpnea është rezultat i rritjes së volumit në minutë (frekuencë x volumin tidal) dhe mund të rritet edhe vetëm nga volumi tidal pa rritje të frekuencës respiratore. Si rrjedhojë gjatë vlersimit të fëmijëve duhet të observohen me kujdes lëvizjet e toraksit dhe frekuenca respiratore. Në fëmijët e vegjël hiperpnea mund të manifestohet vetëm si takipne. Gjithashtu pacientët mund të manifestojnë frymarrje si erë molle të kalbur sekondare nga eliminimi i acetonit.

Shenja hipovolemie. Fëmijët me KAD në përgjithësi prezantohen me deficit të likideve 5-10%.

Shenja neurologjike. Manifestimet neurologjike variojnë nga përgjumje, letargji, alterim të nivelit të ndërgjegjes deri në koma. Manifestimet lidhen me gravitetin e hiperosmolalitetit dhe/ose me shkallën e acidozës (Edge et al., 2006).

Komplikacioni më i madh i ketoacidozës është edema cerebrale, e cila ndodh në 0.5-1% të rasteve të KAD që është edhe shkaku kryesor i vdekshmërisë. Mjekët duhet të jenë vigjilent për shënjat e hershme të edemës cerebrale dhe duhet ta trajtojnë menjëherë nëqoftëse dyshohet.

Gjendja neurologjike e rëndë në prezantim është një tregues prognostik i keq, pjesërisht sepse pacientë të tillë janë në rrisht të rritur për të zhvilluar edemë cerebrale gjatë terapisë. Fëmijët me KAD dhe edemë cerebrale ose vdesin ose mbijetojnë në një gjendje të vazhdueshme vegetative.

Qëllimi i studimit dhe metodologjia

Qëllimi i këtij studimi është të përshkruhen karakteristikat të fëmijëve të diagnostikuar me diabet mellitus tip 1 në Shërbimin e Endokrinologjisë dhe Diabetit, në Qendrën Spitalore Universitare “Nënë Tereza”, Tiranë (QSUT), si e vetmja qendër terciare dhe qendër reference në Shqipëri për fëmijët dhe adoleshentët me diabet mellitus tip 1, në mënyrë që të ndricohen këto fenomene dhe të orientohen

profesionistët e kujdesit shëndetësor për vendosjen e një diagnoze sa më të hershme dhe fillimin e hershëm të trajtimit të këtyre gjendjeve shëndetësore dhe impakti shumë dimensional tek fëmija i prekur, familjarët e tij, sistemin shëndetësor dhe gjithë shoqërinë, Përvec kësaj, gjetjet e këtij studimi mund të mbështesin dhe fushatat ndërgjegjësuese midis prindërve me qëllim njohjen e shenjave të hershme të ketoacidozës diabetike.

Objektivat e studimit

- Të përcaktohen karakteristikat e përgjithshme të fëmijëve me DMT1 të përfshirë në studim.
- Të përcaktohet shpërndarja e pacientëve pediatrikë me DMT1 sipas moshës në momentin e diagnozës, gjinisë dhe vendbanimit.
- Të përcaktohet shpërndarja e pacientëve pediatrikë me DMT1 sipas sezonit të lindjes dhe sezonit të diagnozës së DMT1.
- Të përcaktohet prania e infeksioneve virale, stresit psiko-social, aplikimi i vaksinave midis fëmijëve me DMT1 të përfshirë në studim.
- Të përcaktohet koha midis shfaqjes së simptomave dhe vendosjes së diagnozës së DMT1 midis fëmijëve me DMT1 të përfshirë në studim

Në këtë studim u përfshinë 152 fëmijë me diabet mellitus tip 1 (DMT1).

Mund të vihet re se moshë mesatare e subjekteve në momentin e diagnozës është 8.3 vjet ± 3.6 vjet. Më shpesh, fëmijët me DMT1 i përkasin grup-moshës 5-9 vjet (40.1%), pasuar nga grup-moshë 10-14 vjet (39.5%) dhe ajo 0-4 vjet (20.4%). Nga ana tjetër, gati gjysma e fëmijëve me DMT1 janë meshkuj (52%) dhe pjesa tjetër janë femra (48%). Tre të kartërtat e fëmijëve me DMT1 jetojnë në zonat urbane dhe 25% në zonat rurale.

Duke u bazuar në gjetjet tona dhe diskutimin e rezultateve, konkluzionet e studimit aktual mund të përmbliidhen si vijon:

Mosha mesatare e fëmijëve të diagnostikuar për herë të parë me DMT1 është 8.3 vjec dhe tre të katërtat e fëmijëve me DMT1 banojnë në zonat urbane.

Gati dy në dhjetë fëmijë të diagnostikuar përfundimisht me DMT1, fillimisht nuk dyshohen se janë të prekur nga kjo sëmundje; kjo është një gjetje që mund të ketë implikime të rëndësishme për personelin e kujdesit shëndetësor.

Më shumë se dy në tre (67.8%) fëmijë paraqesin ketoacidozë diabetike në momentin e diagnozës së DMT1, duke nënkuptuar një mungesë të qartë të ndërgjegjësimit të familjeve dhe stafit të kujdesit shëndetësor lidhur me shenjat e hershme të këtij komplikacioni. Edhe kjo gjetje mund të ketë implikime të rëndësishme, duke patur parasysh rrezikun që paraqet prania e KAD-it në ecurinë e mëtejshme të fëmijëve me DMT1.

Rreth 1 në 5-6 fëmijë me DMT1 kanë histori familjare pozitive për DMT1 ose DMT2 kurse prevalenca e infeksioneve virale shpërthyes midis fëmijëve me DMT1 është rreth 24%.

Mesatarisht kalojnë rreth 23 ditë për të diagnostikuar diabetin mellitus tip 1 tek fëmijët e prekur nga kjo sëmundje.

Rreth 6 në 10 fëmijët me DMT1 diagnostikohen në stinën e vjeshtës dhe dimrit dhe pjesa tjetër prej 39.5% diagnostikohen me DMT1 në pranverë-verë.

Triada klasike e diabetit është e pranishme në pothuajse të gjithë fëmijët me DMT1 dhe kjo gjetje ka gjithashtu implikime të rëndësishme për familjet e fëmijëve me DMT1 dhe profesionistët e kujdesit shëndetësor gjithashtu.

Pacientët pediatrikë me DMT1 mund të shfaqin një tablo të pasur klinike, ku dominojnë prania e lodhjes dhe pafuqisë në pothuajse 90% të tyre, distresi respirator, rënkimet, dispnea, përgjumja, të vjellat, etj.

Prevalenca e sëmundjeve autoimune shoqëruese tek fëmijët me DMT1 është 25.5%, në mënyrë domethënëse më e lartë tek vajzat se sa tek djemtë.

Prania e KAD shoqërohet me një kuadër klinik më të pafavorshëm krahasuar me fëmijët me DMT1 pa KAD lidhur me eneruezis nokturna, dobësinë/lodhjen, të vjellat, erës së acetonit, distresit respirator, rënkimeve, dispnesë, përgjumjes dhe konfuzionit.

Prevalenca e kandidozës orale, distresi respirator kusmaul, rënkimeve, dispnesë dhe edemës cerebrale/komës ulet me rritjen e moshës së fëmijëve me DMT1.

Mesatarisht, fëmijët me DMT1 kanë përjetuar rreth 2.7 episode glukozurie deri në momentin e diagnozës fillestare të DMT1.

Prevalenca e KAD-it është më e lartë tek vajzat.

Në përgjithësi, fëmijët me DMT1 me KAD diagnostikohen më herët sesa fëmijët me DMT1 pa KAD, ndoshta për shkak të klinikës më të shprehur të tyre.

Numri mesatar i episodeve të glukozurisë si dhe vlera mesatare e glicemisë, pH-it, HCO₃, dhe triglicerideve është më e lartë midis fëmijëve me DMT1 me KAD krahasuar me fëmijët me DMT1 pa KAD.

Prevalenca e ketonurisë është në mënyrë statistikisht domethënëse më e lartë midis fëmijëve me DMT1 me KAD krahasuar me fëmijët me DMT1 pa KAD.

Diferenca statistikisht domethënëse u evidentuan për vlerën mesatare të kreatinemisë (mosha 5-9 vjec paraqiti vlerën mesatare më të lartë), natremisë (trend linear pozitiv me rritjen e moshës) dhe C-peptidit (mosha 5-9 vjec paraqiti vlerën mesatare më të lartë).

Midis fëmijëve me DMT1 me KAD, prevalenca e KAD të rëndë rezultoi 38.6%, prevalenca e KAD të moderuar rezultoi 15.9% dhe prevalenca e KAD të lehtë rezultoi 29.5%, bazuar në pH venoz; kurse bazuar në nivelin e HCO₃ serike,

prevalencat përkatëse janë: 34.9%, 34.9% dhe 27.9%.

Gjinia femër dhe mosha 0-4 vjec janë të lidhur me rritjen domethënëse të gjasave për praninë e KAD tek fëmijët me DMT1. Po kështu, gjasat e KAD-it rriten në mënyrë domethënëse tek fëmijët me DMT1 që paraqesin enurezis nokturna, dobësi/ lodhje, të vjella, erë aceton, dhe përgjumje. Ketonuria > se 2+ i rrit shumë gjasat e KAD tek fëmijët me DMT1.

Gjasat e KAD-it rriten në mënyrë domethënëse me rritjen e numrit të episodeve të glukozurisë dhe rritjen e nivelit të glicemisë, triglicerideve; një lidhje negative u vërejt me nivelin e pH-it dhe HCO₃. Ecuria e HbA_{1c} në kohë është më e pafavorshme tek fëmijët me DMT1 me KAD krahasuar me fëmijët me DMT1 pa KAD. Niveli i vdekshmërisë nga KAD midis fëmijëve me DMT1 në studimin tonë është 2.9%.

Disa përfundime e rekomandime

Bazuar në rezultatet dhe konkluzionet e këtij punimi shkencor, ne rekomandojmë si vijon:

Diagnoza e DMT1 duhet të dyshohet gjithnjë tek fëmijët e vegjël, kur shenjat dhe simptomat klasike të diabetit janë të pranishme. Ky rekomandim merr një rëndësi edhe më të madhe në kontekstin kur incidenca e DMT1 tek moshat e vogla është në rritje. Vëmendja e shtuar ndaj diagnozës potenciale të DMT1 do të mundësonte kapjen e hershme të sëmundjes edhe në rreth 20% të fëmijëve me DMT1 ku diabeti nuk dyshohet fillimisht.

Prevalenca shumë e lartë e KAD midis fëmijëve me DMT1 sugjeron nevojën për ndërjegjësimin e familjes lidhur me simptomat tipike dhe ato më pak të zakonshme të DMT1 tek fëmijët; diagnoza më e shpejtë mund të minimizojë rrezikun e zhvillimit të ketoacidozës dhe komplikacioneve të lidhura me të.

Prania tek fëmijët e shenjave dhe/ose simptomave të tilla si lodhja/dobësia, distresi respirator, rënkimet, dispnea, përgjumja, dhe/ose të vjellat duhet të shërbejë si një sinjal alarmi për profesionistët e kujdesit shëndetësor në drejtim të përfshirjes së DMT1 në listën e diagnozave potenciale tek këta fëmijë; dështimi për ta bërë këtë mund të vonojë diagnozën e DMT1 dhe të rrisë rrezikun e zhvillimit të ketoacidozës diabetike.

Prania e eneruezis nokturna, dobësisë/ lodhjes, të vjellave, erës së acetonit, distresit respirator, rënkimeve, dispnesë, përgjumjes dhe konfuzionit duhet të zgjojë vëmendjen e profesionistëve të kujdesit shëndetësor lidhur me praninë potenciale të KAD-it në terrenin e fëmijëve të prekur nga DMT1.

Profesionistët e kujdesit shëndetësor duhet të kenë parasysh faktin që ketoacidoza diabetike ka më shumë gjasa të shfaqet tek vajzat sesa tek djemtë si dhe tek fëmijët 0-4 vjec krahasuar me fëmijët e moshave më të rritura.

Duke qënë se sëmundjet autoimmune shoqëruese janë një barrë shtesë për fëmijët me DMT1, atëherë është e nevojshme që këto gjendje të diagnostikohen në kohën e duhur dhe në mënyrë të përshtatshme si dhe të menaxhohen ato në mënyrën e duhur, duke ofruar një mundësi për trajtimin më efektiv të këtyre pacientëve pediatrikë.

Prania e ketonurisë tek një fëmijët i moshës pediatrike duhet të tërheqë vëmendjen e personelit të kujdesit shëndetësor drejt diagnozës së DMT1, potencialisht të komplikuar me KAD; kjo mund të ndihmojë në diagnozën e hershme të DMT1, menaxhimin pasues efektiv dhe parandalimin e komplikacioneve të kësaj gjendjeje shëndetësore.

Strategjia kyce për një fushatë të suksesshme ndërjegjësimi është bashkëpunimi i ngushtë midis familjes, mësuesve dhe profesionistëve të kujdesit shëndetësor, dhe vecanërisht të profesionistëve që punojnë në kujdesin

shëndetësor parësor duke përfshirë pediatri e familjes, etj.

Duke qënë se ecuria e parametrave laboratorikë të pacientëve me DMT1 me KAD është më e disfavourshme sesa tek fëmijët pa KAD, nevoja për zbulimin e hershëm të DMT1 dhe parandalimit të instalimit të ketoacidozës diabetike bëhet edhe më e rëndësishme.

Është e rëndësishme që të hetohen në detaje rastet e diagnozës së vonuar të DMT1, duke i'u referuar rasteve kur koha e diagnozës është mbi kohën mesatare të diagnozës; kjo do të mund të identifikonte faktorët përgjegjës për këtë diagnozë të vonuar dhe rrjedhimisht propozimin e masave për shmangien e këtij fenomeni.

Studime të tjera më të thelluar mund të ndërmerren në Shqipëri për të eksploruar

diagnozën më të shpeshtë të DMT1 gjatë stinëve të ftohta të vitit, dhe duke e lidhur potencialisht me prevalencën e infeksioneve virale, në mënyrë të ngjashme me studimet në arenën ndërkombëtare. Kjo do të shërbente për ndricimin më të mirë të faktorëve të lidhur me DMT1 tek fëmijët në vendin tonë dhe marrjen e masave përkatëse.

Bazuar në nivelin e lartë të vdekshmërisë nga KAD midis fëmijëve diabetikë në studimin tonë, rrjedh se duhet të bëhet c'është e mundur që të ulet ky nivel vdekshmërie. Midis masave që mund të merren, ndërgjegjësimi i prindërve mund të jetë një pikë kyce që mund të cojë në diagnozë të hershme dhe trajtim të përshtatshëm. Natyrisht, rritja e kapaciteteve diagnostikuese dhe trajtuese është një nevojë e padiskutueshme.

REFERENCAT

- Bakhsheshian J, Mehta VA, Liu JC. Current Diagnosis and Management of Cervical Spondylotic Myelopathy. *Global Spine J.* 2017;7(6):572-586.
- Burkhardt JK, Mannion AF, Marbacher S, et al. A comparative effectiveness study of patient-rated and radiographic outcome after 2 types of decompression with fusion for spondylotic myelopathy: anterior cervical discectomy versus corpectomy. *Neurosurg Focus.* 2013;35: E4.
- Boogaarts HD, Bartels RH. Prevalence of cervical spondylotic myelopathy. *Eur Spine J.* 2015 Apr;24 Suppl 2:139-41.
- Fehlings MG, Smith JS, Kopjar B, et al. Perioperative and delayed complications associated with the surgical treatment of cervical spondylotic myelopathy based on 302 patients from the AOSpine North America Cervical Spondylotic Myelopathy Study. *J Neurosurg Spine.* 2012; 16:425-32.
- Etheridge J, Kalantar SB. The pathophysiology and biological mechanisms of cervical spondylotic myelopathy. *Spine Surg* 2014;26:62-7.
- Kaiser MG, Haid RW, Shaffrey CI, Fehlings MG. (Eds.) *Degenerative cervical myelopathy and radiculopathy. Treatment approaches and options.* Springer. 2019.
- Kane SF, Abadie KV, Willson A. Degenerative Cervical Myelopathy: Recognition and Management. *Am Fam Physician.* 2020 Dec 15;102(12):740-750.
- Huang ZY, Wu AM, Li QL, et al. Comparison of two anterior fusion methods in two-level cervical spondylosis myelopathy: a meta-analysis. *BMJ Open.* 2014;4:e004581. Medscape.com. a. Cervical Spondylosis Differential Diagnosis. August 11, 2021. E disponueshme nw: <https://emedicine.medscape.com/article/306036-differential>.
- McCormick WE, Steinmetz MP, Benzel EC. Cervical spondylotic myelopathy: make the difficult diagnosis, then refer for surgery. *Cleve Clin J Med* 2003;70:899-904.
- New PW, Cripps RA, Bonne Lee B. Global maps of non-traumatic spinal cord injury epidemiology: towards a living data repository. *Spinal Cord.* 2014; 52:97-109.

- Nouri A, Tetreault L, Singh A, Karadimas S, Fehlings M. Degenerative cervical myelopathy: epidemiology, genetics and pathogenesis. *Spine (Phila Pa 1976)*. 2015;40: E675-93.
- Northover JR, Wild JB, Braybrooke J, Blanco J. The epidemiology of cervical spondylotic myelopathy. *Skeletal Radiology*. 2012 Dec;41(12):1543-1546.
- Yu YL, Gong WC, Xin B, et al. The comparison of therapeutic efficacy between two operative methods for the treatment of two-adjacent-level CSM. *Med Coll J Qiqihaer*. 2007;28:28213.
- Young WF. Cervical Spondylotic Myelopathy: A Common Cause of Spinal Cord Dysfunction in Older Persons. *Am Fam Physician*. 2000 Sep 1;62(5):1064-1070.
- Wu JC, Ko CC, Yen YS, Huang WC, Chen YC, Liu L, Tu TH, Lo SS, Cheng H. Epidemiology of cervical spondylotic myelopathy and its risk of causing spinal cord injury: a national cohort study. *Neurosurg Focus*. 2013;35: E10.

ABSTRACT

Type 1 diabetes mellitus (T1DM) has a multidimensional impact on the affected child, his family, the health system and society as a whole, including quality of life, social and economic consequences. The association of DMT1 with a number of complications makes it even more important to take measures for the prevention and proper management of this disease. The increasing frequency of T1DM worldwide has alerted the health systems of every country. In Albania, the information on the epidemiology of T1DM in pediatric age patients is scarce. In this context we undertook a study that included all pediatric patients definitively diagnosed with DMT1 at our Service during the 2010-2014 period. A total of 152 children aged 0-14 years were diagnosed with T1DM during this period and were included in the study. All children were examined at the time of presentation to our service and then followed for a period of up to 5 years after the diagnosis for some key laboratory parameters. The results of the study suggested that the average age of children with T1DM is 8.3 years, three-quarters live in urban areas and about 61% are diagnosed during the fall-winter seasons. The average time of diagnosis of T1DM is about 23 days, from the onset of symptoms, with a large variation from 0 days to 90 days. The DKA mortality rate among children with T1DM in our study was 2.9%. Based on the findings of this study, it is recommended to undertake awareness campaigns for parents so that they recognize quickly and correctly the signs and symptoms of DKA.

Keywords: *Albania, diabetes mellitus type 1, epidemiology, clinical picture*

ROLI I MËRGATËS NË ZHVILLIMIN E KULTURËS DHE ARTIT LETRAR SHQIPTAR

Rina RASIMI

Universiteti "Kadri Zeka", Gjilan, Kosovë

E-mail: rina.rasimi@uni-gjilan.net

PËRMBLEDHJE

Në korpusin e shkrimtarëve të letërsisë shqipe, që nga fillimet e shkrimit të dokumentuar të saj, me vepra në gjuhën shqipe e edhe në gjuhët e tjera, një vend të posaçëm ka zënë poetika e autorëve të cilët jetuan dhe vepruan jashtë atdheut, por ruajtën në kujtesë atdheun e tyre Shqipërinë dhe mallin për të e jetësuan në vargjet poetike që sot jetojnë jo vetëm si dëshmi historike, por edhe si vlerë estetike e letrare. Shkrimtarët mërgimtarë, të lidhur ngushtë me vendlindjen, shpërfaqnin mungesën për të, projektonin atdheun ideal në krijimet e veta, apo ironizonin e bëheshin kritikët më të ashpër të rrethanave politiko-shoqërore dhe dukurive negative që e përfshinin Shqipërinë. Ndër autorët që shkruan nga larg, por u afruan shumë me lexuesit shqiptarë janë: Naim Frashëri, Anton Zako Çajupi, Fan Noli, Faik Konica etj, por pikëvështrimi ynë qendror në këtë artikull është roli e kontributi i veprimtarisë së Arshi Pipës në zhvillimin e kulturës dhe artit letrar shqiptar. Duke dhënë një pasqyrë të shkurtër të rrethanave historike përgjatë periudhave të daljes në pah të këtij autori, pra duke njohur kontekstet jashtëletrare, do të ndalemi më gjerësisht në frymën, motivet dhe idetë që i përshkon krijimet e tij, si dhe përmes metodës analitike do të shohim individualitetin krijues të tij. Arti dhe kultura shqiptare janë të lidhur ngushtë me letërsinë e krijuar nga mërgimi, ndaj çdo interpretim për shkrimet e tyre, është nxitje e re për diskutime të mëtejshme letrare.

Fjalë kyçe: *Shkrimtarët mërgimtarë, atdheu, individualitete krijuese, Arshi Pipa*

Rina RASIMI është asistente e angazhuar në Universitetin "Kadri Zeka" në Gjilan, në fakultetin e Edukimit, për grupin e lëndëve si: Letërsia për fëmijë, Lexim dhe interpretim letrar, Shkrim akademik, Etnologji dhe letërsi popullore etj. Është kandidatë në studimet e nivelit të Doktoratës, në degën e Letërsisë, në universitetin "Hasan Prishtina", në Prishtinë.

Historiku i unifikimit të kombit shqiptar, rrugëtimi i gjatë i tij nga pushtimi shumëshekullor drejt lirisë dhe pavarësisë, migrimet e detyrueshme jashtë tokës mëmë që nga pushtimet turke e edhe të tjerat më vonë, por edhe ato nga vetë diktatura komuniste në Shqipëri, ngjarjet e Lidhjes së Prizrenit dhe Kongresit të Berlinit në vitin 1878, thënë shkurt, rrethana të ndryshme socio-politike e historiko-shoqërore të një kombi të vogël që mëtonte të njihet me identitetin e vet, i dhanë letërsisë shqipe emra të shumtë që do të bënin pjesë në truallin e madh të mërgimtarëve të cilët shkruan dhe botuan në gjuhën shqipe, e edhe në gjuhë të huaja, letërsi të mirëfilltë, si me tematika e motive universale, ashtu edhe me të tjera në qendër mallin dhe dashurinë për atdheun e largët. Figura të shquara, me ndikim jo vetëm në rrethin shqiptar por edhe në vendet ku jetonin dhe vepronin, në tëhuajësimin e tyre, rigjetën veten përmes artit letrar, edhe pse fizikisht mbetën deri në fund të jetës larg atdheut si: Naim e Sami Frashëri në Stamboll, Anton Zako Çajupi në Egjipt, Martin Camaj në Gjermani, Fan Noli, Faik Konica e Arshi Pipa në Shtetet e Bashkuara të Amerikës etj.

Shpesh leximi i artit letrar apo edhe shkrimi i tij është përdorur si arratisje nga realiteti, mburojë, dhe funksioni i tij si përjetim i kënaqësisë dhe dobisë nga leximi, del të jetë gjithaq edhe rrugëdalje për mbijetesë, fizike a metafizike, dëshmi e qartë e përdorimit të tij për projektim ëndrrash, mungesash a nostalgjish, rrugë drejt komunikimit të përhershëm me kujtesën për atdheun. Gjatë luftërave dhe përpjekjeve të popujve për çlirim e pavarësi, letërsia më shumë se letërsi, ka qenë armë për të ngritur zërin e për të zgjuar vetëdijen kombëtare për mosnënshtrim, drejt njohjes së lirisë, të të drejtave dhe emancipimit të gjithmbarshëm. Njëloj, shumë shkrimtarë të letërsisë shqipe, në mungesë të literaturës së mjaftueshme shkollore, të veprave letrare

në shqip, sepse dihet, letërsia shqipe, si e dokumentuar shfaqet vonë, me dokumentin e parë të shkruar në gjuhën shqipe “Formula e pagëzimit” e vitit 1462 dhe me librin e parë të shkruar shqip më 1555, ndonëse ka dyshime që ekzistenca e saj është shumë më e hershme, në mungesë të shkollave shqipe dhe duke e njohur shkallën e thellë të analfabetizmit në Shqipëri, nën shtypjen okupuse, me shkrime e vepra të botuara në shqip e edhe në gjuhë të tjera, letërsinë e shkruajnë edhe për shkak të misionit që i vendosin vetes: Vargjet e tyre të jenë nxitëse për bashkim e unifikim kombëtar. Qëllimi i tyre ka qenë që poezia e tyre të lexohet nga një masë e gjerë lexuesish, lexuesi shqiptar, te i cili do të zgjohet ndjenja dhe vetëdija kombëtare, dhe lexuesi i huaj, i cili do të njohë një popull me kulturë dhe traditë të pasur, që ngulmon për lirinë dhe pavarësinë e vet. Në këto shkrime, sa i janë përmbajtur letërsisë dhe ligjësi që ajo shtron? Kur letërsisë i vishet një funksion, dhe ngecet në atë domen pa mundur të shpërthejë më shumë, mirëpritur apo refuzohet? Pse Shqipëria në poezinë e Naimit është aq e bukur, aq platonike? Është empatia e thellë që krijohet për vendlindjen kur je larg, apo në glorifikimin e Shqipërisë fshihet edhe mesazhi moral e etik që atdheu duhet të çmohet? Pse poezitë atdhetare të Anton Zako Çajupit lexohen me ritëm të shpejtë e buçitës, apo ato të Fan Nolit që të thuash metaforikisht “të bëjnë gati për sulm”, ndërsa Faik Konica e zhvesh nga hierarkia e vlerave Shqipërinë për ta mbushur me satirë e kritikë? Si projektohet atdheu nga grilat e burgut dhe më vonë nga migrimi? Çfarë e karakterizon poezinë e Arshi Pipës shkruar nga një shkrimtar që është edhe më larg nga atdheu se shkrimtarët e lartpërmendur, është në burg? Secili prej tyre ka stilin dhe presedeun krijues, sado që te dy të fundit mesazhet e tyre poetike janë më të motivuara artistikisht dhe si e tillë krijimtaria e tyre shpreh fuqinë e artit, që qëndron më lart se fuqia e misionit, çfarëdo qoftë ai. Po

të gjurmosh në biografinë e secilit prej këtyre shkrimtarëve, është përpjekja dhe lufta e palodhshme e tyre për integrimin e shqiptarëve në njohjen dhe civilizimin botëror. Jeta dhe vepra e Naim Frashërit janë të lidhura ngushtë me vendlindjen. Naim Frashëri, ndër veprimtarët më të shquar të Lëvizjes së Rilindjes Kombëtare, është shkrimtar letërsia e të cilit, është lexuar, pranuar, interpretuar e admiruar në të gjitha trevat shqiptare. Naim Frashëri shkruan letërsi për fëmijë, poezi në të cilat mundohet të përfshijë njohuri nga fusha të tjera të dijes që të mbush boshllëkun e veprave të mangëta në atë kohë, dhe letërsi për të rritur, veçanërisht te lexuesi, te i cili para njohjes dhe kuptimit të thellë të artit kërkon kuptimin e menjëhershëm, të drejtpërdrejtin, sepse, Naimi vendos që para se gjithash të jetë edukator i kombit. Pra, Naim Frashëri është shkrimtar misionar. I pajisur me kulturë e njohuri të gjerë, përpos në gjuhën shqipe shkruan edhe në persisht, arabisht e turqisht. I vetëdijshëm se rruga drejt krijimit të kombit shqiptar nuk mund të arrihet pa një popull të arsimuar, me krijimet e tij ai “ka arritur ta qojë përpara jetën arsimore, kulturore, letrare, morale, në tërësi, jetën shpirtërore të popullit shqiptar” (Qosja, 1990: 558)

Njëlloj edhe krijimtaria e Anton Zako Çajupit çmohet aq sa kontributi i tij i shumë për çështjen kombëtare. Faik Konica gjatë gjithë jetës punoi për atdheun e tij, qëndroi aktiv në reprezentimin sa më të denjë të vendit të tij si diplomat shqiptar, ndërsa krijimtaria e tij poetike, sado që nuk njuh shtrirje aq të gjerë të leximit si ajo e Naim Frashërit, për kah vlerat artistike dhe estetike që bart, bën që emri i tij të zë vend të posaçëm në letërsinë moderne shqipe dhe në letërsinë shqipe në përgjithësi. Arshi Pipa në Shtetet e Bashkuara të Amerikës ka shfaqur interesimet dhe interpretimet e tij lidhur me veprat më të çmuara të letërsisë shqipe e botërore, duke i botuar këndvështrimet për to në gjuhë angleze,

italiane e shqipe e rol të posaçëm në shtypin shqiptar të diasporës patën edhe shkrimet e botuara në gazetën “Dielli”, “Albanica”, duke qenë njëherësh edhe redaktor i tyre, por si libri më i rëndësishëm përmbledhës, i cili poashtu kishte në qendër rrethanat socio-politike të Shqipërisë dhe Kosovës, mbetet ai me titull “Albanian Stalinsm Ideopolitical Aspects”. Krijimtaria e Arshi Pipës është e gjerë. Përveç librave politikë është marrë edhe me kritikë letrare, estetike e filozofi, ndërsa përmbledhjet e tij me poezi janë: “Lundërtarë” (1944), “Libri i burgut” (1959), “Rusha” (1966), “Meridiana”, 1969. Në secilën prej këtyre përmbledhjeve, prej të cilave disa janë shkruar gjatë periudhës së burgimit në sistemin diktatorial të komunizmit, e disa më herët apo më vonë, si temë qendrore shfaqet fati i njeriut dhe i kombit, malli për vendlindjen dhe brenga për të, dhembja individuale dhe kolektive e cila kapërthyer mes vargjes, duke u përvijuar mes metaforash, simbolesh e figurash interesante, jehon si artikulum i fuqishëm poetik. Vuajtja nëpër burgjet e Durrësit e Burrelit, revolta e drama e brendshme shpirtërore, mungesa e lirisë, edhe qëndrimi larg atdheut, pra gjithë përvoja vetjakë e autorit dhe rrugëtimi i gjatë i tij drejt idealeve, gërshetohen me shpirtin krijues të autorit, arti i të cilit tejkalon ndjesitë personale të unit lirik, duke i ngritur në dimension më të gjerë, filozofik e universal. Përmbledhja “Lundërtarë” veçon poezi të një lirisimi ligjërimit i të cilit anon ka romantizmi mes përshkrimesh, detajesh e një gjuhe elegante.

Poezia “Kujtime fëmijërie” me ndërtim të ngjashëm të strofës safike, ndërtuar nga strofa katrenash me tri vargjet e para më të gjata, dhe pasuar gjithmonë nga një varg i shkurtër, është një panoramë kujtimesh të vendit ku ka jetuar fëmijërinë autori, njerëzve të dashur me të cilët është rritur, detajet e shtëpisë që ia zgjojnë mallin dhe ndjesitë, pemët e lulet e kopshtit, mandi i moçëm, dhomat e zbehta të shtëpisë ku

prej pemëve nuk mund të hyjë rrezja e diellit, përjetimi i puthjes nga një nuse së cilës i vesh krahasimin e bukur *nuse bardh si shkume detesh*, rikujtimi i dashurisë së parë, puthjes së parë nga një burbuqe, si e quan subjekti lirik, aty ku përvijohet ambienti i ditëve fëmijërore. Një lirizëm i pastër me ngjarje e situata të së shkuarës, detaje dhe veprime të shpërfaqura me nota të buta e melankolike, me kujtesën e gjallë dhe të përherëshme për vendlindjen, ku shtjellohet biografia shpirtërore e autorit.

Autori i këndon shtresës së varfër, fshatarit e bujkut që punon me nder për bukën e gojës, zellit e paqes shpirtërore që i karakterizon ata, si në poezinë “Nga dritareja e çilun”, që shfaqet si idil i këndshëm, apo edhe në poezinë “Sonatë fusharake” ku glorifikohen punët e rënda e lodhja në fushë e fshatarëve, sepse është e ndershme dhe frytdhënëse, për të shtresuar përfytyrimin e netëve plot jetë pas lodhjes, edhe dashurisë e këngës së jetës që mbretëron nëpër kasolle.

*Fryn flladi i dlinë i plepavet
e merr me veshje jonet e një kangë
plot dashuni e uzdajë.
Asht kanga qi një nanë i këndon foshnjës
tu e përkundun nëdjep.
Flen foshnja tue kqyr hyzjt
flen nana tue kqyr fosljen* (Pipa, 1998:63)

Ai i këndon fatit të tij dhe brengës së përherëshme për atdhe, e kështu gjethi në poezinë “Gjeth të veshkun”, të cilin e shkëput parakohe nga pema era e furishme, është përngjasim i autorit të cilit jeta i këputet në mes, mes vuajtjes e vështirësish që i sjell pandanë ajo, megjithëse gjetja simbolike e gjethit në këtë poezi paraqitet me një ligjërëm të hapur, nuk qëndron më vete si figurë për të lënë vetë lexuesit të gjejë paralelizmin mes tij dhe subjektit lirik e identifikimin me vetë autorin, por në formë monologu i drejtohet gjethit dhe shpërfaq ngashmërinë që e sheh me të.

Ndërkaq, në krejt veprimtarinë poetike

të Arshi Pipës, si libër reprezentues në të cilin është treguar më së miri talenti i mëvetsishëm poetik i tij, është përmbledhja me titull “Libri i Burgut”, të cilin e publikoi në Romë, pas ikjes nga atdheu. Janë krijime të cilat lindin në ambientet e vrazhda të burgut, të mbajtura fshehurazi nga gardianët e të shkruara nëpër pako cigaresh, por që për fatin e mirë njohin dritën e botimit dhe arrijnë në duart e lexuesit si dëshmi artistike e përjetimeve dhe dyndjeve shpirtërore, ankthit e tmerrit, vetmisë dhe izolimit, vuajtjes dhe shpresës. I burgosur përgjatë viteve të burgimit 1948-1956, antikomunist e intelektual i cili nuk i nënshtrohej ligjeve të partisë, në librin e tij “Letërsia bashkëkohore shqiptare” thotë:

Intelektualët shqiptarë nuk kishin rrugë tjetër, ose të pranorin plotësisht vijën e Partisë, ose ndryshe, përfundonin në burg. Unë nuk mund ta pranoja alternativën e parë, e dija *çështje stalinizmi*. Dhe jam me fat, që kam qenë në burg bash në atë kohë kur gjuetia e shtrigave kundër intelektualëve se kishte arritur akoma kulmin... (Pipa, 1991: 20)

Poezive të përmbledhjes “Libri i Burgut” i paraprin parathënia në të cilën jepen kontekstet jashtëletrare dhe rruga nëpër të cilën u trasuan këto poezi. Letërsia e krijuar në burg, përkatësisht autorët që shkruan në burg, zhanrin që e lëvruan më së shumti ishte lirika. Jo pse për të gjithë ishte forma më e mirë që të shfaqnin pikëpamjet ideo-estetike e poetike, por pse kushtet e burgut diktonin një zhanër që nuk do të zinte faqe shumëvëllimëshe dhe sepse shpesh vargje të tëra duhej të mbaheshin në mend për t’u shkruar më vonë në letër, sepse të burgosurit dënoheshin po t’u ziheshin shkrime të cilat diktatorët i vlerësonin sipas doktrinës estetike të realizmit socialist, edhe te letërsia nga burgu që krijohet nëpër burgjet e Serbisë në fund të shek. XX, me autorë si: Merxhan Avdyli, Hydajet Hyseni, Bajram Kosumi, Ismail Sylla, Januz Januzaj, Adem Demaçi etj., ku vargjet thirrëse në

luftën për çlirim binin ndesh me pushtimin serb të asaj kohe. Edhe Arshi Pipa në parathënie të kësaj përmbledhjeje thotë se në kushte të tjera, do të preferonte prozën. Kjo përmbledhje e tij, ashtu si e thotë edhe vetë autori në parathënie, ashtu si e sheh dhe e përjeton edhe lexuesi i vëmendshëm secilën poezi të kësaj përmbledhjeje, pasqyron fakte reale të jetës në burg, por para se gjithash fakte shpirtërore, të cilat të dhëna me një gjuhë të pasur fjalësh të rralla dhe me një lirizëm të kulluar, janë dëshmi e tragjizmit dramatik që luhej në skutat e shpirtit të të burgosurve, të cilat me fuqinë e fjalës, dalin jashtë skutave të burgut për të jetuar si një autobiografi e veçantë poetike.

Vargjet “Veprat e mëdha lindin nga zemra e madhe / nga zanafilla dhe nga toka nanë” janë vargje nistore të poezisë “Shqipnia” e cila për nga frymëzimi tematik të ngjason me poezinë e Pashko Vasës “Moj Shqypni e mjeri Shqypni”, ndonëse sigurisht është e ndërtuar me figuracion, gjuhë dhe stil tjetër. Burim i arritjes së madhështisë dhe nismë e çdo të mire për subjektin lirik është toka nënë, atdheu i largët me të cilin poeti dialogon, lumi Drin që buron e nuk e ndal rrjedhën e vet sepse *e rrisin papra/ vëlleznit e vet qi dirgjen prej pllajash*. Është lumi metaforik që përshkon Kosovën e tërë viset shqiptare, për tëu ndalur te Kruja historike, aty ku poeti thotë se *U ba Shqipnia*. Vargjet pasuese paraqesin një panoramë blegtorësh e bujqësh puna e të cilëve kryhet me ndihmën e qenve dhe kuajve, për vështirësitë dhe vuajtjet e të cilëve bashkëndien subjekti lirik duke e ravijëzuar me vargun ideoemocional *Oh sa e trishtueshme je, o baltë shqiptare!* Nëpër tingujt, vargjet e vajin e poetëve që shprehet pandanë malli për liri, u bë Shqipëria, si në vargun përsëritës të poetit *E u ba prap Shqipnia*, i cili vihet në shërbim të shprehësisë dhe efektit emocional që mëtohet të transmetohet të lexuesi, por ajo ngelet prapa civilizimit botëror për shkak të vetë shqiptarëve që sëduan ta shohin të

përparuar. Përbuzja për ta, ideja poetike harmonizohet me shprehjen figurative për të dhënë një krahasim tejet origjinal. *Kur duel/ Kush e quajti veten/trashigimtar të Skenderit,/por qi i ngjante fatosit/ sa një lakuriq i ngjan një shqiponje*.

Poezitë e Arshi Pipës janë krijime kushtuar figurave të lavdishme e territoreve që mbetën jashtë kufinjve gjeografikë të Shqipërisë si: “Mujo Ulqinaku”, “Legjenda e Drenicës”, “Kosovës” etj. Fjalorthi dhe shënimet e vëna në fund të librit nga autori, duan të tërheqin vëmendjen për ngjarjet e rëndësishme historike që qenë me interes për autorin, nga të cilat sigurisht edhe i ka ardhur frymëzimi për shkrimin e disa prej poezive. Poezia “Kosovës” lidhet me ngjarjen e vitit 1955 ku *një grup studentash të Lyceut të Tiranës u arrestuen për arsye se kishin guxue të mproshin haptas Kosovën si një pjesë të pandashme të Shqipnis ethnike*. (Pipa, 1998: 431).

Poezia “Kosovës” nis me vargjet që qajnë fatin e Kosovës dhe të atyre shqiptarëve të cilët e duan pandanë Shqipërisë, por që regjimi komunist nuk i lë as emrin tëia përmendin dhe detyrohen ta quajnë atë gjymtyrë atdheu, të dhunës e përgjakjes së saj dhe vazhdon me nota të forta e buçitëse të japë kushtrimin për mosdorëzim në arritjen e idealit, besimin e patundshëm se sado gjak të derdhet shqiptarët që e duan atë nuk do të zhduken, për t’u përmyllur me vargjet revolucionare përplot ngarkesë emocionale *O vllazën, nalt ju ballin!Prej Kosove/ der nëÇamëri Shqipnija është gjithë e jona*. Për Kosovën Arshi Pipa ka mbajtur edhe një Konferencë Ndërkombëtare në qendrën Universitare të Nju Jorkut, më 1982, ku nga kumtesat e shfaqura përmbledh librin “Studime mbi Kosovën” çka dëshmon edhe njëherë orvatjet dhe preukopimet e tij morale, politike e kulturore për çështjen e Kosovës. Ngulmimi i shpirtit krijues që të gërmojë në histori të lavdishme, japin qëndresën, heroizmin dhe identifikimin e poetit me

to, të cilat i sheh si prehje dhe forcë, si rimëkëmbje të vetes në lirinë e munguar.

Poezia e Arshi Pipës si motiv kryesor ka dhembjen në të gjitha përmasat e saj: dhembjen e individit që jeton mes grilash, dhembjen mes kujtimesh për ajrin, diellin dhe qeniet e gjalla e njerëzit që jetojnë si dikur ai *E mundesh nga dritarja/e ultë e pa hekura/ me pa edhe njerëz./njerëz si qemë na vetë.../qi mund të qeshin* (Poezia “Kand spitali”), mes ecejakjeve nëpër fëmijërinë e largët, mes përshkrimesh që shtresohen si idile magjepsëse të mallit për vendlindjen (“Mandi”), mes ëndrrash e dalldisjesh për dashurinë, (“Balkoni”, “Llampa”, “Kanga e verës” etj), mes përkujtimesh për vëllain e motrën e vdekur (Elegjia vëllaznore”, “Tingëllim i këputun”), dhembje fizike mes torturash, punës së stërmundimshme, ujit e ushqimit të pakët, (“Natë e parë”, “Kanali”) për ta bashkëdyzuar dhembjen e të gjitha dimensioneve me dhembjen kolektive, për sistemin komunist që rrënoi të drejtën e jetës, mendimit e fjalës së lirë. (“Nemesis”). Poezitë e Arshi Pipës janë kundërvënien e këtij kaosi shoqëror. Në këto poezi funksionalizohet ideja e guximit dhe e kryengritjes (“Kanga simbolike”, “Kanga martyre”), po aq liria e mendimit dhe e fjalës, ku irrealja e mund realen përmes shkrimit, ku mes dhembjesh e tragiikes ngre krye e vërteta, ëndrra dhe shpresa (“Shpresë”, “Agim”).

Poema “Kanali” e përbërë nga 24 pjesë thekson ide dhe emocionalitet të fuqishëm. Në të zbërthehen skena dramatike në vorbullin e jetës së përditshme të burgut. Kjo poemë është njëherësh dëshmi artistike e jetësore ku artikulohen ditët e të burgosurve mes ferrit, luftës që e bëjnë çdo ditë për të mbijetuar dhe dilemave shpirtërore, mes mundimeve dhe torturave që mëtojnë r’ua lëkundin karakterin a r’ua zbehin dëshirat për jetë. Poshtërimi e dhuna deri në shkallët më të larta të ligësisë njerëzore nyjëtohen në zgjedhjen e të burgosurve mes vendosmërisë e

mosdorëzimit apo përlules e nënshtrimit, në zhbërjen e karakterit të njeriut atëherë kur jeta bart vlerën më të madhe, po edhe në stoicizmin e tij, kur jeta e tij nuk është më jeta e tij, por bëhet jetë e idealeve të lirisë dhe të së drejtës. *Njerëz qi dijshim koça kemi pa/ kameleonta tue u-bá, mjamuna./ Por edhe tjetër pamë:si burra e çuna/vdesin torturash, pa kallzue, pa u-qá.* Në pjesën e XVI të kësaj poeme me episodin tragjik të një djali që rrëmben fshehurazi një panxhar dhe dënimin me vdekje që e merr për këtë vjedhje, shfaqen imazhe ekzistencialiste kur çasti i vajtimit të vdekjes së shokut kthehet në çast lufte për të shuar urinë, kur mbyten ndjenjat shpirtërore për të jetuar nevoja fizike, ndërsa në pjesën e XIX dhembja e përbashkët mes shokësh në burg triumfon në lindjen e miqësisë e të vëllazërisë. *Por nuk harrohet kurrë shoku i mjerimit.* Talljet e rojeve kundrejt të burgosurve, tentimi për t’i përçarë ata, pushkatimi i tyre kinse janë zënë në ikje, rezistenca dhe ndërgjegjësimi prapëseprapë për kuptimin e jetës nga të burgosurit, janë situata që e përshkojnë poemën të cilat sa gërshetohen me ligjërim elegjiak e tone të dhembjes, aq me tone të larta e solemne në thirrjen për ngadhënjimin mbi realitetin fatkeq. *Vuej por qëndro! Merr zemër te burrnija!/E vdis tue brohoritun: Rroftë Shqipnija!* Në librin e tij për jetën, personalitetin dhe veprën e Arshi Pipës “Arshi Pipa – Njeriu dhe vepra” Uran Kalakulla kur interpreton poemën “Kanali” shprehet:

Kjo poemë danteske, nuk është vetëm një dëshmi artistike e një realiteti kriminal historik, të ndodhur në të vërtetë, por edhe një aktakuzë e mprehtë, e përgjeshme ndaj mizorive shtazarake të komunizmit, si një amanet sublim i të vuajturve të brezit të poetit për brezat për brezat që do të vijnë më pas (Kalakulla, 2010: 124).

Poezia “Kand spitali” ndërtohet me shprehje emocionalisht të ngjyrosura, me enumeracion që zbret nga era e luleve e fladi i mëngjesit, nga blegërima e qengjave

në çimenton e oborrit e erën e nevojtoreve. Kjo antitezë, ky ballafaqim botësh krejt të kundërta me njëra-tjetrën, vrazhdësia e këtij paradoksi që godet shpirtin e subjektit lirik, përkatësisht autorit, vijnë me ngushëllimin e dëgjimit të erës së kloroformit dhe ushqimit e shtratit më të mirë në spital, prej këndit të së cilit autori veneron jetën dhe gjallesat që frymojnë, ku afishohet koncepti filozofik i poetit për jetën dhe gjakimi i tij qoftë edhe vetëm për të parë gjallërinë e jetës së njerëzve dhe qeshjet e tyre. Mes zymtësisë së burgut dhe harrësës, është liria shpirtërore që gre krye të rijetojë ndjesi të shtypura. Ndaj, vëmendja tërhiqet për t'i thurur himn poetik portretit fizik të infermieres që kalon. Kështu kjo poezi, si lirikë meditative e filozofike shfaq edhe njëherë intuitën e veçantë krijuese të autorit.

“Libri i burgut”, i ndarë në nëntë pjesë, që na ngjason me nëntë rrahët e ferrit të Dante Aligerit, paraqet ferrin e të burgosurve të regjimit komunist, përmes poezive që synojnë t’i kundërvihen me intensitetin e

shpirtit krijues kësaj ideologjie. Pandanë tij, projektohen ëndrrat, mesazhet poetike për guxim e vetëdije kombëtare, lufta për të drejtën dhe lirinë, e çfarëdo formeje qoftë ajo, që nuk kufizohet vetëm te liria politike, por kap të gjitha dimensionet e lirisë, sepse e spikasim nëpër vargje poezish të tij, sepse e thotë edhe vetë autori në parathënien e librit: *Kështu, burgu asht këtu sfondi, thuejse i qëndrueshëm, ku zhvillohet ndër kuadre të ndryshme, thema e madhe e lirisë e cila nuk kufizohet te liria politike.* (Pipa, 1998: 244) dhe gjithmonë duke e ruajtur artistikën dhe estetikën e veprës, sepse idetë e tij politike vihen në shërbim të ideve poetike që mëton, para se gjithash të sjellë.

Nga viset e largëta të Amerikës, Arshi Pipa, me krijimtari të shquar edhe nga fusha të tjera të dijes përpos letërsisë, si rilindësit tanë, e lidh përgjithnjë emrin e tij me emrin e vendlindjes, e cila nuk i ofroi strehim shumë vjet, e megjithatë përmes veprash e kontributesh të mëdha ai gjeti rrugën e kthimit në atdhe, në letërsinë, gjuhësinë, historinë, kulturën e politikën shqiptare.

REFERENCAT

- Bashota, Sali, 2008. *Studime letrare*, Tiranë: Botimet Toena.
- Kulakulla, Uran, 2010. *Arshi Pipa/ Njeriu dhe vepra*, Tiranë: Plejad.
- Kosumi, Bajram, 2021. *Letërsia nga burgu/ Kapitull më vete në letërsinë shqipe*, Shkup: Instituti i Trashëgimisë Shpirtërore Kulturore të Shqiptarëve.
- Qosja, Rexhep, 1990. *Porosia e madhe*, Prishtinë: Rilindja.
- Pipa, Arshi. 1998. *Poezi*, Pejë: Dukagjini.
- Pipa, Arshi. 1991. *Contemporary Albanian Literature*, New York: East European Monographs.

ABSTRACT

In the corpus of writers of Albanian literature, since the beginning of its documented writing, with works in Albanian and other languages, a special place has occupied the poetics of writing authors and acted abroad, but preserved in the language Albanian. The memory of their homeland Albanian and the longing to live in poetic verses that today is not only as historical evidence but also as an aesthetic and literary value. Emigrant writers, related to his homeland, opened their eyes to him, in the ideal project in his creations, or ironically the harshest critics that have been socio-political and negative phenomena that seek in Albania.

Among the authors who write from afar, but approached many Albanian readers are: Naim Frashëri, Anton Zako Cajupi, Fan Noli, Faik Konica, etc., but our central point of view in this article is the role of Arshi Pipë's activity contributes to the love of culture and Albanian literary art. Giving a brief overview of his history, thus recognizing the extra-literary circumstances, we will dwell in more detail on the spirit, motives, and ideas that pervade his creations, as well as some analytical measures and his creative individuality. Albanian art and culture are related to the literature created by the exile, so any interpretation of their writing is a stimulus for further literary discussion.

Keywords: *Migrant, writers, homeland, creative individualities, Arshi Pipa*

ILLEGAL CONSTRUCTIONS AND THE “DELICATE” LEGALIZATION PROCESS

Julejda ALIAJ

University Aleksander Moisiu Durrës, ALBANIA

Faculty of Political-Legal Sciences

Department of Law

E-mail: julejda@gmail.com

Vanesa SULMINA

University Aleksander Moisiu Durrës, ALBANIA

Faculty of Political-Legal Sciences

Department of Law

E-mail: sulminavanesa@gmail.com

ABSTRACT

Purpose of Work: Informal constructions came as a result of the transition period, where the institutions were not yet consolidated to act with all the force of law to prevent such chaos in the field of real estate. Faced with this fact, it was an emergency finding a solution for this situation which was already a reality. Drafting a law to establish order on this kind of situation required an extensive study of it, conditions and affected parties. On the basis of the law, a wide structure of institutions would be established, under whose jurisdiction the whole process would take place. But what slows down this process and what are the problems born along the way that still after so long do not have a final solution to the it? Is the legal and procedural path that the affected subjects must follow in order to enjoy the right to property or the respective compensation clear enough? How efficient have the work of responsible institutions been so far and what can be done to improve it? The aim is to answer these questions through the analysis of the legal basis and the study of court practices. Research Methods: The methodology used in this work is based on primary research, the basis of which are researches, comparative and analytical method in order to find legal alternatives for approximation of the Albanian legislation with the European Law. The jurisprudential analysis of this work is based mainly on the qualitative method as the argument for understanding subjects' behavior toward law and to create clear views which

are the barriers and limits for not causing a further complicated situation that can bring other consequences as violation of property rights. This study is assisted by the oversight of decisions of the Supreme Court and the Constitutional Court on legalization issues, decisions which also serve as a reference for the adjudication of cases of a similar nature, and it is evident that the courts of first instance face with a number of cases quite considerable. Results: The scope of the law on legalizations has been reviewed several times during these years since its entry into force. It would have been advantageous if before the entry into force of the law a preliminary registration of all these constructions had been carried out, not with a voluntary declaration, but initiated by the state instances to avoid later abuses that may have occurred with other informal constructions after 2006. It is difficult for the ordinary individual to follow all legal procedures to complete the required documentation and follow the legalization process in autonomy. The policies of a welfare state must intervene at this point to provide legal support. In order not to delay the processes, it is necessary for both institutions and individuals to be in harmony in respecting the deadlines and procedures, so an inter-institutional awareness campaign would serve here. Conclusions: The conclusions of this research serve all the subjects of these legal relations in the stalemate, but also the further study of these practices that will serve to clarify the legal space within which they operate to facilitate the process of understanding and adjudication of these issues.

Keywords: *Property, illegal construction, legalizations, compensation*

Prof. Assoc. Dr. Julejda Aliaj has completed higher studies at the Faculty of Law, University of Tirana and postgraduate studies in the field of civil law. She is a full-time lecturer at the University “Aleksandër Moisiu”, Durrës, Faculty of Political and Legal Sciences, Department of Law, author of many scientific papers and of several study materials for students of the Department of Law.

Vanesa Sulmina has a bachelor’s degree in Law a master’s degree in Private Law (Aleksandar Moisiu University of Durrës). She works for a private company as a data protection analyst. Her research interests are related to her field of study and include legal system issues in civil matters.

Circumstances that allowed illegal construction

The exit from the communist regime found the country facing a difficult transition, with fragile institutions and the non-existence of a police state. The economic situation was dire, domestic production was halted with the demolition of farms and cooperatives and other enterprises. Found in conditions of extreme poverty, the phenomenon of migration started and as a result, the villages were depopulated and the influxes towards the big cities started. These movements came together with the request for housing and at this point a lot of land was seized in which buildings were built illegally without respecting any legal act.

Given the country’s weak economy, the dire situation behind the pyramid schemes and the anarchy of the bad year 97⁶, many individuals tried to set up small economic units trading in goods and products, alike illegally. The attention of the governments of the time was above all the creation of stability after the difficult period that the country was going through. In this way, a kind of chaos was being caused again over properties and property issues, after what had happened with the privatization of state property and the process of restitution and compensation of properties.

The number of illegally constructed buildings in the 2000s, as far as could be perceived with the naked eye, was extremely large, as these buildings were

not registered and as such can not be said exactly how many tire. In an attempt to establish order on the issue, the first serious action was taken: the demolition of illegal constructions. However the demolition of some small shops to regulate the urban space within the city centers with the demolition of hundreds of thousands of buildings that were mostly residential buildings were completely different things. The massive demolition of the latter would cause a situation of unimaginable chaos.

In these circumstances and in the face of the fact that has already been done, an initiative was taken to legalize illegal constructions. Such a process was quite complicated as all the circumstances of the case had to be carefully studied and the consequences had to be considered. Unauthorized construction took place not only on land owned by the builders of these facilities but also on land that did not belong to them and for which the rightful owners sought protection of their right to property.

At the time of drafting the law on legalization of illegal constructions, the project was that in order to obtain the legalization permit, each entity would pay a fee for it and the collection of these fees would serve to create a fund that would be used for the expropriation of landowners and for the urbanization of informal areas. The subjects had the legal obligation that after the entry into force of the law to declare the illegal construction within the deadlines set to obtain the permit in question and the transfer of ownership of the constructed object. However, the legalization process was interrupted from time to time and is still ongoing as the problem with these properties has not yet been resolved. It should be noted that the phenomenon of illegal constructions continued for a considerable period of time on the ground despite the efforts to avoid such a problem.

Division of illegal constructions into constructions on foreign owned property and on property of their own

The initiative to legally regulate illegal construction sparked further controversy and created a new series of conflicts. This is because we were dealing with a violation of property rights in all those cases when the new building was built on a plot of land which was owned by another entity that was not the builder. With the registration of the object through the benefit of the legalization permit, the law provided the compensation for the injured party whose property right was violated, because the return of the immovable property in kind became impossible due to the circumstances and the investment made in it. . But the ways in which the subjects whose property has been alienated will be compensated remains unclear to them, especially in cases when the latter have not had their property registered but possess the documentation proving the transfer of ownership.

This was the part that greatly complicated the legalization process and the examination of all the circumstances of the case and created open conflicts between the parties that ended in civil strife and criminal offenses. Dealing with cases where illegal construction was done on foreign property was quite delicate and required special attention. On the other hand the reward for the landowner had to be fair and assessed based on the current market situation so that we would not have further violations of his rights. However, at this point the legislator provides for the resolution through the court of disputes that arise in cases when for the parcel subject to legalization there are claims from another party for ownership and when the entity claiming legalization does not possess any deed of transfer of ownership for the land in question. At this moment the legalization process is suspended until

the moment when the court will have a final decision to close the case.

The situation becomes easier for the legalization process at the moment when the subject possesses a deed of ownership on the land where the illegal construction has been erected. In all these cases the procedures are simplified and the subject must submit to the competent body the basic documentation proving his ownership over the property and request its registration. Their registration is done through more simplified procedures and does not require special decisions to close the process and consequently equipping the owners with complete documentation can be done in a shorter time. In this way, even for the responsible institution, the solution of the links is simplified, making it easier to classify the objects that are legalized and those that require further deepening of verifications or others that are not possible to be object of legalization. The latter mainly include facilities that serve as units of economic activity and are built on areas protected by law where construction is strictly prohibited.

Law on legalizations and criteria that must meet the beneficiary entities

In 2006 the law no. 9482, dated 3.4.2006 “On legalization, urbanization and integration of illegal constructions”. After many years in complete informality, a long process was being paved that would provide citizens with ownership documents and provide final solutions to problems arising with property. At the time of drafting this law, the risks it assumed were two:

- Legitimation of the unfair alienation of property for the subjects, owners of the plots where the illegal constructions were carried out;
- Setting a precedent that legitimized illegal construction and that could pave the way for further illegal construction with the view that no one would

intervene and end up in a legalization process again.

In these circumstances, the challenge that was undertaken was very great, but on the other hand it was a necessary step that would pave the way for a final process for the regulation of property issues in our country.

The objectives that this law aimed to achieve were four cited in its article 1:

1. “Legalization of illegally constructions in “formal settlements”, “informal areas”, “other territories”, as well as “illegal additions to permitted constructions”.
2. The transfer of ownership of the construction plot, where the illegal construction has been erected, according to the definition made in articles 19, 20, 21 and 22 of this law.
3. Urbanization of areas, informal blocks and informal constructions, as well as their integration in the territorial and infrastructural development of the country, improving the living conditions.
4. Procedures for the realization of the legalization of informal areas / constructions and the establishment and functioning of the structures responsible for their realization. ”

So in it are clearly stated the intentions that had to do not only with the legalization of the building but also with the transfer of ownership of the construction plot to not create other subsequent impasse that will arise due to claims of one or more parties for ownership. its giving a final closure to the issue. In addition, the law gives voice to the urbanism of these informal areas to create better living conditions and integration into the development of the country’s infrastructure. The other important links of this process are of course the responsible institutions that must ensure its smooth running and compliance

with the legal deadlines set out in it. The functioning of these institutions, relevant structures, organization and responsibilities are also regulated by law.

Regarding the scope of application of the law, we find it sanctioned that it extends only to the facilities which were built until the entry into force of the law and which were located outside the yellow line where urban plans do not provide for construction, while for those constructions erected on owned lands and within the infrastructure urban plan did not become part of the legalization process as they had to follow another path for obtaining the relevant documentation. But despite the fact that the field of law enforcement was clear and the deadlines set as well, during these years abuses have been committed as the process of declaring illegal constructions has been postponed from time to time and there have also been many interventions in the law and procedures during these years, thus creating a suitable space for abuses when it comes to the continuation of illegal constructions even after this year. The reason is of course the fact that until those moments there was no state initiative for the registration of all land parcels or constructions to have a clear map of all properties in the country and to facilitate the verification process.

The main role in this process would be performed by ALUIZNI- Agency for Legalization, Urbanization and Integration of Informal Areas / Constructions. In Law 9482/2006, a special chapter of it was dedicated to exactly all the duties and responsibilities that this institution had, which were listed as follows:

- drafting and approving urban studies;
- drafting standards and minimum urban norms for informal areas / constructions, in cooperation with the

Institute of Urban Studies and Design (ISPU);

- unification of procedures for the process of legalization, urbanization and integration of illegal constructions in formal settlements, informal areas and other territories;
- programming of funds from the State Budget for the legalization and urbanization of informal areas and necessary arrangements or, as the case may be, in formal settlements;
- collection and / or submission of documentation for legalization, according to this law, in the urban planning office, in the regional council, in the CRT and / or in the CRTA, when the local government unit does not exercise its responsibilities due to lack of capacities, negligence or any another obstacle, for the realization of the process for any motive;
- gives the legalization permit.¹

To carry out its work, ALUIZNI would cooperate and coordinate its activity with both central bodies and local government units. In addition to the tasks defined for ALUIZNI, a special section in the same chapter is dedicated to the tasks assigned to other bodies such as those of local government and urban planning units to verify on the ground all undeclared illegal constructions within the deadlines set by law and to proceed with their demolition by the Construction Police.

Of particular importance is the part of the process for the transfer of ownership of the plot on which the construction was carried out. Cases in this regard are divided into three categories:

- entities that possess an unregistered transfer of ownership act;
- entities that do not possess any deed of

¹ Law no. 9482, dated 3.4.2006 "ON LEGALIZATION, URBANIZATION AND INTEGRATION OF ILLEGAL CONSTRUCTIONS".

- ownership over the land and the land is registered in the name of another entity;
- entities that do not possess any deed of ownership over the land and the area is owned by the state.

For all cases when the area on which the construction was carried out was registered in the name of another entity that was not the one that has completed the request for legalization, the entity in question has the right to compensation in kind or in cash. In order to carry out this process, the intervention of the local commissions for restitution and compensation of properties was required, which served to verify the situation and to determine the compensation for the parties whose property was alienated without right. The law also specifies the deadlines for the compensation of the parties.

A special part of the law is dedicated to concrete procedural elements related to land plots that can be legalized, and the payment of relevant fees. In addition to entities that meet the criteria and qualify for the legalization permit, the law also sanctions objects that are excluded from this process. “*All additions to constructions are excluded from legalization, which affect and have an impact on the regulatory plan, public interest in the main axes /works of public infrastructure (for example, blocking of public access, roads, collectors, dams, airports or the main trunk of infrastructure etc.) or in the integrity of cultural monuments.*”²

The law also provides for the appeal process. At any time, against the decision of the relevant institutions, the affected subjects may address the court with their claims for the resolution of the case. This law has gone to the Constitutional Court more than once after it was alleged for violation of basic

rights guaranteed by the Constitution of the country and also of human rights. In one of her decisions regarding the constitutionality of the law on legalizations, she analyzed some of its points and stated that:

For the public interest of the law: “*The Constitutional Court considers that the determination made by the law on legalizations, according to which the ownership of the expropriated land does not remain with the state, but is transferred to the owner of the building to be legalized, does not in itself constitute an obstacle determination to be considered necessary for the “public interest.”*”

On the fair compensation of the expropriated: “*Considering that the same valuation methodology will be applied to the compensation as in the case of compensation of former owners for their confiscated, nationalized or expropriated properties, entities benefiting from the law on restitution and compensation of property, the Constitutional Court considers that the law, subject to review, is in accordance with the constitutional criterion “fair compensation.”*”

On the right to appeal: “*The Constitutional Court considers that the right to appeal to the court is a constitutional right sanctioned by Article 43 of the Constitution, so that, as long as according to Article 4/3 of the Constitution, its provisions are directly applicable “This law, although not explicitly acknowledged, does not deny the individual the right to appeal in court to any aspect of the law for which disputes may arise between the persons concerned.”*³

In 2020, to give a final impetus to the processes of transfer of ownership in our country, law no. 20/2020 “*ON THE COMPLETION OF TRANSITIONAL PROPERTY PROCESSES IN THE REPUBLIC OF ALBANIA*”. Based on it, the Council of Ministers issued a decision (Decision No. 1040, dated 25.11.2020),

² Article 39 “Exceptions from legalization”, Law no. 9482, dated 3.4.2006 “ON LEGALIZATION, UR-BANIZATION AND INTEGRATION OF ILLEGAL CONSTRUCTIONS”.

³ Decision of the Constitutional Court of the Republic of Albania no. 35, dated 10.10.2007.

which clearly defined the rules for the implementation of legalization criteria and the approval of the model of the legalization act for illegal constructions. In this decision were presented once again in a clear form which objects met the criteria for legalization and which were excluded from this process and also gave the affected entities a deadline to complete the relevant procedures to obtain a legalization permit. This decision was intended to put an end to this long process started more than a decade ago.

The legalization of illegal constructions was aimed at regulating all the problems that had arisen for the right of ownership regarding these facilities. This process aimed at providing ownership documents to entities that had illegal construction and also regulating the ownership issues of the lands in which these constructions were carried out, giving ownership to the entity that owned the construction on it and compensating the registered owner of the land.

Prevention is the best solution ever, but in its absence timely response would have avoided the dire situation of illegal construction created in the country. Other negative consequences of this situation are the setting of precedent, and yet it is also important to implement the basic legal principles on which a law is established which legitimizes the illegal. This serves as a lesson to strengthen law enforcement for years to come to avoid such events with major social, economic and social consequences.

“Fair Reward”

Article 41 of the Constitution of the Republic of Albania stipulates that: “*Expropriations or those restrictions of the property right that are equal to expropriation, are allowed only in return for a fair reward.*” But what is considered a “fair reward” and who decides for it? What would be considered a fair reward for one

party would certainly not be a fair reward for the other party. To avoid conflict in this case some floor values are set for the valuation of the property in case of expropriation. The latest law no. 133/2015 “On the treatment of property and the completion of the process of property compensation”, in terms of valuation methodology sanctioned the following:

“For the purpose of execution, all final decisions on restitution and compensation of property will be subject to financial evaluation by ATP, as follows:

- property known for compensation is assessed on the basis of the cadastral item it had at the time of the expropriation;
- the returned property is assessed by determining it by the difference, which will result between its value, according to the current cadastral item, and the value of this property, according to the cadastral item at the time of expropriation ”

Valuation of property based on the cadastral item it had at the time of expropriation is unimaginable for the entities to be compensated. We are dealing here with an impairment of property and the initiation of further legal grievance processes against such a determination. The Constitutional Court has also expressed its opinion on the issue in question through decision no. 4, dated 08.03.2021:

“*The court has assessed and interpreted the fair reward regarding the constitutional concepts related to the public interest, as well as the observance of the principles of justice, proportionality and the welfare state. In terms of these standards, the Court has assessed that the methodology and formula provided by law no. 133/2015 interfere with the right to property sanctioned in Article 41 of the Constitution, and result in a lower level of compensation for expropriated entities, which is considered as “another interference” in the right to private property.*”

In this regard, the Court considers that this compensation measure must respect a certain level, in order not to lead to the denial of the right to private property and to be in line with the criteria of intervention within the meaning of Articles 41 and 17 of the Constitution. . The court has assessed that the current property valuation system does not respect in all cases the minimum threshold of 10% of the financial valuation and therefore is a disproportionate interference with property rights.

The Court, in order to give the legislator sufficient time to adopt the new legal rules in accordance with its decision, considers that the Assembly should supplement law no. 133/2015 within the 6-month deadline.²⁴

So, it is clearly stated that this is a disproportionate interference with the right to property and in this case we would be in violation of the principle of fair compensation enshrined in the Constitution. Fair compensation is certainly not determined by market value for a number of political and financial reasons that can be listed, but nevertheless the overt depreciation of property is another violation of property rights. Unfortunately to determine the value of expropriated properties, not only within the expropriated before 90 ‘or those for the effect of a number of other processes that had to be completed, but also in cases of infrastructure development or due to the construction of of public goods, there is only the market valuation methodology that is announced by a decision of the Council of Ministers, and thus the subjects are conditioned to be compensated only on the basis of what the state offers, having no other alternative of property valuation. In any case the property that is expropriated based on these criteria would be underestimated. Experts in the field or those responsible for this do not take into account the real market value or increase

the value of the property due to future investments, turning this into a rewarding process that is anything but fair.

Conclusions

At the end of this paper, the following conclusions emerge:

- 1 Frequent change of laws and legal acts that regulate basic legal relations leaves great consequences that last in time and require long transitional periods to be assimilated. Consolidation of the legal basis serves as an indicator of a developed society and creates stability.
- 2 Fair compensation in cases of expropriation is a right guaranteed not only by the Constitution but also by international acts. Nevertheless, the expropriation-reward ratio is not fair, as long as the expropriated property is always undervalued in relation to current market values due to the valuation methodology used.
- 3 The legalization of illegal constructions was aimed at regulating all the problems that had arisen for the right of ownership regarding these facilities. This process aimed at providing ownership documents to entities that had illegal construction and also regulating the ownership issues of the lands in which these constructions were carried out, giving ownership to the entity that owned the construction on it and compensating the registered owner of the land.
- 4 In all the processes developed to regulate the property relations, the responsible institutions set up precisely to ensure the smooth running of these processes have played a key role. In cases when their duties and responsibilities were not properly performed, the legislator intervened through laws / legal acts to replace or eliminate them to pave the

²⁴ Decision of the Constitutional Court no. 4, dated 08.03.2021.

- way for the completion of processes.
- 5 Prevention is the best solution ever, but in its absence timely response would have avoided the dire situation of illegal construction created in the country. Other negative consequences of this situation are the setting of precedent, and yet it is also important to implement the basic legal principles on which a law is established which legitimizes the illegal. This serves as a lesson to strengthen law enforcement for years to come to avoid such events with major social, economic and social consequences.

Recommendation

Based on the conclusions of the paper and the analysis of the laws and legal acts that have regulated the property relationship during these years in our country, we recommend:

- 1 Intervention of the structures responsible for the registration of assets, for the registration of land parcels still unregistered through the individual call of the subjects for declaration and field verifications, in order to speed up the process, not to wait for the voluntary declaration which often becomes difficult due to negligence in dealing with institutions;
- 2 Review of the methodology of valuation of expropriated properties in the framework of fair compensation, this recommendation also of the Constitutional Court through decision no. 4 03/2021;
- 3 Acceleration of legalization procedures for self-declared entities that have the object built without a permit on the land they own, thus reducing the number of remaining cases for consideration;

REFERENCES

- Constitutional Court. 2007. "Decision of the Constitutional Court of the Republic of Albania" no. 35, dated 10.10.2007
- Constitutional Court. 2021. "Decision of the Constitutional Court of the Republic of Albania" no. 4, dated 08.03.2021
- Law no. 9482, dated 3.4.2006 "On the legalization, urbanization and integration of illegal constructions".
- Maho, Nertila. 2021. "Property balance; What is being done with the legalization and mortgaging of the buildings abandoned by the builders", *Monitor Magazine, interview of Artan Lame, General Director of the State Cadastre Agency*; <https://www.monitor.al/bilanci-i-pronave-ctare-po-behet-me-legalizimet-dhe-hipotekimin-e-pallateve-te-braktisura-ngandertuesit/> (viewed, August 2021)
- Nuni, Ardian., Hasneziri, Luan. 2010. *Civil Law II (Ownership)*, Tirane.

**FORM AND/OR FORMALITY:
AN INSIGHT INTO RETENTION OF EVOKED
MEANING(S) THROUGH FORMS
OF ADDRESS IN ENGLISH-ALBANIAN TRANSLATION**

Eriola QAFZEZI

Fan S. Noli University Korçe, ALBANIA

Faculty of Education and Philology

Department of Foreign Languages

E-mail: eriola_bonja@yahoo.com

eqafzezi@unkorce.edu.al

ABSTRACT

The aim of this paper is to draw attention to social perspectives of translation. Being a relatively newly established interdisciplinary, Translation Studies still welcomes many interesting contributions that involve the juxtaposition and reciprocal relationships of numerous other sciences and disciplines. The current study aims to make a modest contribution in the interrelationship that exists between sociology and translation. The first part introduces some relevant literature review on translation and sociology. The study continues by explaining the reasons why forms of address prove a case in point about social implications of language use. In order to make the study more complete, examples have been selected from a specific novel which lends itself to such specific social and translation perspective analysis: *Animal Farm* by *George Orwell*. There are several ways this novel can be analyzed in qualitative comparative translation studies; however, within the limits of the current study, we are confining our aims with reference to the use of forms of address to imply issues of familiarity, solidarity and power in the original vs. the way they have been used in the Albanian variants. The study will be concluded with some suggestions and conclusions referring to the importance of maintaining degrees formality in Albanian translation of forms of address as originally implied by their use in the actual novel.

Keywords: *Translation, social, address, formality, familiarity, implications.*

Eriola Qafzezi is a full-time lecturer at Fan S. Noli, Korça, Albania. She has successfully completed master-level studies and doctorate studies in comparative translation studies, translation of children's literature. She actually teaches Text Analysis, Translation, Theory of Translation, Text Typology and Translation and ESP. Her study interests include translation studies, discourse studies and text linguistics.

Translation going social – literature review

*Any translation, as both
an enactment and a product,
is necessarily embedded
within social contexts.*

Michaela Wolf

This part of the paper explores some of the current views that inter-relate translation and sociology. We are well aware today of the interdisciplinary nature of translation studies, still, it is precisely this kind of nature that constantly calls for our attention concerning the way different disciplines relate and contribute to each other. It was the cultural turn of the '90s that made the inter-relationship between social studies and translation studies more evident and paved the way for more significant contributions in this area. New light was now being shed on the concept of 'translation' and the object of the discipline. Translation was no longer related with a static view of culture, tradition and identity, on the contrary, the process of cultural formation was perceived as a process of dynamic transformation. The break from the purely "text-bound" approaches meant that translation involved asymmetrical transfer conditions and is concretized as an interactively social event. Viewing translation as a social practice meant that translations would be no longer approached in a purely textual way, but agents such as individuals and institutions would have to be involved in practice and analysis since they all belong to social systems. A sociological

approach allows us to highlight "bridge concepts" which connect textual, cognitive and cultural perspectives, and can thus help to unify the discipline (Chesterman, Cit. Wolf, 2007: 171)¹. As Helibron and Sapiro note in *Outline for a Sociology of Translation*, a proper sociological analysis, breaking from interpretative approach and economic analysis of transnational exchanges, embraces the whole set of social relations within which translations are produced and circulated. Thus, it is closely affiliated to two research areas developed by comparativists, historians of literature and specialists in cultural and intellectual history: translation studies, and studies of cultural transfer (Wolf & Fukari, 2007: 94).

After the Cultural Turn and sociological analysis' impact on translation studies, translation was not analyzed only in relation to the original, but questions were raised about the functioning of translations in their contexts of production and reception in the target culture (Holmes, Lambert and Lefevere, 1978; Even-Zohar, 1990; Toury, 1995, Cit. Wolf & Fukari, 2007: 94). Michaela Wolf, in the introduction of *Constructing a Sociology of Translation*, also recognizes that the social function and the socio-communicative value of translation can best be located within the contact zone where the translated text and the various socially driven agencies meet. Such characteristics of a translation can be revealed through a complex description of the relations that exist between the author of the text, the transfer agencies, and the public in their societal interlacements (Wolf &

¹ For a discussion on "bridge concepts" see the full paper of A. Chesterman in M. Wolf (2007), where he explains that *bridge concepts* are concepts that capture overlaps between other notions, and thus enable us to cross borders and set up new viewpoints.

Fukari, 2007: 1). We agree with Heilbron and Sapiro that a sociological approach to translation must take into account several aspects of the conditions of transnational circulation of cultural goods: firstly, the structure of the field of international cultural exchanges; secondly, the type of constraints – political and economic – that influence these exchanges; and, thirdly, the agents of intermediation and the processes of importing and receiving in the recipient country (Heilbron/Sapiro 2002a & 2002b, CIT. Wolf & Fukari, 2007: 95).

In this respect, Anthony Pym, one of the editors of *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting*, discussing on the cultural and social aspects of translation studies, also claims that the whole thrust of Descriptive Translation Studies has been to bring wider contextual considerations to into the study of translation. Thus, considering Eugene Nida's important paper published in 1940, social and cultural approaches have been with us for long. However, Pym recognizes that the majority of those books and theories were fundamentally ways of studying texts; with reference to the way the source text functioned in its context and to the way the target text functioned on its side. With the impact of the critical discourse theory, translation theorists started to view both text and context in terms of discursive formations, thus extending textuality into the social domain. Such a trend has kept in step with developments in well-established disciplines as Linguistics and Literary Studies. We can thus witness the growth of Sociolinguistics as well as Text Analysis, Discourse Analysis, Pragmatics and Cultural Studies, all in search of wider contexts (Pym, 2006: 2). Adopting an approach that focuses on translators rather than translations, Pym also contemplates about a sociology of translators, which seems to be lacking. He mentions some attempts in this respect, such as Gideon Toury in 1995 (analysis of social subjectivity with reference

to the concept of norms, interest about the way people become translators, questions about professional contexts), Lefevere in 1992 (studies of power relations between translators and patrons), Venuti in 1995 (questions about social effect of certain translation norms on the asymmetric relations between cultures) or Peeters in 1999 (interest in the role of social mediation as a feature of all communication and hence as a way of constructing the sociolinguistic identity of the translator. A complimentary approach can be seen in foundational texts of German-language functionalist approaches, such as in Vermeer and Holz Mänttari, who allowed for translators a very active role in the communication process, with a specific social identity. Such approaches, though not strongly sociological in any empirical sense, were interested in analyzing social relations rather than just texts, thus they are much more evident in the field of interpreting rather than written translation, with a shift of focus from text to mediators, no longer stopping at the sociocultural dimensions of source and target texts, in search of who is doing the mediating, for whom, within what networks, and with what social effects (Pym, 2006: 3).

Furthermore, an analysis of social implications of translation can aid us towards a realization of the translator as a subject of society. It follows from here that the research area under the label 'a sociology of translation' encompasses issues that arise from the perspective of considering translation and interpretation as a cultural and a social practice. The first of these relates to influential factors (power, economics, dominance, national interests, religion), whereas the second relates to agents involved in the process who act in accordance with their own cultural values and ideologies (Wolf & Fukari, 2007: 4). Thus, we should understand that the current social shift in translation studies deals with agents and agencies comprised in power

relations, as well as social discursive practices that mold the translation process and affect the strategies of translation. To make the relationship between social and cultural implications of translation clearer. Wolf gives an overview of the main considerations involved in social approaches of translation. The list below comprises her main insights:

- socially oriented questions within system-oriented approaches (e.g. polysystem theory – functioning of translated literature within broader literary and historical systems of the target culture);
- systematic-oriented translation studies – function of translation in target culture and description of translation norms that govern the relations between source and target text (norms as social forces in translation, e.g. text selection, models for target culture, translation strategies' selection), which would ideally bring insights into translation as a cultural phenomenon at a specific time within a specific society. Also norms are found to be relevant for translator training institutes and help provide feedback procedures;
- social constraints of norms shape the translation process and effect - relevance of norms in relation to power and ideology (agents involved in the transfer process – code selection, recognition and interpretation, etc);
- the notion of rewriting, i.e. manipulative interventions on the level of the text and the cultural devices that control the production procedure in the interplay of social forces (patronage system of individuals, institutions, collectives determined by ideology);
- translation as a sociologically motivated enterprise of various participants (initiator, commissioner, source and target producer, user, receiver, etc.) with the aim of accomplishing a declared purpose;

- translation as an action model (Justa Holz-Mäntäri - a framework for cooperation of subject participating in the social make-up of translation, necessity of cooperation, agents' professionalism);
- translation as a politically motivated activity (translator can manipulate culture, politics, literature, and their acceptance in the target culture);
- position of translator in society (translator's invisibility);
- power as a key factor in sociology of translation (translation as a deliberate and conscious act of selection, assemblage, structuration, and fabrication) (Wolf & Fukari, 2007: 6-12).

It is quite relevant to add to this list Theo Herman's view of translation system which consists not so much of translations as objects such as written texts or spoken words but of the innumerable communicative acts that count as translations or contribute to its self-observation. The function of the translation system, Herman suggests, is to extend society's communicative range, typically across natural languages. The system fulfills this function by producing communications that circulate as representations of communications on the other side of an intelligibility barrier such as a natural language (T. Hermans, Cit. (Wolf & Fukari, 2007: 66-67). Moreover, discussing about new dimensions of cultural sociologies, Pym emphasizes that we need to allow for asymmetric causation, accepting thus that translation is more productive than reproductive: translational phenomena are partly the causes of other phenomena, even though their agency often seems lesser than the wider factors. We can thus view translational phenomena as constituting a major driving force in cultural history and a pro-active view of translation becomes all the more possible. Some suggestions about research on such wider levels, following

Pym, involve, for example, the study of translators instead of individual translations, since the human agent necessarily brings together several social and cultural fields. Another step would be to see the object of translation not just as a set of texts or actions, but of principles that underlie texts and actions over considerable stretches of history and geography. Yet another viewpoint is that of considering translation as a wider, richer object of knowledge (Pym, 2006: 22-23).

To complete the picture of contemporary translation studies, A. Chesterman outlines a conceptual map in which the sociological point of view is central. The issue of translation quality, he maintains, is of obvious social relevance. Holmes has originally included translation sociology within descriptive studies, thus, if translation sociology includes the description of translation effects (i.e. translation reception) quality assessment can become a natural part of the descriptive branch (originally part of the applied branch of translation studies). Such a point of view is a causal one: translations *cause* effects, including those we call quality assessments (Chesterman, Cit. (Wolf & Fukari, 2007: 172). The four main perspective of translation studies, according to Chesterman, include the *linguistic* level (focusing on the text, relations between translations, their source texts, parallel non-translated texts in the target language, and other translations), the *cultural* level (focusing on ideas, cultural elements, ideology, values, power, ethics), the *cognitive* dimension (focusing on the decision-making process in the translator's mind, influence of emotions and attitudes, professional experience, time available, quality of translation task), and *sociological* research (translation market, role of publishing industry and patrons or agents, social status and role of translator and translation event. These levels are related to such models of translation comparative models (textual level), process models (cognitive and

sociological level), and causal models (link to all four levels) (Chesterman, Cit. (Wolf & Fukari, 2007: 173-4). If translation sociology places people center-stage, and uses a causal model, it can also highlight genuine human agency and give space to the translator's subjectivity (Chesterman, Cit. Wolf & Fukari, 2007: 176). Moreover, translations are not just consequences of casual conditions of various kinds; they also act as causes themselves, they produce effects (Chesterman, Cit. Wolf & Fukari, 2007: 179), which directs our attention to translation quality assessment.

We conclude this part of the paper by outlining some kinds of sociological research that could help explain translational phenomena, as suggested by Pym (2006: 24-25): such sociology of translation should be able to focus on mediators, not just social aspects of source texts and target texts; it should be able to perceive overlaps and complex positions and not oppose one society (language, culture) to another, with the mediator, on one side or the other; it should embrace both cultural factors (usually qualitative) and sociological factors (mostly partly quantitative); it should be able to explain as well as describe; it should seek explanation by moving between the cultural and the sociological, without according absolute explanatory status to either side; it should not pay undue allegiance to heroes imported from sociology or from any other discipline; it should be able to work from a plurality of concepts (translation cultures, social systems, regimes, interculturalures) appropriate to the social spaces in which intermediaries work. The field is still very open to creative research, with the constant challenge of offering general explanations of cross-cultural communication.

In summary, we need to acknowledge the role of the translator in creating knowledge and shaping culture and society. Such an acknowledgment will make it possible to explore the sociology of

translation from a methodological viewpoint as well, and to involve analytical instruments in a sociology of translation. It is not yet easy mapping circulation of ideas and methods, but, we do agree with D. Simeoni, the map need not be fixed, indeed, it constantly evolves (Simeoni, Cit. Wolf, 2007: 188). And, since we are dealing with an interdisciplinary, we need to challenge categorical borders by alternative categories through shifting research paradigms (Chesterman, Cit. (Wolf & Fukari, 2007: 181). We also accept the researchers' view that translation be viewed and analyzed along larger perspectives and principles, as indeed sociologists would do when studying a group or a society (Pym, 2006: 24).

Social implications of forms of address

The influence of social factors on language can be observed in the selection of address forms (Fasold, 1990). By definition, forms of address are words and phrases used for addressing, they refer to a collocutor and thus contain a strong element of deixis. In most languages, forms of address concentrate on three world classes: pronoun, verb, and noun, supplemented by words which are syntactically dependent on them. *Pronouns of address* are pronouns referring to the collocutor(s). These are, above all, second person pronouns. *Verb forms of address* are verbs in which reference to the collocutor is expressed, for example, by means of inflectional suffixes. In languages with facultative subject pronouns the verb is made the bearer of address, especially in those cases where the explicit use of a pronoun is inhibited by uncertainty or politeness. *Nouns of address* are substantives and adjectives which designate collocutors or refer to them in some other way. This class comprises the most diverse types, among which personal names, kinship terms, titles, abstract nouns, occupational terms, words denoting relationship, terms of endearment,

etc. (Braun, 1988: 7-10). The address system may be a reflection of cultural norms and values with reference, for example to importance of age in the respective culture or the marking of status, and thus, be a point of sociolinguistic interest. Brown/Gilman and Brown/Ford can be regarded as the initiators of modern sociolinguistic investigation can be regarded of forms of address (Gilman/Brown, 1958), Brown/Gilman, 1960), Brown/Ford (1961). They have treated issues such as the differentiation of pronouns of address in European languages, the pronouns of power and solidarity, and address in American English. Another contributor is Susan Ervin-Tripp (1972), in whose study address is viewed as a case of alternation and co-occurrence and problems which arise from interference in address behavior are outlined. She also mentions non-verbal behavior as a means of expressing social relationships.

Reflecting on the meaning of forms of address, F. Braun in *Terms of Address* brings an extensive list of examples which serve to conclude that there are various degrees of semantic content in forms of address, ranging from a clearly identifiable and independent lexical meaning to absence of any 'literal meaning', due to the fact that the respective word is not used as a descriptive term of reference (Braun, 1988: 257). On the other hand, he emphasizes that while a literal meaning may be missing and referents may vary, there is always some social meaning encoded in an address variant. The social component consists of speaker-addressee relationship, speaker's evaluation of addressee and situation, and of speaker's social background, as expressed in the use of a given form of address. Thus, the social meaning lies in the information about the dyad, which is voluntarily or involuntarily provided by speakers when uttering a certain form of address (Braun, 1988: 258). Quite an interesting phenomenon is mentioned and explained by Braun in *Contributions to*

the Sociology of Language – the phenomenon of address inversion, i.e., the use of a nominal variant, which, in its lexical content, implies features suiting the person of the speaker rather than the addressee (Braun, 1988: 265-6). He also mentions Albanian as one of the languages in which such a phenomenon occurs and has been found in literature (Boeder, 1979: 14, cited in Braun, 1988: 266). The social meaning of address inversion may be related to intimacy/affection, i.e. a mark of familiarity, tenderness or sympathy; and differences in authority, i.e. demonstration of superiority (Braun, 1988: 292).

In summary, we can pin down that forms of address can and do carry social meaning and implications and serve as a case in point to study language from a sociolinguistic point of view. Areas to be investigated include issues of power, solidarity, intimacy or lack of intimacy, exclusion or inclusion, authority, superiority or inferiority, familiarity, etc. Some of these issues will be illustrated with examples in the next part of the paper.

Forms of address in Albanian translations of *Animal Farm*

There is always a context in which the translation takes place, always a history from which a text emerges and into which a text is transposed. Translation as an activity is always doubly contextualized, since the text has a place in two cultures.

Bassnett & Lefevere, 1990: 11.

As we have already stated, variants in the use of one form of address over another constitute signals by which speakers, consciously or unconsciously, willingly or unwillingly, recall data about their age, social and educational background, degree of (im)politeness or intimacy with the collocutor(s) or, to some extent, even ideological implications. In order to fulfill

the aims of our study we have selected a novel in which the use of forms of address is meaningful and it is quite noteworthy to discover what happens in translation from English into Albanian with reference to forms of address. The novel we have selected is *Animal Farm* by George Orwell. It is essential to point out that, within the allegory and irony of the original book, forms of address are not quite incidental. On the contrary, they are mostly indicative of the conservative system shared by animals and humans alike, whereas, at other times, they aim to show different degrees of formality or intimacy among the characters. Viewed from a translation perspective, it is worthwhile to investigate whether such forms of address are formally or functionally equivalent in the Albanian texts under investigation. In order to fulfill the purposes of this article, three different variants of the original have been taken under constant examination and comparison: *Ferma e Kafshëve* translated into Albanian by Arben Kallamata (1992), *Ferma e Kafshëve* translated by Klodian Briçi (2017), and *Ferma e Kafshëve* translated by Sokol Çunga (2021).

The presence of forms of address is abounding in the original as well as in all variants of translation. As far as the original is concerned, we find overuse of the pronoun *you*, accompanied by the term *comrade*. In English language, as we already know, the formal and the informal use of the pronoun *you* cannot always be differentiated *in se per se*, since it is the same form and there is no conjugation of the following verb(s) or any difference in possessive pronouns or extra modifiers used. In Albanian language, on the other hand, there is no such problem to disambiguate since there are two pronouns *ti* (you – singular, informal) and *ju* (plural – formal). Such differentiation is also made clearer by the inflections of the verb (singular vs. plural) and reflected in the use of possessive pronouns or other modifiers (*ti – tënd, yt, jote* vs. *ju – juaj, tuaj*) etc.

As it has been observed from the comparison of the Albanian variants to the original, there are mainly cases in which the degree of formality, together with the alleged social implication, have been preserved by the translators. It is important to emphasize

that there is an 'evolution' in the use of the term *comrade(s)* throughout the original, which reflects in itself the turn of events in the revolution of animals within the farm. Implications that derive from the use of the term in different shades of meaning in the

Table 1: *Use of comrade to imply solidarity*

Animal Farm	Variant 1	Variant 2	Variant 3
Comrades, you have heard already about the strange dream I had last night. ... I do not think, comrades, that I shall be with you for many months longer, and before I die I feel it my duty to pass on to you such wisdom as I have acquired. (p.3)	Shokë, duhet të keni dëgjuar të gjithë për punën e asaj ëndrrës së çuditshme që pashë mbrëmë. .. Me ç'duken bathët, shokë, s'besoj të jem edhe për shumë kohë midis jush, ndaj, para se të vdes, e ndiej për detyrë t'ju lë trashëgim gjithë mençurinë e fituar gjatë jetës sime. (p.6)	Shokë, tashmë duhet të keni dëgjuar për ëndrrën e çuditshme që pashë mbrëmë... Shokë, s'besoj se do të jem me ju edhe shumë muaj të tjerë, ndaj, para se të vdes, e kam për detyrë t'jua kaloj mençurinë që kam fituar. (p.9)	Shokë, tashmë keni dëgjuar për ëndrrën e çuditshme që pashë mbrëmë. ... Shokë, them se nuk më kanë mbetur edhe shumë vite pranë jush, ndaj, para se të vdes, e ndjeva për detyrë t'ju përcjell gjithë urtësinë që kam mbledhur. (p.23)
And among us animals let there be perfect unity, perfect comradeship in the struggle. All men are enemies. All animals are comrades. (p.6)	Dhe le të mbretërojë midis nesh, kafshëve, një unitet i plotë mendimi e veprimi, një shoqëri e vertetë në betejën e përbashkët. Të gjithë njerëzit janë armiq, të gjitha kafshët janë shokë. (p.9)	Ndaj, mes nesh kafshëve, pastë bashkim të shëndoshë dhe shoqëri të pathyeshme në betejën e përbashkët. Gjithë njerëzit janë armiq. Ndërsa, tërë kafshët janë shokë. (p.12)	Kurse mes nesh, kafshëve, le të kemi unitet të përkryer dhe udhëheqje të përkryer në betejë. Të gjithë njerëzit janë armiq. Të gjitha kafshët janë shokë ideali. (p.26)

Animal Farm	Variant 1	Variant 2	Variant 3
She was telling them that all animals were now comrades. (p.20)	Po u shpjegonte se tani e tutje të gjitha kafshët ishin shokë. (p.28)	U thoshte se tani tërë kafshët ishin shokë. (p.31)	Po u thoshte se të gjitha kafshët, tashmë, ishin shoqe me njëra-tjetrën. (p. 44)

Table 2: *Use of possessives to imply intimacy*

Animal Farm	Variant 1	Variant 2	Variant 3
This single farm of ours would support a dozen horses, twenty cows, hundreds of sheep ... (p.4)	Vetëm ferma jonë, ja kjo këtu, është në gjendje të mbajë dymbëdhjetë kuaj, njëzet lopë, qindra dele...(p.7)	Ja, vetëm ferma jonë do të mund të mbante dymbëdhjetë kuaj, njëzet lopë dhe qindra dhen... (p.10)	Vetëm kjo ferma jonë mund të mbajë një duzinë kuaj, njëzet lopë, qindra dele... (p.24)

Table 3: *Use of capital letters to imply emphasis*

Animal Farm	Variant 1	Variant 2	Variant 3
It is summed up in a single word – Man. Man is the only real enemy we have. Remove Man from the scene, and the root cause of hunger and overwork is abolished for ever. (p.4)	Zgjidhja e tyre mund të përmblihdhet në një fjalë të vetme: NJERI. I vetmi armik që kemi, është Njeriu. Hiqeni njeriun nga skena e historisë dhe keni zhdukur një herë e mirë burimin e urisë e të mjerimit. (p.7)	Përmblihdhet me një fjalë të vetme: Njeriu. Armiku i vetëm që kemi është njeriu. Largojeni nga skena, dhe merr fund përgjithmonë shkaku kryesor i urisë dhe punës raskapitëse. (p.10)	Të gjitha përmblihdhen në një fjalë: Njeriu! Njeriu është armiku ynë i vërtetë dhe i vetëm. Po të fshijmë Njeriun nga jeta jonë, shkaku i urisë dhe strëmndimit do të zhduket përgjithmonë. (p.24)
All the habits of Man are evil. (p.6)	Te gjitha sjelljet e njeriut janë të këqija. (p.10)	Të gjitha shprehitë e njeriut janë të poshtra. (p.13)	Të gjitha zakonet e Njeriut janë të liga. (p.27)

Table 4: *(absence of) use of titles to imply (loss of) power*

Animal Farm	Variant 1	Variant 2	Variant 3
Unfortunately, the uproar awoke Mr Jones, who sprang out of bed, making sure that there was a fox in the yard. (p.8)	Për fat të keq, gjithë kjo zallamahi zgjoi zotin Xhons, i cili kërcëu nga shtrati i sigurt se në fermë kishte hyrë dhelpra. (p.13)	Për fat të keq, ajo burbujë e zgjoi z. Xhounz, i cili brofi nga krevati i bindur se ne oborr ndodhej ndonjë dhelprë. (p.15)	Fatkeqësisht, zulma zgjoi zotin Xhons, i cili u çua nga shtrati, i sigurt se do t'i kishte hyrë ndonjë dhelprë në kopsht. (p.30)
For the first time since the expulsion of Jones there was something resembling a rebellion. (p.51)	Për herë të parë, që nga dëbimi i Xhonsit, po ndodhte diçka që i ngjante Kryengritjes. (p.68)	Për herë të parë, qysh pas dëbimit të Xhounzit, ajo e tyrja mund të quhej si tip kryengritjeje. (p.65)	Për herë të parë qysh prej dëbimit të Xhonsit, po ndodhte diçka që i ngjante kryengritjes. (p.77)
... a young pig named Pinkeye was given the task of tasting all his food before he ate it, lest it should be poisoned. (p.64)	Ndërsa një derr i quajtur Sykuq, u caktua të provonte ushqimin para se ta hante udhëheqësi, për të shmangur çdo mundësi helmimi. (p.84)	...ndërsa një derri të ri në moshë i quajtur Syzjarri iu ngarkua detyra të ngjëronte tërë ushqimin para se ta hante ai, me qëllim që të mos helmohej. (p.80)	...kurse një derrkuc që quhej Sykuqi, kishte detyrë të provonte çdo ushqim që hante Napoleoni, nga frika e ndonjë helmimi. (p.91)
...the pigs took Mr Jones's clothes out of the wardrobes and put them on ... (p.90)	...derrat nxorrën nga dollapi rrobat e zotit Xhons dhe filluan t'i vishnin. (p.116)	...derrat merrnin tesha nga teshatoret e z. Xhounz dhe i vishnin. (p.113)	...derrat nxorrën e zotit Xhons nga dollapët dhe i veshën. (p.120)

original are quite faithfully and meaningfully reflected in the Albanian variants, as may be observed by the examples below. Due to limitations of space, we mention illustrative

examples of each of the issues we have observed that relate to use of forms of address.

As we can see, the word *comrade* is translated *shokë*, preserving issues of solidarity

Animal Farm	Variant 1	Variant 2	Variant 3
The rest have all gone to market to bring in money for Jones and his men. (p.4)	Shumica kanë shkuar në Pazar për të rritur fitimet e zotit Xhons dhe të njerëzve që i shërbejnë. (p. 8)	Pjesa e mbetur ka përfunduar në treg që të shndërrohej në të holla për Xhounzin dhe njerëzit e tij. (p. 11)	Pjesa tjetër kanë shkuar në treg, që të kthehen në para për Xhonsin dhe njerëzit e tij. (p.25)
In the end they finished the harvest in two days less time than it had usually taken Jones and his men. (p.17)	Dhe ja ku e përfunduan korrjen dy ditë më shpejt se ç'mund të kishte përfunduar Z. Xhons me njerëzit e tij. (p.25)	Në fund, korrjen e përfunduan dy ditë para kohës që Xhounzit dhe njerëzve të tij u duhej zakonisht. (p.28)	Në fund, e përfunduan korrjen dy ditë më herët nga ç'e përfundonin zakonisht Xhonsi dhe punëtorët e tij. (p.41)
Its owner, Mr Pilkington, was an easy-going gentleman-farmer who spent most of his time in fishing or hunting according to the season. (p.24)	Pronari i saj, z. Pilkington, një fermer moskokëçarës, e kalonte kohën duke gjuajtur ose peshkuar, sipas stinës. (p.34)	I zoti i saj, z. Pilkington, ishte fermer i fisshëm që pjesën më të madhe të kohës e kalonte duke u marrë me gjueti apo peshkim në varësi të stinës. (p.35)	I zoti, Pilkingtoni, ishte një fermer zotëri që e kishte jetën me nge dhe shumicën e kohës e shkonte duke peshkuar apo gjuajtur, sipas sezonit. (p.49)

in Albanian language. Moreover, in the second example even more emphasis is added in the third variant, by using *shokë ideali* – an expression commonly used in communism, meaning *friends of the same ideal*.

There are cases in which some expressive meaning is added, supposedly unintentionally in translation, as in the example below: in the third variant, using *shoqe* (feminine gender, plural) instead of *shokë* (masculine gender, plural) adds some connotative value to the implications of the original.

Examples show that degree of intimacy is preserved in Albanian through use of the same corresponding possessive pronoun.

Capital letters are used here to add emphasis to the use of nouns as forms of address. They have been preserved in some cases and lost in others, as can be seen from the table. In the first example we can observe that even more emphasis is added in Albanian since all the word is written in capitals and not just the first letter (NJERI vs. Man).

We have already stated that use of titles is intentional in the original. The reference to the character of as simply Jones or Mr.

Jones is related to the fact whether the revolution of animals has already happened or not. Through the examples investigated, the intention of the original author in the use/absence of use of titles has been preserved, as the examples below show.

The third example shows use of the strategy of compensation, where, instead of the use of the pronoun *he*, the translator of the first variant uses *udhëheqësi* (the leader). There are, however, incidental cases in which, in one of the Albanian variants implications may have been lost in translation, as shown in the table below, where titles have not been preserved or added.

Throughout the comparative study, we have observed that the use of inclusive *we/our* to imply the rapport between collocutors has been preserved in translation. At times, the pronoun *we* is not used, but this is fully in compliance with Albanian language, since its use is reflected in verb inflections. We do however observe a shift from *you* implying plural in English to *you* in second person singular in Albanian, implying loss of formality and closer rapport in target variants.

Table 5: *Use of inclusive we/our to imply rapport between addresser and addressee*

Animal Farm	Variant 1	Variant 2	Variant 3
Only get rid of Man, and the produce of our labour would be our own. Almost overnight we could become rich and free. What then must we do? (p.5)	Mjafton të heqim qafe zgjedhën e Njeriut dhe prodhimi i djersës sonë do të jetë i tëri yni. Vetëm kështu mund të fitojmë lirinë dhe të zhvillohemi. Atëherë, ç'duhet bërë? (p.9)	Vetëm hiqeni qafe Njeriun, dhe keni për të parë që munda i djersës sonë do të bëhet yni. Gati papritmas kemi për t'u bërë të lirë dhe të pasur. Ç'duhet të bëjmë atëherë? (p.12)	Le ta heqim qafe Njeriun, dhe prodhimi i punës sonë do të mbetet yni. Pothuaj Brenda ditës mund të jemi të pasur dhe të lirë. Atëherë, ç'duhet bërë? (p.26)
We have no means of making sugar on this farm. Besides, you do not need sugar. You will have all the oats and hay you want. (p.10)	...në fermë nuk ka asnjë mjet për prodhimin me forcat tona të sheqerit. Veç kësaj, as që do të ketë më nevojë për sheqer. Do të kesh sanë dhe tërshërë sa të të dojë qejfi. (p.15)	Këtu në fermë s'kemi mjete me se ta prodhojmë sheqerin. Pastaj, s'do të kesh nevojë për të, sepse ke për të pasur sanë dhe tërshërë sa të duash. (p.18)	Nuk bëjmë dot sheqer në këtë fermë. Nga ana tjetër, nuk e ke të nevojshëm sheqerin. Do të kesh për të ngrënë tërshërë dhe sanë sa të duash. (p.32)
That was our mistake, comrade. (p.54)	Pikërisht këtu gabuam, shokë. (p.71)	Ky ishte gabimi që bëmë, shokë. (p.68)	Ishte gabim nga ana jonë, shok. (p.80)
That is the true spirit, comrade! (p.55)	Ja, kjo kërkohet nga ju, shokë! (p.73)	Ky është qëndrimi i duhur, shok! (p.70)	Kjo është fryma e vërtetë, shokë! (p.82)

The third example is quite interesting: in the original the mistake is all-inclusive (including the speaker) and implications are well-preserved in translation; still mistakes are shared, which is a manifestation of ideological implications preserved in translation.

Conclusions

Even though it can still be considered a challenge to establish firmly a sociology of translation, what we can do is to affirm the relevance of translation as a social practice and contribute with studies which exemplify such practice. The impact of social implications of language use in the process of translation should not be neglected but should be investigated and enriched by a more meaningful and thorough analysis of the translation process and the translator's decisions that reflect power of language use. With reference to the actual study, we have discovered that forms of address are used to imply power, solidarity, and familiarity

or absence of such issues. Since their use is not incidental in the original, it should be reflected meaningfully in translation into Albanian as well. Through the examples' analysis, we can conclude that, in general, translators have been attentive to discover author's intentions in use of forms of address and have meaningfully transferred intentions and implications in Albanian language. In few cases we have observed loss of such intentions, resulting in a less expressive target text, but, still, translators have used compensation in other parts of the text. We can thus conclude that, overall, implications of the original author with reference to the use of forms of address have been preserved. The more meanings and implications brought into Albanian language, the more qualitative the translation and the closer the target text to the original. We conclude that all three Albanian variants, due to the high degree of preservation of implications of use of forms of address, stand close to the original, and represent thus qualitative translation work.

REFERENCES

- Bassnett, S., Lefevere, A. (1990) "Introduction: Proust's Grandmother and the thousand and One Nights: The 'Cultural Turn' in Translation Studies". In *Translation, History and Culture*, S. Bassnett and A. Lefevere (eds). London and New York: Pinter. 1–13.
- Braun, F. (1988) *Terms of Address: Problems of Patterns and Usage in Various Languages and Cultures*. Mouton de Gruyter, Berlin.
- Fasold, R. (1990) *Sociolinguistics of Language*. Cambridge, MA. Basil Blackwell.
- Orwell, G. (1987) *Animal Farm*. Clays Ltd., London, England.
- Orwell, G. (2017) *Ferma e Kafshëve*. Translated by K. Briçi. Shtëpia Botuese Pema, Prishtinë.
- Orwell, G. (2021) *Ferma e Kafshëve*. Translated by S. Çunga. Shtëpia Botuese Pegi, Tiranë.
- Uruell, Xh. (1992) *Ferma e Kafshëve*. Translated by A. Kallamata. Shtypshkronja A. Z. Çajupi, Tiranë.
- Pym, A., Shlesinger, M., Jettmarová, Z. (ed.s) (2006). *Sociocultural Aspects of Translating and Interpreting*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam. Philadelphia.
- Wolf, M., Fukari A. (ed.s) (2007) *Constructing a Sociology and Translation*. John Benjamins Publishing Company. Amsterdam. Philadelphia.

ROLE OF TECHNOLOGICAL TOOLS IN STATISTICAL LEARNING AND EDUCATIONAL LEADERSHIP

Dhurata LAMÇJA

*Mediterranean University of Albania
Tirana, Albania*

E-mail: dhurata.lamcja@umsh.edu.al

ABSTRACT

Over the last three decades, we have seen the adoption and spread of online education for more varied audiences around the world through an astounding diversity of innovative instructional media. These online environments appear to place a greater emphasis on leaders' ability to deal with paradoxes and dilemmas through the online teaching sessions, as well as the associated behavioral complexity, to communicate with team members and establish an appropriate social climate, and convey exemplary interpersonal skills via the associated technology. Dispersed leadership is becoming more important. Formal leadership may be harmful to group effectiveness in some contexts, such as anonymous organizations. The study poses two main research question, first, how is technology affecting teaching and class leadership, and secondly how does technology help the student to achieve high results in class. The methodology used in this paper is qualitative, addressing the current literature review on the matter through analytic and interpretative. This study investigates through a systematic review crucial challenges and vital traits in the context of technological transience that decision-makers must continually confront and practice if they are to create meaningful and transformational change in the future era of online education. The study found that teachers that used various tactics in their classes saw an increase in student involvement and a decrease in classroom discipline concerns. Teachers now have adopted far more tools and tactics in their classes saw an increase in student involvement and a decrease in classroom discipline concerns, and they feel more confident and enthusiastic about their lessons. Therefore, we can say that the pandemic has made teachers more resilient and more effective leaders in the class.

Keywords: Internet, technology, education, leadership, learning

Dhurata LAMÇJA is a PhD on Literature from University of Tirana, and a lector at Mediterranean University of Albania. She served as vice principle at Luigj Gurakuqi high school in Elbasan. She is also academic coordinator, dean of the students, mentor teacher and teacher for Literature and Albanian Language. Participations on conferences and highly active on Teacher's Network, completed successfully the Centre for School Leadership training program. Certificated as a part of the Evaluating team on "Matura Shtetërore" for Literature and Albanian Language.

1. Introduction

The most important thing in human life is communication. In prehistory, man used mimicry, and body movements instead of speech. Man's need for better communication led to the development of the lecture and teaching. This was a huge and important step in human evolution. Later when man began to learn to write, he was able to send messages away from his dwelling. With the discovery of electricity, such as the telephone and later the computer, today communication technology has reached a level that in addition to the transfer of messages, but also pictures through videophones. The machine of the XXI century, the computer, is ready in every home and is becoming a necessary tool. The new electronic mail, e-mail, in which we can also send mobile pictures, has already made letter mail cheaper. With the help of many satellites, we can make phone and video connections to any part of the world. However, communication technology does not end here. Every day new things are discovered that make communication easier.

Over the last three decades, we have seen the adoption and spread of online education for more varied audiences around the world through an astounding diversity of innovative instructional media. Many proponents argue that Internet-based teaching and learning is the most significant educational breakthrough since the printing press. Schlager, Fusco, and Schank (2002) outline the growth of online communities by focusing on technological, structural, and professional development challenges. There is mention of designers and coordinators in

several of the education examples, such as in the description of an online science-learning initiative termed "*zero-g*" (Cervantes et al., 2014), but no substantial investigation of the function of leadership in improving or confining these instances. It is possible that in these situations, the emphasis on community building substitutes or subsumes discussion of leadership, maybe because prevalent conceptions of leadership are centered on individual rather than collective views of leadership. However, rising research in non-educational areas (described below) indicates that leadership is likely to be a significant aspect of study on virtual communities.

Through a comprehensive examination, this study analyzes critical problems and key qualities in the context of technological transience that decision-makers (in this case teachers) must constantly confront and practice if the meaningful and transformative change is to be created in the future era of online education. The growing notion of e-leadership provides a framework for investigating leadership in ICT-mediated situations (Lai & Pratt, 2004).

What follows is a quick examination of three primary perspectives on e-leadership in class by teachers, albeit no studies on e-leadership in education appear to exist as of yet. While the perspectives mentioned below are not directly related to education, they do give insights into how the notion of e-leadership is evolving as we will see through the analysis. At first, contemporary leadership perspectives are rebranded as e-leadership. The second, contends that e-leadership should be viewed as expanding on current conceptions of successful

leadership. The third employs experimental and quasi-experimental research to demonstrate a difference in leadership behavior in ICT-mediated environments, implying that e-leadership not only builds on existing leadership but that the interaction between ICT and leadership is changing our assumptions about leadership (Avolio & Kahai, 2003). In this regards, the aim of this paper is to see how e-leadership in class is shifting and empowering the teacher by giving him more skills and tools through e-learning and teaching.

2. Method

The method that is used in this study is the secondary research method and analytics existed data from a systematic literature review. This study introduced interpretative data, especially interpretive case research, and will investigate different types of studies regarding the education system and how technology impacts students' achievements. The terms "interpretive research" and "qualitative research" are sometimes used interchangeably, despite the fact that the two ideas are substantially distinct. Interpretive research is a research paradigm based on the assumption that social reality is not singular or objective, but rather is shaped by human experiences and social contexts, and thus is best studied within its socio-historic context by reconciling the subjective interpretations of its various participants (Walsham, 2006). Some of the research questions are:

- How does technology affect teaching and class leadership?
- Does technology help the student to achieve high results in class?

In this study in the first part, we have written the concept of technology and how it can be connected with the school, and therefore with class. And then through a systematic literature review, we have gathered data on the importance of technology that has in teaching. Also,

another important aspect of education is leadership teaching which is to address the concerns and use the knowledge of others, teacher leaders explain, investigate, and synthesize ideas and questions. And in the last section we have mentioned the connection that has family and school in the student's achievements as to give a full and comprehensive analysis of all key stakeholders that make this process more efficient in the education setting. The paper then defines the conclusions of the analysis.

3. Analysis

3.1. *Technology and the new e-teaching tools*

Some of the technologies used in statistics and probability training include statistical software packages, instructional software, spreadsheets, applets/stand-alone applications, graphing calculators, multimedia tools, and data repositories. Although the capabilities of these tools overlap greatly, no one tool appears to address all imaginable educational uses of technology (Ben-Zvi, 2000; Biehler, 1997). Using digital tools to engage teachers in statistical thinking can help them build the pedagogical competency needed to effectively engage students in learning data analysis and probability. Many national and international organizations, as well as curricula, promote the use of technology in statistics education and learning. The usage of technological tools by instructors, which is usually based on material taught in a teacher training program, decides whether technology will help or hinder students' learning. Although statistical thinking is fundamental in our framework, we use technology tools to engage teachers in tasks that develop their understanding of statistical ideas while also developing their technology skills, allowing them to see firsthand how technology tools can be used to foster statistical thinking. The primary benefit of effective use of new technologies

is increased student capacity to concentrate on learning, improved understanding, and transfer of knowledge to long-term memory. Based on this premise, we want to transform traditional classrooms into technology-based classes.

Even though all learning management technology can be considered relatively new, developments after the 2000s are classified as newer technologies that have been developed either as new versions of existing ones or based on them. The development of technology with a focus on teaching and learning management has been very fast and in numbers very large, it is impossible to be able to talk about all the developed LMS, Google classroom, Apple classroom, and Microsoft 365. The range of applications of computers in education is practically unlimited. There are no places in education where computers could not be used. This is a universal system for learning, evaluating knowledge, increasing the quality of teachers' work and colleagues, a source of knowledge, and a tool for faster and better learning. As the technical basis of contemporary learning, the computer has an important role in its development, enrichment, and adaptation to the time, needs, and interests of the user. Statistics in the most developed countries show that learning "from" the computer significantly increases the results of students from preschool education to higher education. In addition, this approach increases the time needed to learn a certain topic.

Although it is clear that computers help students improve their performance, many researchers investigating the application of computers in education conclude that computer technologies are most effective when used as a tool for problem-solving, conceptual development, and critical thinking. This approach, called "with" the computer, encourages students who use technology to collect, organize, and analyze information and use that information to

choose problems. In this way, computer technology is used as a tool, while students control the educational plan and instructions. The use of computer technology in this way has been made possible through its improvement, sophistication, and flexibility. Current computer technologies can realize visual representations of higher-order concepts. Through them, students can spend less time calculating and more time creating strategies for solving more complex problems and developing a deeper understanding of the topic and subject matter. For the first time in Albania and not only during the pandemic and it continues at a not too great pace even after this period, but the e-Learning (electronic learning) platform is also implemented in the advanced institution in higher education. This platform is the most convenient and advanced technique for electronic access to scientific research, interactivity between students and instructors, information sharing, learning, and student work evaluation (Kurteshi, Mehmeti & Rasimi, 2020).

3.2. Leadership in teaching

Advances in information and communication technology are reshaping businesses, particularly those in educational contexts. Given the plethora of leadership material currently accessible, it is scarcely necessary to state that conceptions of educational leadership are evolving away from the formerly dominant leader-centered, heroic, and individualistic approaches (Gronn, 2003). Emerging approaches include anti-leadership (Lakomski, 1999; 2002), distributed leadership, and leadership as practice (Spillane, Halverson & Diamond, 2003). These viewpoints describe how leadership (or something akin to leadership) is dispersed in various ways within organizations. As they move away from individual-centered leadership and toward viewpoints that better mirror

actual organizational work practices, all of these approaches have a lot to offer the study of leadership. It is unsurprising that there is a lack of interest in ICT in educational leadership. Despite a growing number of examples of innovative contexts mediated by ICT, these environments are not so frequent that they require immediate investigation.

When it comes to ICT-mediated environments, there is often little recognition that these situations may necessitate a different form of leadership. Several examples are given below to highlight the lack of leadership expertise in ICT-mediated situations. Renninger and Shumar's (2002a) curated collection contains examples of educational and non-educational virtual communities, although there is little discussion of leadership, with the emphasis being on community formation principles. There is one notable exception. Bruckman and Jensen (2002) analyze the importance of leadership in a case study of a professional learning community MUD (multiuser domain), concluding that the community's failure may be attributed in part to a lack of leadership. For example, Renninger and Shumar (2002b) give an insightful assessment of the establishment of the Math Forum community but make no mention of the leadership required to build and sustain this community. Principals and educators confront increasing expectations for teaching and learning, which is difficult in environments fraught with negative undercurrents such as poverty, teacher satisfaction, remuneration, and instruction. Administrators must instill excitement in teachers and provide good leadership to motivate them to engage and energize students (Barrett & Breyer, 2014). To ensure academic success, a 21st-century teacher must educate with passion, be knowledgeable and enthusiastic about the subject matter, and devise strategies to make learning entertaining and engaging for all pupils. Current approaches, such as

Dave Burgess' (2012) *Teach Like a Pirate*, continue this idea and empower educators to face the challenges of the twenty-first-century classroom with boundless passion and adventure. In today's environment, administrators may find it challenging to keep an effective workforce of professional educators capable of sustaining and increasing student performance. According to studies, effective school directors must exhibit key leadership traits, such as encouraging teacher professional development and displaying pedagogical competence (Honig et al, 2010).

According to study, instructors believe that administrators must understand and support the teaching and learning processes, as well as fully know the issues at hand (Paulsen et al., 2014). Collaboration between administrators and teachers, according to educational leadership studies, may be advantageous in combining efforts and fighting the constant onslaught of negative undercurrents. Through effective leadership and modeling, this research focused on retaining instructors' passion of teaching and giving educators with incentive to engage students in classrooms. During staff meetings, the school's administrative team designed and delivered exceptional courses on student involvement, which evolved into a venue for professional development led by the administration. These courses were designed to imitate classroom instruction by demonstrating effective teaching strategies to teachers.

3.3. Key stakeholders facilitating the process

Parental engagement is both an individual right and a societal requirement for families. It is well acknowledged that meeting the high educational outcomes requirements established by a demanding society is impossible without the constructive cooperation of family and school. In a broad sense, we may consider

parental participation to be the active component. Parental involvement in their children's social, emotional, and academic development. Parental involvement, on the other hand, covers a wide range of issues, such as parental expectations about their children's academic future, control over homework, and the extent to which they become involved in helping children learn for school assignments or do homework, or the frequency with which parents are physically present at school. Some of these notions connect to actions that can be taken or those that are dependent on a specific parental choice. Many studies have addressed other aspects of parental involvement, such as its role as a protective factor in vulnerable groups or the extent of its influence on minors (Chen et al., 2010; Grant & Wong, 2010), the effectiveness of programs specifically aimed at encouraging parental involvement (Mattingly et al., 2002), potential ways to encourage it ((Fernandez & Perote, 2016; Padgett, 2006), the perception different members of the educational community have of its implications and nature (Anderson & Minke, 2007) or the most effective types of participation (Park, Byun, & Kim, 2011).

Involvement in education by parents, families, and the community is associated with improved academic achievement and school development. Students achieve higher grades, attend school more frequently, remain in school longer, and enroll in higher-level programs when schools, parents, families, and communities work together to encourage learning. Supporting teaching and learning necessitates attending to kids' social services as well as academic needs, and this broad-based assistance is critical to eliminating achievement disparities. It is well known that integrating community resources with student needs has a good impact (Adelman, 1996). Indeed, one of the features shared by high-performing schools is community support for the educational

process (Fraher, 2018). The way school cares for children is reflected in the way school cares for their families if educators just consider children as students, they are likely to see the family as distinct from the school. That is, the family is supposed to fulfill its role while leaving the child's education to the schools. When educators regard students as children, they are more inclined to consider the family and the community as partners in the teaching and development of children. These key stakeholders acknowledge their common interest in and responsibility for children, and they collaborate to develop better programs and opportunities for pupils.

There are various reasons to build partnerships between schools, families, and communities. They can aid in improving school programming and atmosphere, providing family services and support, enhancing parents' talents and leadership, connecting families with others in the school and community, and assisting teachers with their work. The primary purpose of such coalitions, however, is to help all children prosper in school and in life. When parents, teachers, students, and others view one another as educational partners, a caring community forms around the youngsters and gets to work (Epstein, 1995).

4. Conclusion

It is indisputable that we are living in the age of technological revolution, where institutions (including educational ones), every day look at how they can use technology to achieve goals, and especially to help and facilitate the path of man. In addition, what is evident is that if we talk about technology, we must definitely mention the technological giants such as Microsoft, Google, and Apple, who have undoubtedly changed the course of history with their work. The world has changed after the Covid-19 pandemic and with this,

the opinion on distance learning has also started to change, while the technological giants have only just started the war among themselves in this aspect, who will win and own the market, for us at the moment it is not very relevant. The only thing we need is for the prerequisites for teaching and learning to be satisfied, and we should not rely too much on any elements, whether at school

or at home, because the aim is to learn. Teachers now have adopted far more tools and tactics in their classes saw an increase in student involvement and a decrease in classroom discipline concerns, and they feel more confident and enthusiastic about their lessons. Therefore, we can say that the pandemic has made teachers more resilient and more effective leaders in the class.

REFERENCES

- Adelman, H. S. (1996). Restructuring education support services and integrating community resources: Beyond the full-service school model. *School Psychology Review*, 25(4), 431-445.
- Anderson, K. J., & Minke, K. M. (2007). Parent involvement in education: Toward an understanding of parents' decision making. *The Journal of educational research*, 100(5), 311-323.
- Annaluru, N., Muller, H., Mitchell, L. A., Ramalingam, S., Stracquadiano, G., Richardson, S. M., & Chandrasegaran, S. (2014). Total synthesis of a functional designer eukaryotic chromosome. *science*, 344(6179), 55-58.
- Avolio, B. J., & Kahai, S. S. (2003). Adding the "E" to E-Leadership: How it may impact your leadership. *Organizational dynamics*.
- Barrett, C., & Breyer, R. (2014). The influence of effective leadership on teaching and learning. *Journal of Research Initiatives*, 1(2), 3.
- Ben-Zvi, D. (2000). Toward understanding the role of technological tools in statistical learning. *Mathematical thinking and learning*, 2(1-2), 127-155.
- Biehler, R. (1997). Software for learning and for doing statistics. *International Statistical Review*, 65(2), 167-189.
- Bruckman, A., & Jensen, C. (2002). The mystery of the death of Mediamoo: Seven years of evolution of an online community. *Building virtual communities: Learning and change in cyberspace*, 21-33.
- Chen, G., Fojtik, M., Kim, D., Fick, D., Park, J., Seok, M., ... & Blaauw, D. (2010, February). Millimeter-scale nearly perpetual sensor system with stacked battery and solar cells. In *2010 IEEE International Solid-State Circuits Conference-(ISSCC)* (pp. 288-289). IEEE.
- Epstein, J. L. (1995). School/family/community partnerships. *Phi delta kappan*, 76(9), 701.
- Fernandez-Crehuet, J. M., & Perote, J. (2016). Parent Participation and Academic Performance: Pisa Cross-National Perspective (Reading and Mathematics). *European Journal of Social Sciences*, 53(2), 228-240.
- Fraher, E. P., Richman, E. L., de Saxe Zerden, L., & Lombardi, B. (2018). Social work student and practitioner roles in integrated care settings. *American Journal of Preventive Medicine*, 54(6), S281-S289.
- Grant, R. A., & Wong, S. D. (2010). Critical race perspectives, Bourdieu, and language education. In *Pierre Bourdieu and literacy education* (pp. 174-196). Routledge.
- Gronn, P. (2003). Leadership: who needs it?. *School leadership & management*, 23(3), 267-291.
- Honig, M. I., Copland, M. A., Rainey, L., Lorton, J. A., & Newton, M. (2010). Central office transformation for district-wide teaching and learning improvement. *Center for the Study of Teaching and Policy, Seattle, WA*.
- Kurteshi, V., Mehmeti, L., & Rasimi, R. Efektet e mësimit online te studentët e fakultetit të

- edukimit në gjilan gjatë pandemisë Covid-19. nga konferenca shkencore ndërkombëtare (10 dhjetor 2020), 111.
- Lai, K. W., & Pratt, K. (2004). Information and communication technology (ICT) in secondary schools: the role of the computer coordinator. *British journal of educational technology*, 35(4), 461-475.
- Lakowski, G. (1999). Against leadership: A concept without a cause. *The values of educational administration: A book of readings*, 37.
- Lakowski, O. (2002). The long-term perspective: Schumpeter's prediction of the end of capitalism. In *The Contribution of Joseph A. Schumpeter to Economics* (pp. 166-184). Routledge.
- Mattingly, D. J., Prislín, R., McKenzie, T. L., Rodríguez, J. L., & Kayzar, B. (2002). Evaluating evaluations: The case of parent involvement programs. *Review of educational research*, 72(4), 549-576.
- Padgett, R. (2006). Best Ways to Involve Parents. *Education Digest: Essential Readings Condensed for Quick Review*, 72(3), 44-45.
- Park, H., Byun, S. Y., & Kim, K. K. (2011). Parental involvement and students' cognitive outcomes in Korea: Focusing on private tutoring. *Sociology of Education*, 84(1), 3-22.
- Porrás-Domínguez, J. R., Ávila-Fernández, Á., Rodríguez-Alegría, M. E., Miranda-Molina, A., Escalante, A., González-Cervantes, R., ... & Munguía, A. L. (2014). Leván-type FOS production using a *Bacillus licheniformis* endolevanase. *Process Biochemistry*, 49(5), 783-790.
- Renninger, K. A., & Shumar, W. (2002). *Building virtual communities* (pp. 60-95). Cambridge: Cambridge University Press.
- Renninger, K., & Shumar, W. (2002). Community building with and for teachers at the Math Forum.
- Schlager, M., Fusco, J., & Schank, P. (2002). Evolution of an online education community of practice. *Building virtual communities: Learning and change in cyberspace*, 129-158.
- Spillane, J. P., Hallett, T., & Diamond, J. B. (2003). Forms of capital and the construction of leadership: Instructional leadership in urban elementary schools. *Sociology of Education*, 1-17.
- Walsham, G. (2006). Doing interpretive research. *European journal of information systems*, 15(3), 320-330.

“STUDIME SOCIALE”, SHIFRA, FAKTE DHE PËRGJITHËSIME

Elda SOKOLI KUTROLLI

Instituti Shqiptar i Sociologjisë

E-mail: albsa@sociogy.al; elda.sokoli@gmail.com

Lekë SOKOLI

Universiteti Aleksander Moisiu, Durrës

E-mail: lsokoli53@gmail.com

PËRMBLEDHJE

Ky artikull përfaqëson një shqyrtim përgjithësues, referuar artikujve të 60 numrave të revistës “Studime Sociale”, lidhur me një sërë çështjesh, si: themelimi dhe rrugëtimi i saj në më shumë se dy dekada, rrethanat specifike të lindjes e zhvillimit të saj, veçoritë e një reviste dygjuhëshe, larmia tematike e artikujve shkencorë, certifikimi si revistë shkencore në Shqipëri dhe Itali, standardet akademike, vazhdimësia dhe sfidat e lidhura me të, aplikimi i parimit ‘të gjithë kontribuues, të gjithë përfitues’ etj. Në këtë artikull jepen disa të dhëna analitike për revistën të tilla si: llojet e artikujve, gjuha në të cilën janë botuar, autorët dhe bashkautorët e artikujve shkencorë, si dhe të dhëna tematike. Jepen, gjithashtu, disa përfundime dhe rekomandime për të përballuar sfidat e këtij projekti kolektiv.

Fjalë kyçe: *Revista “Studime Sociale”, projekt kolektiv, standarde akademike, 60 numra.*

Elda SOKOLI KUTROLLI është Drejtore ekzekutive e Institutit Shqiptar të Sociologjisë. Ajo ka kryer ciklin e plotë katër vjeçar të studimeve universitare dhe është diplomuar pranë New York University of Tirana, në degën Menaxhim-Biznes. Ka kryer, gjithashtu, studimet Master Shkencor në Sociologji Zhvillimi pranë Universitetit Marin Barleti Tiranë. Prej vitesh ajo është Zëvendëskryeredaktore për anëtarësinë dhe financat (Deputy Editor for Membership and Finance) e revistës “Studime Sociale” [Social Studies].

Prof. Dr. Lekë SOKOLI është lektor me kohë të plotë pranë departamentit të Sociologjisë të Universitetit Aleksander Moisiu Durrës dhe, me kohë të pjesshme, pranë departamentit të Filozofisë të Universitetit të Tiranës. Për më se 35 vjet ai është marrë me studime, botime dhe mësimdhënie në fushën e sociologjisë, filozofisë e shkencave të tjera sociale. Është, gjithashtu, themelues dhe drejtues i revistës “Studime Sociale” [Social Studies]. Është autor i mbi 25 librave (monografi, apo tekste universitare) të botuar (në shqip apo anglisht), thujtje të gjitha pioniere në fushat respektive në Shqipëri, në fushat e sociologjisë teorike, problemeve sociale dhe metodave të kërkimit shkencor.

Ky është numri i 60-të i revistës “Studime Sociale” [Social Studies]. Ndaj është rasti për një shqyrtim përgjithësues, sado të shpejtë, të rrugëtimit të saj në më shumë se dy dekada, referuar vetë artikujve të kësaj reviste¹.

Themelimi i saj u bë në vjeshtën e vitit 1997. Kush e mban mend vitin e mbrapshtë 1997...? Ishte viti i një shteti pa shtet. Shqipëria ishte shndërruar në një eksperiment natyror. Pikërisht në kaosin e atij viti vendosëm themelimin e një reviste shkencore ndërkombëtare. Në pranverën e vitit 1998, doli numri i parë i revistës.

Në shumë raste, suksesi i një organi, apo institucioni (sikurse edhe ai i individëve të veçantë) varet nga koha e lindjes së tij. Suksesi është gjithnjë i kushtëzuar nga rrethanat, nga oportunitetet sociale, nga kushtet specifike. Themelimi i revistës ishte një vendim në kohën e duhur. Më parë do të ishte ‘tepër shpejt’, më pas mund të ishte ‘tepër vonë’. Viti 1997 përmbyll dekaden e parë të lindjes dhe lëvrimit të sociologjisë dhe disa shkencave sociale të afërta me të, të cilat gjatë regjimit komunist nuk njohën zhvillim.

Në Shqipëri, revolucioni demokratik i viteve ‘1990-të krijoi kushtet objektive për themelimin dhe institucionalizimin e sociologjisë, si disiplinë akademike dhe shkencë e veçantë midis shkencave të tjera sociale. Por, duke iu përmbajtur shembullit të shteteve të tjera, mund të themi se institucionalizimi lidhet të paktën me 4-5 faktorë të ndërlidhur me njëri-tjetrin, siç janë: mjedisi i nevojshëm kulturor (1), krijimtaria sociologjike (2), të mësuarit e sociologjisë në shkolla dhe programet e veçanta të studimit në universitete (3), krijimi i institucioneve të veçantë, si departamente, shoqata, institute, qendra kërkimi (4), krijimi i revistave dhe i një zinxhiri aktiviteteve periodike (5). *Tani mund të themi se institucionalizimi i*

sociologjisë ka përfunduar si proces. Mbetet konsolidimi, rritja e ndikimit të saj për zhvillimin e shoqërisë.

Përvoja tregon se institucionalizimi i sociologjisë nuk është një akt i vetëm, por një proces. Ai, gjithashtu, nuk mund të jetë meritë e një njeriu të vetëm, apo edhe e disa individëve të veçantë. Ai është gjithnjë një projekt kolektiv. Shembullin më domethënës e ka dhënë Franca, ‘atdheu i sociologjisë’. Sociologjia atje kishte pararendës, ajo kishte një datëlindje zyrtare (1839, të lidhur me një vepër të caktuar), sikurse edhe një ‘baba’ zyrtar - themeluesin e saj Ogyst Kont (1789-1857). Por ajo lindi në rrethana unike të krijuara nga faktorë objektivë, siç ishte Revolucioni Francez dhe Revolucioni Industrial, të marrë së bashku. Por vetëm Emile Durkheim (1858-1917) arriti të kurorëzonte përpjekjet për institucionalizimin e sociologjisë. Kjo, e lidhur me tre kontribute të veçantë të tij. Së pari, përmes karrierës së tij mësimore-akademike, pas emërimit si profesor i shkencave sociale në Universitetin e Bordosë (1887) dhe hapjes së kursit të parë të sociologjisë në universitetet e Francës. Së dyti, përmes veprave të tij klasike të kësaj discipline, ndër të cilat veçojmë ato që lidhen me krijimin e një shkolle metodologjike, si: “Rregullat e Metodës Sociologjike” (1895) vepra klasike “Vetëvrasja” (1897) etj. Së treti, përmes themelimit të revistës së tij, “L’Année sociologique” më 1898 (shih, Sokoli, 1997). Pra, për institucionalizimin e sociologjisë në Francë, u deshën 6-7 dekada, siç u desh edhe kontributi i studiuesve në disa brezave.

Siç është provuar, sfida kryesore e revistave shkencore është vazhdimësia. Pesë numrat e parë të revistës u botuan në SHBA. Mund të kujtojmë se në ceremoninë e promovimit të numrit të parë në Universitetin Chapel Hill (North Carolina USA) pyetja e

¹ Mund të shihet edhe: Leke Sokoli, 2020, “‘Studime Sociale’ si projekt i suksesshëm kolektiv: fakte dhe përgjithësime”, Vol. 14, No. 50, fq. 73-84.

zakonshme e profesorëve amerikanë: a do të dalë numri i dytë? Pra edhe ata ishin mësuar me revista pa jetëgjatësi. Por revista jonë vazhdoi të botohej. Falë parimit “të gjithë kontribuues, të gjithë përfitues.” Ndaj edhe merita kryesore e vazhdimësisë dhe falënderimet e para u takojnë kontribuuesve të shumtë të saj, nga Shqipëria, Kosova, Maqedonia e Veriut, si dhe nga rreth 40 shtete të tjera.

Në dhjetor të vitit 1999 u themelua Instituti i Studimeve Politike e Sociale, ISPS. Organi i tij zyrtar do të ishte revista “Politika & Shoqëria”, vazhdim i revistës “Analiza sociologjike” e atashuar në Qendrën e Re të Studimeve Sociologjike Tiranë [New Sociological Research Center, NSRS]. ISPS, megjithëse përfaqësonte një hap të rëndësishëm në zhvillimin e shkencave sociale, nuk përkonte me institucionet ndërkombëtare të fushës. Riorganizimi i nëntorit 2006, shënoi themelimin e Institutit Shqiptar të Sociologjisë [Albanian Institute of Sociology, AIS], si shoqatë e studiuesve shqiptarë dhe, njëherësh, qendër e kërkimit shkencor e që përfaqëson një rilindje të sociologjisë në Shqipëri. Nisur nga vazhdimësia e institucioneve botuese (njëri pas tjetrit), sikurse edhe nga përbërja e individëve të angazhuar, revista ruajti rendin rritës të pesë numrave të SA (SA, 1-5) dhe njëmbëdhjetë numrave të P&S (P&S, 6-16). Por emërtimi i vëllimeve të revistës nisi nga fillimi.² (mund të shihet edhe: Sokoli, 2001; Sokoli, 2012a; Sokoli, 2012b; Sokoli, 2013; Sokoli, dhe Lamaj, 2011; Sokoli dhe Kunushevci, 2017; Sokoli, 2015; Sokoli, 2018; Sokoli, Lamaj dhe Kutrolli, 2013 etj.)

Institutit Shqiptar të Sociologjisë u bë shumë shpejt anëtar i rregullt dhe kolektiv i Shoqatës Ndërkombëtare të

Sociologjisë [International Sociological Association, ISA; Mexico City, 18 prill 2009], i Shoqatës Europiane të Sociologjisë [European Sociological Association, ESA; Paris, 28 tetor 2010], si dhe i Forumit Sociologjik të Ballkanit [Balkan Sociological Forum, BSF], i themeluar me iniciativën e Institutit Shqiptar të Sociologjisë, në Tiranë më 22 nëntor 2011.³ Këta hapa përfaqësojnë lidhjen me komunitetin ndërkombëtar të fushës, si një kusht për zhvillim institucional e të qëndrueshëm. Njëherësh, ky ndërkombëtarizim ndikoi edhe në ndërkombëtarizimin e revistës “Studime Sociale” [Social Studies].

Revista botohet nga Bord Botues Ndërkombëtar [International Editorial Board], me përfaqësues nga 15-16 shtete dhe me kod ISSN ndërkombëtar. Revista u themelua dhe mbeti revistë dygjuhëshe, në të cilën artikujt botohen në gjuhën që janë krijuar, në anglisht ose dhe shqip. Siç mund të shihet në “Studime Sociale’ Indeksi i 60 numrave, 1998-2022” dhe duke iu referuar vetëm artikujve shkencorë të saj, rezulton se 33.7 për qind e tyre janë botuar në gjuhën angleze.

Në këtë revistë kanë sjellë kontributet e tyre personalitete të shkencave shoqërore nga bota shqiptare, që nga Ismail Kadare, Rexhep Qosja, akademikë dhe profesorë të Shqipërisë, Kosovës etj. Por, njëherësh, në këtë revistë kanë botuar edhe studiues të rinj, apo edhe studentë të programeve të doktoraturës, studentë të ciklit të dyte (master), madje edhe studentë të ciklit të parë të studimeve. Kjo ndërthurje brezash dhe përvojash akademike përfaqëson një pasuri më vete.

Referuar vetëm artikujve shkencorë të botuar në 60 numra të revistës, rezulton një larmi tematike e admirueshme, që i

² Mund të shihni, “Studime Sociale”, Vol. 1, No. 1, 2007, e në vijim

Linku: <https://www.sociology.al/en/social-studies-journal>

³ Shih: <https://www.sociology.al/en/about-sss-and-ais/history-albsa>

përshtatet një reviste me titullin “Studime Sociale”. Njëfarë befasië përbën fakti se studimet mbi arsimin (motivimi, mësimdhënia dhe të nxënit, zhvillimet e politikave arsimore, lidhshimi dhe menaxhimi në arsimin etj.), përbëjnë 13 për qind të artikujve të botuar në total dhe janë në krye të hierarkisë tematike të revistës (tabela 4). Më pas vjen kolana e studimeve teorike, studimeve mbi demokracinë - pluralizmi, zgjedhjet dhe sistemet zgjedhore, partitë politike etj.

Studime sociale është një revistë shkencore e certifikuar si e tillë, me vendim Nr. 170, datë 20. 12. 2010, nga KVTA/MASH. Artikujt e botuar në këtë revistë njihen për kualifikimin shkencor të personelit akademik, për fitimin e gradave shkencore, apo avancimin e titujve shkencorë, sikurse për fitimin e krediteve të domosdoshme për avancimin profesional në sektorë të veçantë, siç është arsimiti.

Një sukses më vete ishte klasifikimi i kësaj reviste si ‘shkencore’ nga ANVUR – Agjencia Kombëtare e Vlerësimit të Sistemit Universitar dhe Kërkimit Shkencor të Italisë, vendimi nr. 298, datë 21 dhjetor 2021, duke vendosur një standard njohjeje për vendet e BE-së dhe më gjerë.

Sfida e ardhshme lidhet jo vetëm me vazhdimësinë, por edhe me indeksimin ndërkombëtar të saj, në një apo disa nga bazat e të dhënave, siç janë: Web of Knowledge, Scopus, EBSCO, ProQuest, CEEOL, Ulrich, ERIH, Index Copernicus, CSA, GESIS, IBSS, SAGE, OVID, ECOLIT, Psychlit, PubMed, Elsevier, Springerlink, Persée, DOAJ, JSTOR, SSRN, REPEC Informa, Projekti MUSE, apo HEIN Online. Për këto do të fillojmë të aplikojmë duke filluar nga janari 2023.

“Studime Sociale” është “Open Accessed Journal”, që do të thotë se çdo

i interesuar mund ta sigurojë atë online pa tarifë hyrjeje⁴ Autorët ftohen për të dërguar punimet e tyre, bazuar në kriteret botimi unike.⁵

Financimi mbetet dhimbja e përhershme e kokës për çdo botues të një reviste shkencore. “Studime Sociale” është mbajtur vetëm falë vullnetarizmit akademik dhe kontributeve financiare të individëve të angazhuar në të. Nga koha kur ajo është certifikuar si revistë shkencore, dhjetë vjet më parë, kostoja e revistës përballohet nga vetë kontribuuesit, sipas vëllimit të artikullit të tyre. Me këtë formulë shpresojmë të çlirojmë revistën nga individët e veçantë. Individët nuk janë të përjetshëm, por institucionet mund të jenë.

Kujtojmë, me këtë rast, me mirënjohjen më të thellë kontribuuesit e mëdhenj të revistës “Studime Sociale” dhe të Institutit Shqiptar të Sociologjisë që janë ndarë nga jeta. Ata janë: Prof. Hamit BEQJA, akademik, anëtar themelues dhe Kryetar Nderi i Institutit Shqiptar të Sociologjisë, autor i një sërë artikujsh, deri sa u nda nga jeta (Beqja, 2000; Beqja, dhe Sokoli, 2000a; Beqja, dhe Sokoli, 2000b); Prof. Alfred UÇI, akademik, anëtar themelues Institutit Shqiptar të Sociologjisë, anëtar i Bordit Botues dhe autor i një sërë artikujsh (Uçi, 1998; Uçi, 2003a; Uçi, 2003b; Uçi, 2007; Uçi, 2009); Prof. Kristo FRASHERI, akademik, për ne “profesori që vinte pikat mbi ‘i’ për çështjet më të rëndësishme dhe delikate të botës shqiptare (shih, Frashëri, 2007; Frashëri, 2008; Frashëri, 2012); Prof. Pajazit NUSHI, akademik i Republikës së Kosovës, anëtar themelues Institutit Shqiptar të Sociologjisë, anëtar i Bordit Botues dhe autor i një sërë artikujsh krejt të veçantë (Nushi, 2004; Nushi, 2007; Nushi, 2017), si dhe studiuesit dhe aktivistët e

⁴ Linku: <https://www.sociology.al/en/social-studies-journal>

⁵ Mund të shihni: <https://www.sociology.al/en/social-studies-journal>

ose: <https://www.sociology.al/sq/revista-studime-sociale-kriteret-e-botimit>

shquar Harillaq KEKEZI (shih, Kekezi, 2008; Kekezi, 2015) dhe Besnik ALIBALI (shih, për shembull, Kadare, 2001).

Mirënjohje, gjithashtu, të gjithë kontribuuesve të 60 numrave të revistës nga profesor Servet PELLUMBI – kryetar i Bordit Botues, te redaktori i shquar Sejdim CEKANI – garant i standardeve gjuhësore, anëtarët e Bordit Botues Ndërkombëtar, si dhe të gjithë kontribuuesve të tjerë, autorë dhe bashkautorë nga Shqipëria, Kosova, Maqedonia e Veriut, nga diaspora akademike shqiptare, si dhe kontribuuesit e huaj nga mbi 40 shtete.

Në vijim po japim disa të dhëna për revistën “Studime Sociale”.

Si përfundim mund të themi se kjo revistë i ka përballuar me sukses sfidat e dekadave të para të botimit të saj. Ne besojmë se revista “Studime Sociale” ka

realizuar misionin e saj për të nxitur ide, për shkëmbimin dhe bashkëpunimin akademik midis studiuesve socialë shqiptarë dhe atyre nga vende të ndryshme, sikurse për realizimin e një ‘tregu të përbashkët’ akademik, kulturor dhe intelektual. Sigurisht, niveli i saj është kushtëzuar nga niveli i përgjithshëm i zhvillimit shoqëror, nga cilësia e jetës intelektuale shqiptare, nga niveli i standardeve të shoqërisë shqiptare, marrë përgjithësisht, në veçanti nga niveli i zhvillimit të arsimit dhe shkencës. Por, ne besojmë se revista “Studime Sociale” ka bërë më të mirën e mundshme. Madje mund të themi se ajo përbën një shkollë të paktën metodologjike, sidomos për studiuesit e rinj të shkencave sociale dhe humane, apo për studentët e këtyre fushave. Një fakt: vetëm 52 për qind e artikujve shkencorë që janë dërguar, kanë arritur të botohen.

Tabela 1: *Llojet e artikujve të botuar*

Artikuj të botuar	Në numër	Në përqindje
Artikuj shkencorë	619	82.7
Këndvështrime/viewpoints	44	5.8
Artikuj recensionues	86	11.5
Gjithsej:	749	100.0

Tabela 2: *Gjuhët e artikujve shkencorë*

Artikuj shkencorë	Në numër	Në përqindje
Shqip	411	67.3
Anglisht	208	33.7
Gjithsej	619	100.0

Tabela 3: *Numri i autorëve, për artikujt shkencorë*

Artikuj shkencorë	Në numër	Në përqindje
Me një autor	503	81.2
Me dy autorë	88	14.2
Me 3-5 autorë	28	4.6
Gjithsej	619	100.0

Dhe, ndër artikujt e botuar, mbi 90 për qind e tyre janë rikthyer për përmirësim, bazuar në sugjerimet e ekspertëve anonimë të fushave respektive, sidomos ato për çështje metodologjike, mbi standardin e referencave etj. Por sfidat vazhdojnë. Dhe ekipi realizues i saj është tanimë më gati se kurrë.

Tabela 4: Tematikat për artikujt shkencorë të 60 numrave (1998-2022)

Rankimi tematik	Tematika	Artikuj në përqindje
1	Arsimi, edukimi (motivimi, mësimdhënia dhe të nxëniet, zhvillimet e politikave arsimore, lidhshipi dhe menaxhimi në arsimim etj.)	13.4
2	Studime teorike	10.6
3	Studime politike, demokracia, pluralizmi, zgjedhjet dhe sistemet zgjedhore, partitë politike etj.	10.1
4	Problemet sociale, politikave sociale, mbrojtja sociale	6.4
5	Kultura, arti, identiteti kulturor	5.6
6	Studime historike	6.1
7	Zhvillimi, politikave zhvillimore, ndryshimi, investimet, turizmi, zhvillimi urban etj.	5.3
8	Emigracioni ndërkombëtar, migrimi i brendshëm, ndryshimet demografike, (ri)integrimi.	5.3
9	Studime mbi globalizimin, integrimin, rendin botëror, politikave ndërkombëtare	4.2
10	Martesa, familja, divorci, marrëdhëniet familjare	4.1
11	Studime krahasuese	4.5
12	Të drejtat e njeriut, humanizmi, vullnetarizmi, komunitarizmi etj.	4.2
13	Kriminologjia, konfliktet, krizat, devijanca	3.1
14	Feja, besimet fetare, identiteti fetar	2.8
15	Kapitali social, mirëqenia sociale, lumturia, kënaqësia në punë, vetëvlerësimi	2.2
16	Çështje gjinore	2.4
17	Studime mbi tranzicionin	1.9
18	Siguria, shëndeti publik, shëndeti mendor etj.	2.9
19	Shoqëria civile, media, komunikimi publik	2.0
20	Çështje ligjore, çështje të pronësisë, pronësia intelektuale	1.7
21	Studime gjuhësore	1.4
22	Studime moshore, studime mbi adoleshencën, rininë etj.	1.3
23	Të tjera	0.7
	Gjithsej	100.0

REFERENCAT

- BEQJA, Hamit dhe Leke SOKOLI. 2000a. "Divorci në sfondin e zhvillimeve të dhjetëvjeçarit 1991-2000". *P & S*, 3-2 (2): 69-92.
- BEQJA, Hamit dhe Leke SOKOLI. 2000b. "Tranzicioni demokratik dhe zhvillimet psikologjike". 2000. *P & S* 3-1 (6): 33-44.
- Beqja, Hamit. 1989. *Rrjedhëve të sociologjisë së kulturës dhe edukatës*, Tiranë: 8 nëntori
- Beqja, Hamit. 2000. "Vrojtim kritik i zhvillimeve arsimore në Shqipëri" *P & S*, 7-1 (13): 39-51.
- FRASHËRI, Kristo. 2007. "Historia e lëvizjes së majtë në Shqipëri", Vol. 1, No. 1 (17): 106-108.
- Frashëri, Kristo. 2012. *Skënderbeu, jeta dhe vepra*, nga Kristaq Prifti. Vol. 6, Nr. 2(12): 139-142.
- FRASHËRI, Kristo. 2018. "Shqipëria në Konferencën e paqes në Paris 1946; Vështrim historik" (Parathënia e veprës), Vol. 12, No. 1 (42): 105-111.
- Kadare, Ismail. 2001. Në kërkim të fjalës së parë; rreth "ALIBALI, Besnik; *Pesëdhjetë vjet mbi mina*" *P & S*, 5-1(8): 125-130.
- KEKEZI, Harillaq. 2008. "Pluralizmi politik - Europa Lindore dhe përvoja e Shqipërisë", Vol. 2, No. 1 (19): 45-58.
- KEKEZI, Harillaq. 2015. "Ligji dhe kultura gjuhësore", Vol. 9, No. 1 (33): 77-84.
- Nushi, Pajazit. 2004. "Integriteti e identiteti i personalitetit dhe dyzimi i tij" *P & S*, 7-2(14): 29-40.
- NUSHI, Pajazit. 2007. "Pluralizmi politik në Kosovën e sotme dhe e drejta humanitare", Vol. 1, No. 2 (18): 67-74.
- NUSHI, Pajazit. 2017. "*Çështja shqiptare dhe qëndrimet e ndryshme të studentëve të shkencave politike e juridike ndaj saj*", Vol. 1, No. 1 (17): 5-21.
- Sokoli, Leke dhe Labinot KUNUSHEVCI. 2017. "Sociologjia dhe jeta shoqërore në Shqipëri e Kosovë", Vol. 11, No. 4 (41): 65-76.
- Sokoli, Leke. 1997. *Sociologjia*, Tiranë: Elio.
- SOKOLI, Leke; Jonida LAMAJ dhe Elda SOKOLI KUTROLLI. 2013. "AIS-ALBSA, stade të një procesi rritjeje", Vol. 7, No. 2 (29): 99-109.
- SOKOLI, Leke. 2020. "Studime Sociale' si projekt i suksesshëm kolektiv: fakte dhe përgjithësim", Vol. 14, No. 50, fq. 73-84
- UÇI, Alfred. 1998. "The Left, the Center, and the Right in Post-communist Albanians Political Spectrum" SA, 1(4): 89-94.
- UÇI, Alfred. 2003. "Marrëdhëniet martesore e familjare në Shqipëri në periudhën 1938-1970" *P & S*, 6, Nr. 1 (11): 17-30.
- Uçi, Alfred. 2003. "Mbi demokratizimin e Akademisë së Shkencave" *P & S*, 6-2(12): 98-103.
- UÇI, Alfred. 2007. "Universi estetik i Antikitetit dhe kriza e idealit estetik", Vol. 1, No. 1 (17): 33-39.
- UÇI, Alfred. 2009. "Kaosi terminologjik në fushën e kulturës estetiko-artistike", Vol. 3, No. 1 (21): 35-42.

“STUDIME SOCIALE” – ARTIKUJT, AUTORËT E
BASHKAUTORËT E 60 NUMRAVE

1998-2022 (INDEX)

“SOCIAL STUDIES” - ARTICLES, AUTHORS AND
CO-AUTHORS OF 60 ISSUES

1998-2022 (INDEX)

Elda SOKOLI KUTROLLI

&

Lekë SOKOLI

Universiteti i Tiranës

Fakulteti i Shkencave Sociale

Departamenti i Sociologjisë

E-mail: zdervishi@gmail.com

60 numra, 749 artikuj në shqip dhe anglisht
[60 Issues, 749 articles in Albanian and in English]

- ABRAHAM, Margaret & Labinot KUNUSHEVCI. 2017. “Potenciali i studentëve përballë tendencave ideologjike dhe politike të kohës” (Këndvështrime e refleksive), Vol 11, No. 2 (39): 83-91.
- ADEDEJI, Isaac A. 2017. “Ethnic-Diaspora: Prerequisite for Infrastructure-Development Investments in Africa”, Vol. 11, No. 3 (40): 13-24.
- AGOLLI NASUFI, Irida. 2021. “Civil society and youth participation in peace building and tolerance”, Vol. 15, No. 4 (54): 99-108
- AGOLLI NASUFI, Irida. 2021. “Civil society and youth participation in peace building and tolerance”, Vol. 15, No. 4 (54): 99-108
- AHMETI, Novruz dhe Jani SOTA. 2020. “Aspects of reforming the role of management In pre-university education

- in Albania”, Vol. 14, No. 2 (49): 97-108.
- AJDINI, Juliana & Fiona TODHRI. 2013. “Ndikimi i jetës së burgut tek i dënuari”, Vol. 7, No. 2 (29): 59-64.
- AJETI, Faruk. 2017. “Nacionalizmi dhe integrimi, solidariteti dhe morali politik në veprat e Prof. Pëllumbit”, Vol. 11, Nr. 1 (38): 112-115.
- ALLAJ, Julejda & Vanesa SULMINA. 2022. “Illegal constructions and the “delicate” legalization process”, Vol. 16, No. 6 (60): 69-77
- ALIMEHMETI, Migena. 2012. “Cognitive psychology as a key mechanism in the learning process”, Vol. 6, No. 1 (25): 87-96.
- ALLIYU, Nurudeen & Oludele Mayowa SOLAJA. 2016. “The Political Economy of Nigeria’s Green Practice Adoption in the Era of Sustainable Development”, Vol. 10, No. 2 (37): 99-114.
- ANAN, Kofi. 2001. “Të bashkuar kundër terrorizmit” (11 shtatori e pas tij) *P & S*, 4-2(9): 25-26.
- ANXHAKU, Adriana. 2012. “Besimi fetar dhe përligjja rationale në shkrimet e Anton Harapit”, Vol. 6, No. 3 (27): 103-108.
- AVDULLARI, Alida. 2021. “Some of the challenges of the Albanian government throughout the years (1980-1990)”, Vol. 15, No. 2 (52): 49-55
- BAÇA, Ferit. 2014. “Thelbi filozofik i konfliktit”, Vol. 8, No. 2 (32), fq. 81-88.
- BALUKJA, Aurora & Anjeza BALUKJA. 2017. “Rëndësia e politikës dhe politika si profesion në Shqipëri”, Vol. 11, No. 2 (39): 77-82.
- BANSODE, Prashant & Sunil BHOSALE. 2016. “The Exclusion of Female Domestic Workers of Pune City”, Vol. 10, No. 2 (37): 115-126.
- BARA, Georgeta & Ioana Aurelia ȘERFEZI. 2021. “Predictors of violence highlighted in children with special educational needs integrated into mainstream education”, Vol. 15, No. 1 (51): 5-12.
- BARBER, Benjamin. 2001. “Maqedonia të respektojë rregullat e lojës” *P & S*, 4-1 (8): 99-104.
- BARBERIS, Eduardo & Valbona NANAJ. 2011. “Albanians and the others: educational attainments and attitudes of migrants and nationals in Italian schools”, Vol. 5, No. 2 (24): 5-14.
- BAYATRIZI, Zohreh. 2012. “Dija nuk është pushtet; kërkimi sociologjik i financuar nga shteti në Iran” (përkthyer nga Leke SOKOLI), Vol. 6, No. 3 (27): 11-26.
- BEDDIES, Sabine; DE SOTO, Hermine; GËDESHI, Ilir; PEREZ, Daniel. 2004. “Nga përjashtimi të përfshirja shoqërore. Studim mbi romët dhe evgjitet në Shqipëri”, *P&S*, 7-2 (14): 65-80.
- BEJ, Marta. 2012. “The impact of Parenting styles and education on the phenomenon of Bullism”, Vol. 6, No. 2 (26): 91-100.
- BEJKO, Erindi & Kseanela SOTIROFSKI. 2014. “Ndikimi i Reformës Territoriale në Ridimensionimin e Bastioneve Politike në Shqipëri”, Vol. 8, No. 2 (32): 43-50.
- BEKTESHI FERATI, Marigona. 2021. “Educational theater and victims of sexual violence”, Vol. 15, No. 1 (51): 61-68.
- BEKTESHI, Edita. 2021. “Sustainable Development Goals in Society Education”, Vol. 15, No. 4 (54): 61-66
- BEQAJ, Behlul. “Një libër ku mbizotëron argumenti”, rreth librit “Instrumentalizimi i një miqësie (Kosovë-SHBA), me autor Dr. Islam LAUKA, Vol. 14, No (50): 114-116.
- BEQJA, Hamit. 2000. “Vrojtim kritik i zhvillimeve arsimore në Shqipëri” *P & S*, 7-1 (13): 39-51.
- BEQJA, Hamit. 2007. “Për psikologun e shquar shqiptar Pajazit Nushi dhe krijimtarinë e tij më të re”, Vol. 1, Nr. 2 (18): 93-95.
- BEQJA, Hamit. 2007. “Portreti i një studiuesi; kushtuar Lekë Sokolit”, Vol. 1, Nr. 1 (17): 119-121.
- BËRDUFI, Dorina. 2018. “Voting electorate instability the Albanian case”, Vol. 12, No. 2 (43): 85-92.

- BERISHAJ, Martin. 2008. "Shteti nacional në kapërcyell sociologjik", Vol. 2, No. 1 (19): 103-112.
- BERTL, Petter. "Falmerajeri dhe elementi shqiptar në Greqi", rreth librit *Elementi shqiptar në Greqi*, P & S, 7-1(13): 127-131.
- BESHKU, Klodiana & Gilda HOXHA. 2022. "Lëvizja studentore e vitit 2018 dhe copëzimi i rrethit vicioz shoqëri civile-demokraci në Shqipëri", Vol. 16, No. 4 (58): 49-60
- BIBA, Galsvinda. 2017. "The culture of adoption in Albania; Public perception of Adoptive Families", Vol. 11, No. 3 (40): 31-37.
- BLAU, Judith R. 1998. "Immigrant Communities and Their Newspapers in America" SA 1 (2): 13-24.
- BLAU, Peter M. 1998. "Sociological Theory: Two different Approachs" SA 1(1): 21-25.
- BOBBIO, Norberto. *Left and Right: The Significance of a Political Distinction*. Amelia Favere SA, 1(3): 201-203.
- BODINAKU, Blerta. 2022. "Një eksplorim i tipareve të ideacionit paranoid dhe hostilitetit në shoqërinë shqiptare", Vol. 16, No. 6 (60): 41-49
- BOLLOBANI DODOVECI, Elvira. 2014. "Vendburimet e kromit në Malësinë e Martaneshit dhe ndikimi i tyre në zhvillimin social – ekonomik të zonës", Vol. 8, No. 1 (31): 43-50.
- BORIÇI, Hamit. 2008. "Delli" publicistik i një akademiku", Vol. 2, No. 1 (19): 113-116.
- BOZO Aurela. 2016. "Mbi disa tendenca në lidhje me shkaqet e zgjidhjes së martesave gjatë vitit 2014", Vol. 10, No. 1 (36): 55-64.
- BOZO, Aurela & Klajdi MONE. 2012. Social aspects of violence in family relations and their reflections in the enforcement of the Albanian family legislations" Vol. 6, No. 1 (25), pp. 105-113.
- BRAJA, Ardiana. 2011. "Të nxisim dëshirën e nxënësve për të shkruar nëpërmjet formave të korigjimit dhe vlerësimit", Vol. 5, No. 1 (23): 5-12.
- BRAJA, Ardjana & Hasim BRAJA. 2014. "Gramatika, element shumë i rëndësishëm i mësimdhënies së gjuhëve të huaja", Vol. 8, No. 1 (31): 51-59.
- BRATJA, Anila. 2013. "Zhvillimi profesional i mësuesit dhe ndikimi në fuqizimin e shkollës", Vol. 7, No. 2 (29): 49-58.
- BREGU, Edit. 2019. "The uprisings of 1910-1912 against the ottomans and the increasing role of the Albanian factor", Vol. 13, No. 3 (47): 67-76.
- BREZNICA, BAJRAMI Gureta. 2018. "Albanian education in Kumanovo and Albanian villages during the 20th century", Vol. 12, No. 2 (44): 101-106.
- BRZEZINSKI, Zbigniev. 2001. "Iluzionet që errësojnë vlerësimin e pasojave të 11 shtatorit" P & S, 4-2(9): 59-61.
- BUDA, Aleks. *Shkrime historike (Volumi i tretë)*. Luan Maltezi. Vol. 7, Nr. 1(13): 117-120.
- BUGAJSKI, Jonusz. 2001. "Koalicioni antiterrorist i Amerikës" P & S, 4-2(9): 71-74.
- BURKARI, Zhak. *Shqipëria dhe shqiptarët*. Asti Papa. Vol. 7, Nr. 2(14): 136-137.
- BUSHI, Florika. 2008. "Si mund të formohet një etnolog?", Vol. 2, No. 1 (19): 116-118.
- BYTYÇI, Festim. 2019. "Orientimi i partive politike, sfidë e sistemit politik të Kosovës", Vol. 13, No. 1 (45): 85-92.
- CAMI, Agron. 2000. "Kur do të përfundojë tranzicioni në Shqipëri?" P & S, 3-1(6): 57-62
- CANOLLARI, Albana & Guida de ABREU. 2010. "Studim pilot mbi përfaqësitë sociale të prindërve rreth shkollimit të fëmijëve: rasti i emigrantëve, joemigrantëve dhe emigrantëve të kthyer shqiptarë", Vol. 4, No. 1 (22): 33-38.
- CANOLLARI, Albana. 2008. "Identiteti kulturor dhe mVol. 2, No. 1 (19): 69-88.
- CANOLLARI, Albana. 2011. "The possible effects of self-construals and social

- relationships on happiness”, Vol. 5, No. 2 (24): 99-108.
- ÇATA, Edmond. 2003. “Mbi reformimin administrative dhe akademik të arsimit të lartë në Shqipëri, sipas modelit perëndimor”, *P & S*, 6-2(12): 113-120.
- ÇAUSHI, Andi & Shpëtim ÇAUSHI. 2021. “Leadership in Education”, Vol. 15, No. 4 (54): 79-84
- CEKANI HOXHA, Ermioni. 2014. “Arsimi dhe roli i tij në zhvillimin e shoqërisë”, Vol. 8, No. 2 (32): 51-56.
- CEKANI, Ermioni dhe Migena SPAHO. 2012. “Psikologu dhe punonjësi social, risi në arsimin parauniversitar”, Vol. 6, No. 3 (27): 83-94.
- CEKANI, Ermioni. 2010. “Edukimi gjinor në arsimin parashkollor”, Vol. 4, No. 1 (22): 43-50.
- CENAJ Enkelejda. 2015. “Bashkëjetesa e çifteve në Qarkun e Kukësit, midis pranimeve dhe refuzimeve”, Vol. 9, No. 2 (34): 29-36.
- CENAJ, Enkelejda. 2009. “Postet drejtuese dhe politika: Larg vajzave dhe grave kuksiane”, Vol. 3, No. 1 (21): 97-105.
- CENAJ, Enkelejda. 2012. “Chains that cannot be easily broken: women and divorce in Albania”, Vol. 6, No. 1 (25), pp. 25-34.
- CENOMERI, Eglantina & Adriana ANXHAKU. 2021. “Filmi dhe politikja në Shqipërinë e pas Luftës së Dytë Botërore”, Vol. 15, No. 3 (53): 53-62
- CENOMERI, Eglantina & Adriana ANXHAKU. 2021. “Përdorimi i mitit dhe simboleve mitike për qëllime të propagandës në filmin shqiptar”, Vol. 15, No. (52): 79-88
- ÇEPELE, DIMO Mirela. 2012. “Textbooks - The challenge of the future: Psychosocial and pedagogical criteria of literature texts in secondary schools, a major factor for modern teaching”, Vol. 6, No. 2 (26): 51-56.
- CERHOZI, Esmeralda. 2015. “Arti dhe shoqëria ku unë jetoj”, Vol. 9, No. 1 (33): 99-106.
- ÇERRAGA, Brunilda. 2018. “Trajtimi i problemeve sociale në tekstet ‘Edukim për shoqërinë’ në arsimin fillor”, Vol. 12, No. 2 (44): 27-36.
- CHATAMI, Seejed Mohammed. 2006. “Kuptimi rreth dialogut midis qytetërimeve”, *P & S*, 4-2(9): 31-35.
- CICI, Juliana & Emiljan MUSTAQE. 2021. “Climate Change and Human Rights in International Law”, Vol. 15, No.2 (52): 19-30
- ÇIFLIGU, Eneida & Ilir SOSOLI. 2021. “Globalizimi dhe pandemia e Covid-19. Marëdhënia e ndërsjelltë midis dy fenomeneve”, Vol. 15, No. 3 (53): 5-14
- ÇILI, Henri. 2015. “Përmbysja e komunizmit” - një dëshmi historike mbi procesin më të rëndësishëm shqiptar të shekullit të kaluar, pas Pavarësisë”, Vol. 9, No. 1 (33): 117-121.
- ÇIPI, Bardhyl. 2021. “Një analizë të mirëfilltë shkencore antropologjike. Rreth librit ‘Mijëvjeçarë antropologjikë. Tiparet epigjenetike në seritë eshtrorë nga Shqipëria’ me autor Aleksandër Dh. Dhima, Vol. 15, No. 3 (53): 135-140
- CIROGU, Eldisa and Dorjan DOKA. 2017. “The Development of strategies for prevention and transformation of international conflict according the Transcend Method”, Vol. 11, No. 3 (40): 67-74.
- ÇITOZI, Robert, Elton SPAHIU & Erjon ZENELI. 2022. “Femrat sportiste dhe triada e problematikave specifike të tyre në sportin kompetitiv”, Vol. 16, No. 5 (59): 29-36
- ÇOBANI, Tonin dhe Ndue BALLABANI. 2020. “Një botim mbi 40 vepra teatrore të Gjergj Fishtës”, nga monografia “Teatri i Gjergj Fishtës”, Vol. 14, No (50): 116-117.
- ÇOBANI, Tonin. 2007. “Shqiptari i refuzuar”, Vol. 1, No. 1 (17): 51-56.
- ÇOBANI, Tonin. 2008. “Komuniteti i sotëm urban përballë sfidave të pritshme të globalizimit”, Vol. 2, No. 2 (20): 59-64.

- ÇOBANI, Tonin. 2010. "1989: Rënia e mureve dhe ardhja e parë (jo)rastësore e Nënë Terezës në Shqipëri", Vol. 4, No. 1 (22): 39-42.
- ÇOBANI, Tonin. 2011. "Mitologjia në "Lahuta e Malcis" dhe realiteti social i Shqipërisë", Vol. 5, No. 1 (23): 5-12.
- ÇOBANI, Tonin. 2012. "Fillimet e esesë sociologjike shqiptare", Vol. 6, No. 3 (27): 5-10.
- COPP, Martha. 1998. "Adult "Adolescents": Social Control of Sexuality and Adulthood in People with Development Disabilities" *SA*, 1(3): 113-135.
- ÇOTA, Julian dhe Miranda RIRA. 2000. "Anomia dhe vrasjet në çift në familjen shqiptare", Vol. 14, No. 1 (48): 45-62.
- CROW, Graham. *Comparative Sociology and Social Theory: Beyond the Three Words*. Joseph Gerteis. 1(2) 195-197.
- CYCJA, CERMA Katerina. 2018. "Sfidat e autonomisë së institucioneve arsimore dhe marketingu strategjik", Vol. 12, No. 2 (44): 37-42.
- DACI, Jordan. 2011. "Human Rights as collective goods", Vol. 5, No. 2 (24): 131-138.
- DALLA, Marina and Leke SOKOLI. 2012. "Acculturation and subjective well being among Albanian immigrants in Greece", Vol. 6, No. 2 (26): 111-120.
- DALLA, Marina. 2002. "Rreth procesit të integritimit psikologjik të nxënësve shqiptarë në shkollën dhe shoqërinë greke", *P & S*, 5-1(10): 97-106.
- DAUTI, Marsela. 2013. "Shpërndarja e investimeve në infrastrukturën rrugore në Shqipëri: A luajnë rol lidhjet politike?", Vol. 7, No. 2 (29): 13-20.
- DE SOTO, Hermine et al. 2006. "Kapitali social si vlerë e si qëllim", *P & S*, 4-1(8): 5-16.
- DE SOTO, Hermine; GËDESHI, Ilir; BEDDIES, Sabine dhe Daniel PEREZ. 2004. "Nga përjashtimi të përfshirja shoqërore. Studim mbi romët dhe evgjijtët në Shqipëri" *P & S*, 7-2(14): 65-80.
- DE SOTO, Hermione; GORDON, Peter; GËDESHI, Ilir dhe Zamira SINOIMERI. 2002. "Vlerësimi cilësor i varfërisë në Shqipëri", *P & S*, 5-1(10): 21-38.
- DEDEJ, Arian & Elona DOLLAKU. 2015. "Perceptimi i qytetareve rreth OJQ-ve në procesin e integritimit", Vol. 9, No. 1 (33): 67-76.
- DEDEJ, Margarita. 2013. "Shprehjet frazeologjike me vlerë mbiemërore; studim krahasues gjuhë shqipe – gjuhë angleze", Vol. 7, No. 3 (30): 79-88.
- DEDEJ, Margarita. 2014. "Phraseological units and the integration of other elements in English and Albanian", Vol. 8, No. 1 (31): 71-76.
- DELLA ROCCA, Roberto Marozzo. 2010. "Shqipëria, rrënjët e një krize", Artan Fida. Vol. 4, Nr. 2(9): 123-126.
- DELLA ROCCA, Roberto Morozzo. 2002. "Roma dhe Tirana, konvergjenca paralele", *P & S*, 5-1(10): 121-128.
- DEMA Alma. 2015. "Mbledhësit e përrallës shqipe, nga Jarnik te Hasluck", Vol. 9, No. 2 (34): 37-44.
- DEMALIAJ, Skender dhe Albana DEMALIAJ. 2000. "Rreth integritetit politik, moral dhe profesional të intelektualit", Vol. 14, No. 1 (48): 97-106.
- DEMALIAJ, Skender. 2000. "Braktisja e procesit mësimor-problem pedagogjik e social", *P & S*, 3-2(7): 93-100.
- DEMALIAJ, Skender. 2001. "Kurajua e ngrohtë e bashkimit kundër terrorizmit" (11 shtatori e pas tij) *P & S*, 4-2(9): 75-78.
- DEMOLLARI, Elton. 2013. "Gjermania dhe "NATO-ja e Re" Hyrja e Gjermanisë në NATO dhe kontributi i saj në zhvillimin e Aleancës", Vol. 7, No. 3 (30): 69-78.
- DERVISHI, Zyhdi. "Gruaja në ciklonin e sfidave dhe perspektiva", nga Hamit Beqja. Vol. 4, No. 2(9): 122-123.
- DERVISHI, Zyhdi. 2001. "Urbanizim i jetës së popullsisë fshatare apo ruralizim i qyteteve? Rasti i Tiranës" *P & S*, 4-1(8): 33-42.

- DERVISHI, Zyhdi. 2003. “Trazime bashkëkohëse në marrëdhëniet intime të rinisë shqiptare” *P & S*, 6-2(12): 35-50.
- DERVISHI, Zyhdi. 2005. “Vullnetarizmi - ind i domosdoshëm për funksionimin e humanizimit e shoqërisë” *P & S*, 8-1(15): 71-93.
- DERVISHI, Zyhdi. *Një studim sociologjik për modelet kryesore të kulturës shqiptare*. Artan Fuga. Vol. 3, Nr. 2(7): 130-132.
- DEVOLE, Rando. 2003. “Shqiptarët dhe celulari” *P & S*, 6-1(11): 45-58.
- DEVOLE, Rando. 2015. “Limmigrazione in Italia e il macigno di Sisifo”, Vol. 9, No. 3 (35): 85-92.
- DEVOLE, Rando. 2018. “‘Anija’ në zbulim të njeriut”; Rreth dokumentarit “Anija” të Roland SEJKOS, Cinecittà Luce Distributor, Vol. 12, No. 1 (42): 101-115.
- DEVOLLI, Ardita and Behlul BRESTOVCI. 2013. “Research on verbal-numerical skills of pupils of primary schools”, Vol. 7, No. 1 (28): 5-18.
- DHAMO, Eris & Nevila KOÇOLLARI FURXHIU. 2022. “Menaxhimi proaktiv i klasës nga mësuesit”, Vol. 16, No. 1 (55): 15-24
- DHIMA, Aleksandër. 2015. “Qasje antropologjike mbi marrëdhëniet e individit me shoqërinë shqiptare të tranzicionit”, Vol. 9, No. 1 (33): 21-32.
- DHIMA, Aleksandër. 2016. “Refleksione antropologjike mbi feedback-un e komunikimit politik në debatet televizive”, Vol. 10, No. 2 (37): 11-18.
- DHIMA, Aleksandër. 2018. “Klasikët e sociologjisë dhe jeta bashkëkohore”, rreth librit “Lexim bashkëkohor i klasikëve të sociologjisë”, me autorë Kosta BARJABA, Tonin GJURAJ dhe Jonida BARJABA, Vol. 12, No. 3 (44): 109-112.
- DHIMA, Stela & Esmeralda ISMAILI. 2022. “Një epokë e re në arsim: Sfidat dhe vështirësitë e mësimin virtual dhe të menaxhimit të arsimit në kohën e pandemisë së Covid-19”, Vol. 16, No. 2 (56): 55 – 66
- DHIMA, Stela & Esmeralda ISMAILI. 2022. “Një epokë e re në arsim: Sfidat dhe vështirësitë e mësimin virtual dhe të menaxhimit të arsimit në kohën e pandemisë së Covid-19”, Vol. 16, No. 2 (56): 55-66
- DHOGA, Nysjola. 2022. “Impakti i Europianizimit dhe kufijtë e kushtëzimit për krijimin dhe depolitizimin e Shërbimit Civil në Shqipëri”, Vol. 16, No. 3 (57): 99-111
- DIMO, Mirela. 2014. “The role of teachers to promote and develop the critical and creative thinking in literature teaching”, Vol. 8, No. 1 (31): 77-82.
- DODAJ, Blerina. 2018. “Regjimet pasurore martesore me kontratën e martesës. Trajtimi i regjimeve atipike”, Vol. 12, No. 1 (42): 85-92.
- DUCI Veronika. 2011. “Psychosocial effects of a life – threatening disease”, Vol. 5, No. 2 (24): 149-156.
- ECO, Umberto. 2001. “Lufta e shenjtë, pasioni dhe arsyeja” *P & S*, 4-2(9): 43-50.
- ELDER, Glen H. JR. 1998. “Life Course Theory and Human Development” SA, 1(2): 1-12.
- ELEZI, Mehmet. 2000. “Besa, por jo vetëm besa: interpretime rreth fakteve mbi shpëtimin e hebrenjve në Shqipëri gjatë holokaustit”, Vol. 14, No. 1 (48): 23-34.
- ELEZI, Mehmet. 2000. “Evropa Juglindore: sfidat dhe strategjia e stabilitetit afatgjatë” *P & S*, 3-1(1): 87-96.
- ELEZI, Mehmet. 2004. “Gjuha shqipe midis Perëndimit dhe Bizantit” *P & S*, 7-2(14): 105-110.
- ELEZI, Mehmet. 2005. “Drejt një fjalori ndryshe të gjuhës shqipe”, Rreth librit “Fjalor i shqipes së Plavës dhe të Gucisë”, të P. Haxhillazi dhe Sulejman Ahmeti, *P & S*, 8-1(15): 135-137.
- ELÍAS, Gómez and Carla COSSI. 2015. “Social Figurations and Tourist Displacement in Argentina”, Vol. 9, No. 3 (35): 35-44.
- ELLISON, Christopher G and Darren E.

- SHERKAT. 1998. "Is Sociology the Core Discipline for the Scientific Study of Religion?" *SA*, 1(4): 95-106.
- ELSHANI, Hazir; Eglantina DERVISHI; Silva IBRAHIMI; Altin NIKA dhe Mimoza MALOKU KUQI. 2020. "Integrimi i fëmijëve me aftësi të kufizuara intelektuale në klasa normale", Vol. 14, No. 2 (49): 43-52.
- EPPLER, Erhard. 2001. "Rikthimi ose ringjallja e politikës" *P & S*, 4-1(8): 53-67.
- EPPLER, Erhard. 2002. "Mjerimi i politikës" *P & S*, 6-1(11): 103-110.
- EPPLER, Erhard. *Rikthimi i politikës*. Ibrahim Këlmendi; Lekë Sokoli. Vol. 4, Nr. 2(9): 117-126.
- EVALDSSON, Ann-Carita. 1998. "The Myth of "Swedishness": Ideologies and Values in Representations of National Identities" *SA*, 1(4): 59-67.
- FANAJ, Naim & Sevim MUSTAFA. 2021. "Examining self-esteem and family characteristics (birth order, family satisfaction, educational level, socio-economic status) among nominated children as gifted in Kosovo", Vol. 15, No. 4 (54): 39-50
- FANAJ, Naim & Sevim MUSTAFA. 2022. "Vetëvlerësimi dhe ndikimi i tij në arritjet akademike", Vol. 16, No. 1 (55): 53-62
- FANAJ, Naim dhe Fleura SHKËMBI. 2013. "Një vështrim sociokulturor i përgjigjeve të shoqërisë ndaj shëndetit mendor: Rasti i Shqipërisë dhe Kosovës", Vol. 7, No. 2 (29): 23-36.
- FANIKO, Klea. 2002. "Delinkuenca tek adoleshentët shqiptarë", *P & S*, 5-1(10): 107-120.
- FANIKO, Klea. 2002. "Tranzicioni demografik në këndvështrimin e një psikologu", rreth "BEQJA, Hamit. *Tranzicioni demokratik dhe psikologjia e shqiptarëve*", *P & S*, 5-1(10): 149-151.
- FAVERE, Amelia. 1998. "Trompe L'oeuil: America Through the Eyes of Europe" *SA* 1(1): 127-138.
- FEDOROVA, Evgeniya. 2017. "Social policy reform in the sphere of orphan support in Russia", Vol. 11, No. 3 (40): 49-60.
- FEVZIU, Blendi. "Fisher-albanologu dhe studiuesi më serioz i historisë shqiptare të shekullit XX". Vol. 7, Nr. 1(13): 134-138.
- FINE, Gary Alan. *Morel Tales: The Culture of Mushrooming*. Sean Kelly SA, 1(3): 203-205.
- FLOQI, Aafael. 2004. "Mes diplomacisë amerikane dhe asaj europiane" *P & S*, 7- 1(13): 107-108.
- FORTMAN GAAY, Bas de. 1998. "Is Capitalism Possible?" *SA*, 1(2): 43-59.
- FORTMAN GAAY, Bas de. 1998. "Is Democracy Possible?" *SA*, 1(3): 61-74.
- FORTMAN GAAY, Bas de. 1998. "Is Socialism Possible?" *SA*, 1(1): 97-106.
- FRASHËRI, Eneida and Eris DHAMO. 2017. "Albanian elderly in need for public mental health services", Vol. 11, No. 1 (38): 83-90.
- FRASHËRI, Eneida. 2016. "Problems and challenges of mental health professional in Albania during the process of decentralization of mental health services", Vol. 10, No. 2 (37): 83-90.
- FRASHËRI, Kristo. 2007. "Historia e lëvizjes së majtë në Shqipëri", Vol. 1, No. 1 (17): 106-108.
- FRASHËRI, Kristo. 2017. "Identiteti kombëtar, feja dhe qytetërimi", Vol. 1, No. 1 (17): 23-32.
- FRASHËRI, Kristo. 2018. "Shqipëria në Konferencën e paqes në Paris 1946; Vështrim historik" (Parathënia e veprës), Vol. 12, No. 1 (42): 105-111.
- FRASHËRI, Kristo. *Skënderbeu, jeta dhe vepra*. Kristaq Prifti. Vol. 6, Nr. 2(12): 139-142.
- FUGA, Artan. 2003. "Tjetërsimi i vlerave të komunizmit në totalitarizëm" *P & S*, 6-2(12): 11-21.
- FUGA, Artan. *Majtas jo djathtas*. Henri Çili. Vol. 6, Nr. 2(12): 142-144.
- FÜGEDY ERZSÉBET, Aniko. 2022. "Young People's experiences: Learning Romanian in Hungarian Classes and Their Opinions

- from Language Skills Acquired”, Vol. 16, No. 1 (55): 93-100
- FUKUYAMA, Francis. 2000. “Problemi me emërtimet” *P & S*, 3-2(7): 119-122.
- FUKUYAMA, Francis. 2001. “Bashkëjetesa multietnike tani është e rrezikuar” *P & S*, 4-2(9): 93-94.
- GANI, Agron. 2000. “Sistemi anglez i dy partive dhe vlerat e tij për Shqipërinë” *P & S*, 3- 2(7): 35-38.
- GARUNJA, Evis. 2000. “Mbrojtja sociale si garanci për një familje të fortë; një panoramë e kuadrit ligjor shqiptar”, Vol. 14, No. 1 (48): 71-82.
- GËDESHI, Ilir. 2000. “Roli i remitancave të emigracionit shqiptar dhe ndikimi i tyre në ekonominë e vendit” *P & S*, 3-2(7): 55-68.
- GËDESHI, Ilir; DE SOTO, Hermine; BEDDIES, Sabine dhe Daniel PEREZ. 2004. “Nga përjashtimi te përfshirja shoqërore. Studim mbi romët dhe evgjijtët në Shqipëri” *P & S*, 7-2(14): 65-80.
- George RITZER dhe Labinot KUNUSHEVCI. 2017. “A kemi krijuar një botë gjithnjë e më të karekterizuar nga asgjëja?”, Vol. 11, No. 1 (38): 71-76.
- GËRMENJI, Nikolin. 2013. “The functional curriculum approach and the inclusive educational model”, Vol. 7, No. 1 (28): 37-44.
- GIDDENS, Anthony dhe Labinot KUNUSHEVCI. 2016. “Globalizmi dhe ndërvarësia e shoqërive si tipar kyç i modernizmit”, Vol. 10, No. 2 (37): 63-68.
- GJEDIA, Robert; Migena KAPLLANAJ & Semiha LOCA. 2022. “Drejtimi instruktiv – perceptime dhe përvoja nga Shkolla e Drejtorëve të IAPU në Shqipëri”, Vol. 16, No. 2 (56): 5-24
- GJEDIA, Robert; Migena KAPLLANAJ & Semiha LOCA. 2022. “Drejtimi instruktiv – perceptime dhe përvoja nga Shkolla e Drejtorëve të IAPU në Shqipëri”, Vol. 16, No. 2 (56): 5-24
- GJERMENI, Eglantina & Irida AGOLLI. 2021. “Menaxhimi i rasteve të dhunës në familje dhe dhunës ndaj grave përmes mekanizmit përgjegjës dhe qasja në shërbime”, Vol. 15, No. 1 (51): 69-82
- GJERMENI, Eglantina. 2004. “Proceset migruese nën këndvështrimin gjinor” *P & S*, 7- 2(14): 81-90.
- GJIKI, Shpëtim. 2007. “Politika moderne dhe konceptimi filozofik i saj”, Vol. 1, No. 1 (17): 113-115.
- GJINI, Fatbardha. 2008. “Ideja e komunitarizmit me studentët dhe edukimi i një humanizmi të ri”, Vol. 2, No. 2 (20): 103-108.
- GJINI, Fatbardha. 2011. “Njohja dhe parandalimi i agresivitetit në shkollë” , *Studime Sociale*, Vol. 5, No. 1 (23): 5-12.
- GJINI, Fatbardha. 2017. “Faktorë që favorizojnë sjellje joviolente në marrëdhëniet në çift”, Vol. 11, No. 2 (39): 35-42.
- GJOKA, Behar. *Poetika e Budit*. Zyhdi Dervishi. Vol. 7, Nr. 1(13): 125-127.
- GJURAJ, Tonin. 2018. “Individi dhe shoqëria në një përmbledhje antropologjike; Rreth librit “Një jetë me antropologjinë” me autor Aleksandër DHIMA, Vol. 12, No. 2 (43): 111-117.
- GODO, Sabri. 2003. “Servilizmi banal i shtetit ndaj fese” *P & S*, 6-1 (11): 129-131.
- GOGA, Aida dhe Jetmira FEKOLLI. 2020. “Lumturia dhe mirëqenia sipas utilitarizmit”, Vol. 14, No. 2 (49): 73-78.
- GOGA, Aida. 2017. “Vepra filozofike e prof. Servet Pëllumbi; me referencë të veçantë “Fjalori filozofik” & “Filozofia e aktualitetit”, Vol. 11, No. 1 (38): 110-112.
- GOGA, Aida. 2018. “Filozofia jetës bashkëkohore”, rreth librit “Për një filozofi ndryshe” me autor Servet PËLLUMBI, Vol. 12, No. 2 (43): 107-111.
- GOLEMI, Suzana. 2021. “Forum: gratë dhe vajzat në shkencë”, *Social Studies [Studime Sociale]*, Vol. 15, No. 2 (52): 121 – 130
- GOLLOPANI, Besim dhe Ferdi KAMBERI. 2014. “Praktikimi i religjionit dhe

- respektimi i lirive fetare në Kosovë”, Vol. 8, No. 2 (32): 31-42.
- GOLLOPANI, Besim. 2010. “Evolucioni i martesës në Kosovë”, Vol. 4, No. 1 (22): 61-70.
- GOLLOPANI, Besim. 2013. “Evolucioni demografik në Komunën e Dragazhit - prirjet e zhvillimit”, Vol. 7, No. 2 (29): 89-98.
- GOLLOPANI, Besim. 2017. “Kthimi i emigrantëve kosovar në Kosovë: Mit apo Realitet”, Vol. 11, No. 2 (39): 17-34.
- GORDON, Peter; DE SOTO, Hermione; GËDESHI, Ilir dhe Zamira SINOIMERI. 2002. “Vlerësimi cilësor i varfërisë në Shqipëri”, Vol. 5, No. 1(10): 21-38.
- GOVE, Walter R. 1998. “Is Sociology the Integrative Discipline in the Study of Human Behavior?” SA 1(1): 135-143.
- GRACANI MELEQI, Bonina. 2001. “ATA QË UDHËHOQËN AMERIKËN. Nga Washingtoni te Bushi: Të gjithë presidentët e SHBA-ve”, Vol. 4, No. 2(9): 5-16.
- GRIFFIN, Larry J. 1998. “How Is Sociology Informed by History?” SA 1(3): 171-179.
- GRIPSHI, Silvana & Alma PULA. 2022. “Faktorët që ndikojnë në performancën akademike të studentëve të infermierisë”, Vol. 16, No. 4 (58): 77-86
- GURASHI Romina. 2019. “Living smart in smart cities; changing senses and changing institutions”, Vol. 13, No. 3 (47): 5-12.
- GURRA, Qetësor dhe Jonida GURRA. 2016. “Mbrojtja e mjedisit në kuadër të standarteve të Bashkimit Evropian”, Vol. 10, No. 2 (37): 69-82.
- GURRA, Qetësor dhe Jonida GURRA. 2017. “Pronësia intelektuale dhe industriale në Shqipëri”, Vol. 11, No. 2 (39): 55-70.
- HADAJ, Artur. 2012. “Mbi përkthimin e fjalëve të urta të Biblës në gjuhën shqipe”, Vol. 6, No. 3 (27): 109-114.
- HAFERRAJ, Lorenc. 2012. “Is decentralization in Kosovo delivering on its democratization?“, Vol. 6, No. 1 (25): 43-50.
- HAGEN Timothy. 2011. “Safe, just, and smart: Home education as an essential option for families in Albania and around the world”, Vol. 5, No. 2 (24): 77-84.
- HAJRULLA, Veneranda and Marsela HARIZAJ. 2014. “Benefits and Challenges of Problem-Based Learning in Language Acquisition”, Vol. 8, No. 2 (32): 111-118.
- HAKO, Hulusi. 2004. “Lira e ndërgjegjes, besimi fetar dhe ateizmi, si shprehje e lirisë” *P & S*, 7-2(14): 51-64.
- HALILAJ, Alfred. 2022. “Antropologjia, shkolla dhe edukimi”, Vol. 16, No. 5 (59): 55-64
- HAMITI, Sabri. 2005. “Shkollat letrare shqipe” *P & S*, 8-1(15): 95-104.
- HAMZAJ, Enkeleja. 2013. “Habermas dhe opinioni publik në shoqërinë moderne”, Vol. 7, No. 3 (30): 49-54.
- HAMZALLARI, Blerina & Zyhdi DERVISHI. 2022. Këndvështrime teorike dhe saktësime logjiko-gjuhësore në parashtrimin e njohurive të shkencave shoqërore në gjuhën shqipe”, Vol. 16, No. 6 (60): 5–16
- HAMZALLARI, Blerina. 2021. “Ndryshimi i normave shoqërore në mbështetje të divorcit”, Vol. 15, No. (52): 95-104
- HAMZALLARI, Blerina. 2022. “Arsimi në distancë (online) në perspektivën e studentëve: përparësitë dhe mangësitë”, Vol. 16, No. 1 (55): 41-52
- HANA, Suela & Aleksandër KOCANI. 2021. “Problemet e trafikimit të qenieve njerëzore në Republikën e Shqipërisë në periudhën post-komuniste”, Vol. 15, No. 3 (53): 35-42
- HANA, Suela. 2020. “Pse biznesi i trafikimit të qenieve njerëzore është faktor në Shqipëri?”, Vol. 14, No. 3 (50): 69-72.
- HANEY, Lyene. 1998. “The Creation of a Discretionary Welfare State: Professionalization and the Politics of

- Welfare reform in Hungary” SA 1(1): 61-70.
- HARIZAJ, Marsela and Veneranda HAJRULLA. 2014. “Impact of Changing Educational Policies in Foreign Language Teaching in Albania”, *Social Studies*, Vol. 8, No. 2 (32): 129-134.
- HARIZAJ, Marsela. 2015. “Eseja si mjeti i fuqishëm komunikimi dhe edukimi sociokulturor në orët e gjuhës angleze”, Vol. 9, No. 1 (33): 95-99.
- HARKER, Kathrin. 1998. “Caring for the Elderly: Family Relationships and Institutionalization of the Aged in the U. S.” SA, 1(3): 137-145.
- HASANAJ, Shkëlzen. 2022. “Comparing the Evolution of Immigration Policies, Political Context and Public Opinion in France, Germany and Italy”, Vol. 16, No. 1 (55): 63-84
- HASANI, Nazyktere. 2013. “Angazhimi i kujdestarëve të klasave në nxitje të prindërve për bashkëpunim”, Vol. 7, No. 3 (30): 55-62.
- HAXHIA LJARJA, Nertila and Romeo GURAKUQI. 2011. “National Identity and Religions in Albania”, Vol. 5, No. 2 (24): 85-98.
- HAXHIRAJ, Aulona. 2021. “E drejta e votës”, Vol. 15, No. 1 (51): 89 – 96.
- HAYNS, Barbara. 1998. “Meaning and Measurement in the Post-Communist Labor Force: Employment and Unemployment in Poland, 1992-1996” SA 1(1): 41-59.
- HELLE, Horst Jürgen. 2018. “Simmel as Sociologist of Religion”, Vol. 12, No. 1 (42): 19-32.
- HEYDEBRAND, Wolf. 1998. “On the Transformation of “Unresponsive” Societies: The Case of State Socialism” SA, 1 (4): 13-26.
- HICKS, Aleksander. 1998. “Is Political Sociology Informed by Political Science?” SA, 1(2): 159-168.
- HOFER, Erik. 2000. “Kohë e axhaminjve” P & S, 3-2 (7): 121-126.
- HOLLANDER, Paul. 1998. “Westernization and anti-Americanism in Post-Communist Societies” SA, 1 (4): 29-40.
- HOXHA DURAJ, Rudina & Merlina POGRAZHA KOSENI. 2021. “Konceptimi dhe dimensionet e kohezionit social: një shqyrtim literature”, Vol. 15, No. 2 (52): 89-95
- HOXHA DURAJ, Rudina. 2019. “Interpretime mbi konfliktin etnik: Paradigmat kryesore teorike”, Vol. 13, No. 2 (46): 37-46.
- HOXHA Ermira. 2020. “Nivelet e ankthit dhe depresionit në një kampion shqiptar gjatë pandemisë së COVID-19. Roli i neuroticizmit”, Vol. 14, No. 2 (49): 23-34.
- HOXHA, Ermir. 2013. “Zhvillimet në fotografinë shqiptare pas Luftës së Dytë Botërore”, Vol. 7, No. 2 (29): 65-74.
- HOXHA, Ermir. 2018. “Ndërtimi i figurës së Skënderbeut nga artistët shqiptar në kapërcimin e shekullit XIX – XX”, Vol. 12, No. 2 (43): 71-76.
- HOXHA, Ermira. 2017. “Early maladaptive schemas and differentiation of self as predictors of intimate relationship satisfaction”, Vol. 11, No. 3 (40): 93-102.
- HOXHA, Ermira; Elsa KERA & Erida HYSESANI. 2022. “Atashimi i pazgjidhur si faktor risku për aftësitë vetërregulluese dhe problemet e brendësuar tek adoleshentët”, Vol. 16, No. 5 (59): 103-116
- HOXHA, Kozeta. 2021. “Forum: të jesh grua’ në shkencë”, *Social Studies [Studime Sociale]*, Vol. 15, No. 2 (52): 121 – 130
- HOXHA, Lulzim. 2013. “The role of education in the construction of national identity”, Vol. 7, No. 1 (28): 53-60.
- HOXHA, Rudina. 2010. “Familja shqiptare dhe evoluimi i legjislacionit shoqëruar shqiptar”, Vol. 4, No. 1 (22): 51-60.
- HOXHALLARI, Irena. 2007. “Familja e komunitetit rom dhe funksionimi i saj”, Vol. 1, No. 1 (17): 89-100.
- HOXHALLARI, Irena. 2021. “Komuniteti Rom mes sfidave dhe vështirësive sociale

- ekonomike, kulturore dhe arsimore”, Vol. 15, No. 3 (53): 85-92
- HRONI, Sotirag dhe Anila SAVA. 2003. “Komunitetet dhe roli i tyre në qeverisjen vendore (Sondazh, opinione, rekomandime)” *P & S*, 6-2(12): 51-64.
- HUGHES, Marion R. “Social Determinants of Adolescent Fatherhood” *SA*, 1(4): 69-88
- HUNTINGTON, Samuel. 2000. “Superfuqia e vetme” *P & S*, 3-2(7): 105-115.
- HUNTINGTON, Samuel. 2001. “A janë qytetërimet në luftë?” *P & S*, 4-2 (9): 89-91.
- HURST, Nicolas and Edita BEKTESHI. 2018. “B2 ELT and Teachers’ Role at the Faculty of Arts, University of Porto in Portugal”, Vol. 12, No. 2 (44): 75-90.
- HYSA, Eglantina. 2011. “Corruption and Human Development: Albania and EU-27”, Vol. 5, No. 2 (24), pp. 43-52.
- HYSA, Ermela. 2012. “The implication of philosophy on the diplomatic strategy”, Vol. 6, No. 2 (26): 47-50.
- HYSA, Lorela. 2012. “Albania and its difficult road towards the European integration”, Vol. 6, No. 1 (25): 51-56.
- HYSENI, Valbona. 2019. “Qëndrimet të mësimdhënësve të Republikës së Kosovës ndaj kurrikulës së arsimit parauniversitar dhe sfidat e zbatimit të saj”, Vol. 13, No. 1 (45): 47-52.
- HYSI, Ledia. 2012. “Migration, free Movement of persons and readmission agreements”, Vol. 6, No. 1 (25): 35-42.
- IBRA, Dashnor. 2012. “The King Zog alliance with Italy for extraction the country out of crisis”, Vol. 6, No. 2 (26): 57-62.
- IBRAHIMI, Armend & Hasan JASHARI. 2022. “Iniciativa Amerikane për dominim global në Inteligjencë Artificiale”, Vol. 16, No. 3 (57): 87-99
- IBRAHIMI, Armend & Hasan JASHARI. 2022. “Politika në botën e klikimeve: Ndikimi i Facebook në formësimin e preferencave politike tek votuesit”, Vol. 16, No. 4 (58): 87-96
- IDN, Tiranë dhe IEB, Shkup. 2004. “Rreth mirëbesimit ndërkufitar midis Shqipërisë dhe Maqedonisë” *P & S*, 7-1 (13): 79-88.
- IDN, Tiranë dhe IEB, Shkup. 2005. “Marrëdhëniet shqiptaro-maqedonase në opinionet e qytetarëve të të dy vendeve (Sondazh)” *P & S*, 8-1(15): 105-120.
- ISLAMI, Hivzi. 2008. “Decentralizimi aktual, si ndarje specifike territoriale-politike e Kosovës”, Vol. 2, No. 1 (19): 5-18.
- ISLAMI, Kastriot. 1998. “Albanians Response to the Kosovo Humanitarian Crisis of 1999: From Chaos to Organised Action” *SA*, 2 (5): 91-98.
- ISLAMI, Kastriot. 2002. “Vlerësim mbi sistemet zgjedhore. Përshtatja e sistemeve elektorale me realitetin dhe mentalitetin politik shqiptar” *P & S*, 5-1 (10): 39-48.
- JASHARI, Hasan. 2010. “Sociologjia e një filmi: demokracia e vitit 1936”, Vol. 4, No. 1 (22): 71-75.
- JASHARI, Hasan. 2020. “*Praktikum sociologjik*” vepër e mendimit dhe praktikës sociologjike”, rreth librit “Praktikum sociologjik”, me autor Prof. Dr. Ali PAJAZITI, Vol. 14, No. 3 (50): 113-115.
- JENKINS, Lory A, David MOLNAR and Myftar DOÇI. 2000. “Vetëdija dhe pjesëmarrja qytetare-parakushte për demokracinë në Shqipëri” *P & S*, 3-1(6): 15-30.
- JIBOKU O, Joseph. 2019. “Harnessing skills potentials of the multinational corporate sector for Nigeria’s development”, Vol. 13, NI. 2 (45): 5-22.
- JIBOKU, O. Joseph, Isaiah B. ADISA & Peace A. JIBOKU. 2021. “Pension Administration and Employees’ Retirement Anxieties in Nigeria”, Vol. 15, No. 4 (54): 5-26
- JUDAH, Tim. 2001. “A do të ndryshojë politika amerikane në Ballkan?” *P & S*, 4-2(9): 63-66.
- JUDAH, Tim. 2022. “Të lire”, rreth librit “Të lirë, të rritesh në fundin e histories” me autore Lea YPI, Vol. 16, No. 1 (55): 109-114

- JUPE, Hamdi. “Intervista, si shprehje e mendimit politik”, Vol. 1, Nr. 2 (18): 95-98.
- KACELI, Ilirjana. 2021. “Kolonja Shqiptare e Turqise dhe marrëdhëniet me Perandorinë Osmane”, Vol. 15, No. 3 (53): 107-116
- KADARE, Ismail. 2000. “Moda antishqiptare dhe ndërjegjia evropiane” *P & S*, 3-2(7): 5-8.
- KADARE, Ismail. 2001. “Kjo nuk është luftë qytetërimesh” (11 shtatori e pas tij) *P & S*, 4-2 (9): 85-88.
- KADARE, Ismail. 2001. Në kërkim të fjalës së parë; rreth “ALIBALI, Besnik; *Pesëdhjetë vjet mbi mina*” *P & S*, 5-1(8): 125-130.
- KADARE, Ismail. 2004. “Një libër për shqiptarët e Amerikës”, rreth “BAJRAMI, Vehbi. Shqiptarët e Amerikës; *P & S*, 7-1(13): 117-120.
- KADARE, Ismail. 2019. “Një libër i shumëpritur për hebrenjtë në Shqipëri”, rreth librit “Hebrenjtë në Shqipëri”, me autore Monika Stafa, Vol. 13, No. 2 (46): 107-111.
- KADRIMI, Leonard. 2021. “E drejta e lundrimit dhe zhvillimi në realitetin shqiptar”, Vol. 15, No. 1 (51): 83-88.
- KADRIU – LUTFIU, Lulzime dhe Abdulla BALLHYSA. 2015. “Qëndrimi i nxënësit në zgjidhjen e problemit gjatë komunikimit me mësuesin”, Vol. 9, No. 2 (34): 97-104.
- KADRIU, Ibish and Abdylnaser SINANI. 2016. “Immigration and integration in global contexts”, Vol. 10, No. 1 (36): 73-78.
- KAJSIU, Blendi. 2005. “Ligjërimi Steril. Kategoritë dhe konceptet që (keq) përdoren në ligjerimin e sotëm politik dhe rrjedhojat negative për demokracinë” *P & S*, 8-1 (15): 39-50.
- KALERANTE, Evagjelia. 2011. “Repatriation of Albanians: Redesigning a Student acculturation Policy”, Vol. 5, No. 2 (24): 53-62.
- KALLEBERG, Arnel L. 1998. “Sociology and Economics: Crossing the Boundaries”, SA 1 (1): 145-155.
- KAPLLANAJ Migena. 2017. “Politikat dhe shërbimet sociale që ndikojnë ruajtjen e ekuilibrit mes punës dhe jetës në Shqipëri; Një analizë krahasuese”, Vol. 11, No. 1 (38): 59-70.
- KAPO, Klevisa & Gentian LAMA. 2021. “Përfshirja e të rinjve me sindromën down në arsim, tregun e punës dhe sport (rasti i Shqipërisë)”, Vol. 15, No. 3 (53): 23-34
- KARABINA, Mirela. 2017. “Drejtimi i shkollës dhe zhvillimi profesional i mësuesve, Vol. 11, No. 4 (41): 41-48.
- KARAMUÇO, Ervin and Deniona KATRO. 2012. “The role of Albanian Ombudsman and the implementation of key priorities of European Union” Vol. 6, No. 2 (26): 37-46.
- KASER, Karl. 2003. “Historia e familjes në Shqipëri në shekullin XX” *P & S*, 6-2 (12): 65-75.
- KASHAHU XHELILAJ, Ledia. 2011. “Njohja e dokumentacionit shkollor, realitet apo retorikë”, Vol. 5, No. 1 (23): 5-12.
- KASHAHU XHELILAJ, Ledia. 2012. “The Influence of family functioning and school-family relationship in adolescent academic achievement at the subject of the Albanian language”, Vol. 6, No. 2 (26): 101-110.
- KASHAHU XHELILAJ, Ledia. 2014. “Demokratizimi i shkollës dhe nevoja e saj për ridimensionimin e marrëdhënieve me grupet e interesit”, Vol. 8, No. 2 (32): 89-96.
- KASHAHU XHELILAJ, Ledia. 2015. “Zhvendosjet demografike, papunësia dhe arsimimi në qarkun e Dibrës”, Vol. 9, No. 1 (33): 43-56.
- KASHAHU, Ledia & Elda TARTARI. 2011. “Factors of stress and job satisfaction of teachers during online teaching under Covid-19 quarantine conditions and their digital competence”, Vol. 15, No. 2 (52): 5-18
- KASHAHU, Ledia & Fjoralba SATKA. 2022. “Perceptimet dhe qëndrimet e drejtuesve

- dhe aspirantëve për drejtues mbi shkollën si qendër komunitare”, Vol. 16, No. 2 (56): 37 – 54
- KASHAHU, Ledia & Fjoralba SATKA. 2022. “Perceptimet dhe qëndrimet e drejtuesve dhe aspirantëve për drejtues mbi shkollën si qendër komunitare”, Vol. 16, No. 2 (56): 37-54
- KASHTA SHAHOLLARI, Reida. 2013. “Integration approach: public procurement case”, Vol. 7, No. 3 (30): 9-17.
- Katarzyna GROMEK BROČ. 2020. “Domestic violence situation in Albania; The Albanian Law of ‘Measures against Domestic Violence in the Family Relationship’; Review of Evis GARUNJA’s monograph (same title), Vol. 14, No. 2 (49): 109-112.
- KEÇKA, Ilo. 2017. “Menaxhimi i burimeve njerëzore në polici dhe ndikimi i tij në luftën kundër kriminalitetit”, Vol. 11, No. 1 (38): 21-30.
- KEISTER, Lisa A. 1998. “Social Ties and the Formation of the Chinese Business Groups” SA, 1 (2): 99-117.
- KEKEZI, Harillaq. 2008. “Pluralizmi politik - Europa Lindore dhe përvoja e Shqipërisë”, Vol. 2, No. 1 (19): 45-58.
- KEKEZI, Harillaq. 2015. “Ligji dhe kultura gjuhësore”, Vol. 9, No. 1 (33): 77-84.
- KERA, Gentiana dhe Enriketa PAPA. 2002. “Karakteristikat e familjes shqiptare sipas regjistrimit të popullsisë në vitin 1918” P & S, 5-1 (10): 83-96.
- KETA, Majlinda dhe Zemaida MOZALI. 2020. “Udhëtimi mendonjës identitar: Neoshqiptarizma në perspektivën Europiane të Shqipërisë”, Vol. 14, No. 2 (49): 63-72.
- KIÇMARI, Sabri. 2020. “Një vepër e rëndësishme për shkencën shqiptare”, rreth “Fjalori i marrëdhënieve ndërkombëtare dhe diplomacisë”, me autorë Ahmet EMIN DAĞ dhe Ali PAJAZITI, Vol. 14, No. 1 (48): 151-155.
- KIÇMARI, Sabri. “Drejtimet e reformimit të sistemit të zgjedhjeve në Kosovë”, Vol. 1, No. 2 (18): 75-84.
- KIÇMARI, Sabri. 2004. “Nocioni, qëllimi dhe zbatimi praktik i teorisë komunitariste” P & S, 7-2 (14): 41-50.
- KIÇMARI, Sabri. 2008. “Ideja, qëllimi dhe zbatimi praktik i teorisë komunitariste”, Vol. 2, No. 2 (20): 5-14.
- KIÇMARI, Sabri. 2016. “Diskurs socialfilozofik mbi fenomenologjinë e migrantit në shembullin e migrantit shqiptar në Australi”, Vol. 10, No. 2 (37): 5-10.
- KIÇMARI, Sabri. 2017. “Shteti ideal dhe njerëzit e dijes”, Vol. 11, No. 1 (38): 115-118.
- KIÇMARI, Sabri. 2018. “Politika e jashtme dhe diplomacia e Skënderbeut”, Vol. 12, No. 2 (43): 5-16.
- KIÇMARI, Sabri. 2020. “Filozofia dhe etika politike e Adem Demaçit”, Vol. 14, No. 2 (49): 87-96.
- KIVISTO, Peter. *Key Ideas in Sociology*. Ken Palmer. SA, 1(2): 201-203.
- KLEINMAN, Sherryl. 1998. “What Sociology Teaches Me” SA, 1 (2): 119-124.
- KLOSI, Ardian. 2003. “Jeruzalemi ynë” P & S, 6-1 (11): 133-135.
- KLUB 2002. 2003. “Arsimi i lartë duhet të ndryshojë rrënjësisht” P & S, 6-2 (12): 95-97.
- KLUB 2002. 2003. “Për besimet fetare në Shqipëri” P & S, 6-1 (11): 119-122.
- KODRA, Luljeta. 2015. “Çështja e terrorizmit sipas të drejtës ndërkombëtare humanitare”, Vol. 9, No. 2 (34): 53-64.
- KODRA, Luljeta. 2020. “Mass Displacement of the Population-Issues and Solutions”, Vol. 14, No. 3 (50): 47-54
- KOLIQI, Hajrullah. 2007. “Autobiografi dinjitoze dhe mësimdhënëse”, Vol. 1, No. 1 (17): 101-103.
- KOLLCAKU, Laurant & Sonila TOMORRI. 2022. “Impakti shumëdimensional i diabetit te fëmijët e prekur, familjarët e tyre, sistemi shëndetësor dhe shoqëria”, Vol. 16, No. 6 (60): 51–60

- KOSOVA, Malvina & Elona GAXHAJ. 2022. “Lidershipi dhe organizimi i punës në arsimin parauniversitar”, Vol. 16, No. 4 (58): 61-66
- KOTI, Isidor. 2011. “Rritja e mirëqenies në Shqipëri, faktor për emancipimin shoqëror”, Vol. 5, No. 1 (23): 5-12.
- KRASNIQI, Fatmire. 2000. “Aspektet socio-juridike të kriminalitetit dhe varësisë nga dorga”, Vol. 14, No. 1 (48): 63-70.
- KRASNIQI, Afrim. 2001. “11 shtatori – provimi i vështirë i gazetarisë shqiptare” *P & S*, 4-2 (9): 79-84.
- KRASNIQI, Afrim. 2004. “Kriza e vlerave dhe e kulturës politike në Shqipëri”, *P & S*, 7-1 (13): 5-20.
- KRASNIQI, Afrim. 2006. “Pluralizmi politik, keqpërdorimi dhe përgjegjësitë politike përballë tij” *P & S*, 3-1 (6): 71-76.
- KRASNIQI, Afrim. 2007. “Pluralizmi politik në Shqipëri midis demokracisë dhe partikracisë”, Vol. 1, No. 2 (18): 35-52.
- KRASNIQI, Afrim. 2012. “Institucioni i Presidentit: një vështrim krahasues midis shteteve të Europës Juglindore (Bullgari, Kosovë, Kroaci, Rumani, Maqedoni, Mali i Zi, Serbi, Slloveni, Shqipëri)”, Vol. 6, No. 3 (27): 27-43.
- KRASNIQI, Afrim. 2014. “Partitë dhe feja, një marrëdhënie në tranzicion: Rasti shqiptar”, Vol. 8, No. 1 (31), fq. 5-18.
- KRASNIQI, Mark. *Rrënjët tona etnike*. Mehmet Elezi, Vol. 6, Nr. 1(11): 137-148
- KRASNIQI, Milazim. 2004. “Disfatë e trefishtë” *P & S*, 7-1 (13): 112-115.
- KRASNIQI, Safet. 2021. “Education and Vocational Training in Kosovo, a Challenge and Objective of the 21st Century”, Vol. 15, No. 4 (54): 67-78
- KREA, Gentiana. 2004. “Qyteti i Tiranës në këndvështrimin e udhëtarëve të huaj” *P & S*, 7-1 (13): 69-77.
- KRUJA, Genti. 2021. “Bashkëjetesa ndërfaqetare te shqiptarët”, Vol. 15, No. 3 (53): 71-84
- KUÇI TARTARI, Doreta. 2016. “Punësimi në Shqipëri, llojet e sfidat e tij”, Vol. 10, No. 1 (36): 13-20.
- KUÇI TARTARI, Doreta. 2016. “Varfëria në Shqipëri dhe ndikimi i saj në cilësinë e jetës së fëmijëve”, Vol. 10, No. 1 (36): 65-72.
- KUÇI, Doreta. 2013. “Punësimi i grave, sipas teorive të ndryshme”, Vol. 7, No. 2 (29): 75-82.
- KUJTILA, Ervin. 2022. “Fortifikimi prehistorik i Funarësit”, Vol. 16, No. 5 (59): 37-44
- KULLA Florian. 2016. “Ndërtimi i marrëdhënieve sociale të fëmijëve me aftësi të kufizuara intelektuale”, Vol. 10, No. 1 (36): 5-12.
- KULLA, Ndrëçim. 2019. “Studimi i munguar: 25 vjet kërkime për mendimin shqiptar, nga tradita ilire”, parathënie e librit “Histori e mendimit shqiptar”, Vol. 13, No. 2 (46): 109-111.
- KUME Enida. 2016. “Job satisfaction of social service workers in undergraduate educational institutions in Albania”, Vol. 10, No. 1 (36): 89-96.
- KUME, Andon. 2019. “Vlerësim i indeksit të integritetit të zgjedhjeve në Shqipëri mbështetur në raportet përfundimtarë të vëzhguesve ndërkombëtar të OSBE/ODIHR”, Vol. 13, No. 2 (46): 17-24.
- KUME, Enida. 2000. “Job satisfaction of teachers in Albanian public high schools”, Vol. 14, No. 1 (48): 129-136.
- KUME, Enida. 2021. “Studim përshkrues mbi faktorët që ndikojnë në kënaqësinë në punë tek mësuesit në institucionet arsimore të ciklit të mesëm të ulët në Shqipëri”, Vol. 15, No. 1 (51): 107 – 114.
- KUNUSHEVCI, Labinot. 2018. “Predikimi atipik i religjionit në shoqërinë kosovare”, Vol. 12, No. 2 (43): 49-56.
- KURTULAJ, Viliem. 2022. “Implikimet e Marrëdhënieve të Pushtetit në Pedagogji”, Vol. 16, No. 4 (58): 37-48
- KURZMAN, Charles. 1998. “Not Ready for Democracy? Theoretical and Historical Objections to the Concept of Pre-requisites” SA 1(4): 1-12.

- KUTROLI Sokoli, Elda dhe Lekë SOKOLI. 2015. "Përfaqësimi gjinor dhe demokracia pjesëmarrëse; Rasti i Shqipërisë në vështrim krahasues", Vol. 9, Nr. 2 (34): 13-28.
- KUTROLI, Julian dhe Lekë SOKOLI. 2015. "Sfida e sipërmarrjes; 'kapitalizmi kantian' dhe realiteti shqiptar", Vol. 9, Nr. 2 (34): 87-96.
- KYÇYKU, Kopi. 2002. "Toleranca intelektuale si tipar i demokracisë" *P & S*, 5-1(10): 59-68.
- LAÇI, Irida. 2012. "The travel of the mythological Europe which marked our European identity", Vol. 6, No. 1 (25): 19-24.
- LAÇO, Teodor. 2001. "Rreziku i fasadës" *P & S*, 4-1 (8): 43-48.
- LAHI, Besmira. 2017. "Vetëvlerësimi i punonjësve të mbikualifikuar në Shqipëri", Vol. 11, No. 2 (39): 71-76.
- LAMA, Voltisa. 2015. "Sensibilizimi ndaj fëmijëve që refuzojnë gjininë", Vol. 9, No. 2 (34): 71-78.
- LAMAJ, Jonida. 2014. "Roli i ligjit për mbrojtjen e konkurrencës dhe një analizë e vendimeve kryesore të Autoritetit të Konkurrencës në Shqipëri", Vol. 8, No. 2 (32): 57-70.
- LAMAJ, Jonida. 2016. "Garantimi i lirive ekonomike në tregun e telefonisë së lëvizshme", Vol. 10, No. 2 (37): 45-62.
- LAMÇJA, Dhurata. 2022. The role of technological tools in statistical learning and education leadership", Vol. 16, No. 6 (60): 91-98
- LAMÇJA, Dhurata; Klodiana LEKA & Teuta TANA. 2022. "Student self-assessment and its impact on learning outcomes", Vol. 16, No. 1 (55): 101-108
- LAME, Edvin; Renisa BEQIRI & Sulltana ALIAJ. 2022. "Inteligenca Emocionale, si bazë për vetëkonceptin e performancën akademike dhe lidhja e saj me lidërsipin", Vol. 16, No. 2 (56): 75 - 92
- LAME, Edvin; Renisa BEQIRI & Sulltana ALIAJ. 2022. "Inteligenca Emocionale, si bazë për vetëkonceptin e performancën akademike dhe lidhja e saj me lidërsipin", Vol. 16, No. 2 (56): 75-92
- LATIFI, Blerim. 2007. "Gjeneologjia e orientalizmit shqiptar", Vol. 1, No. 1 (17): 115-119.
- LAZE, Juljana. 2019. "Dinamika të zhvillimit të politikave të arsimit të lartë në kontekstin ndërkombëtar; Problematika dhe vlerësime", *Studime Sociale*, Vol. 13, No. 2 (46): 25-36.
- LAZE, Juljana. 2019. "Issues and challenges on strategic development of higher education system in Albania", Vol. 13, No. 3 (47): 57-66.
- LAZE, Juljana. 2019. "Sociological approaches to understanding social entrepreneurship as a social value in Albania context", Vol. 13, No. 2 (45): 95-106.
- LEKA ANTONI, Diana; Elida FARA & Tomas MUÇA. 2022. "Pandemia e Covid-19 dhe sipërmarrja në Shqipëri; analizë krahasuese 2020-2021", Vol. 16, No. 4 (58): 97-111
- LEKA, Agim. 2015. "The human migration in our global era; A philosophical reflection", Vol. 9, No. 3 (35): 69-76.
- LEKA, Agim. 2019. "Integration of religion in education", Vol. 13, No. 3 (47): 51-56.
- LEKA, Kozma. 2013. "Pasuritë natyrore dhe njerëzore në Komunën Qendër Vlorë si mundësi për zhvillim", Vol. 7, No. 3 (30): 94-103.
- LEMERT, Charles. *Social things: An Introduction to the Sociological Life*. Christopet L. Bartley. SA, 1(2): 198-200.
- LEMKE, Christiane. 1998. "Contentious Actions in Comperative Perspective: Is East Germany a Special Case?" SA, 1(4): 49-58.
- LIÇI, Luella. 2017. "Barasvlëra kulturore dhe barasvlëra gjuhësore", Vol. 11, No. 4 (41): 57-64.
- LIÇI, Majlinda. 2017. "Politika kulturore dhe ndërtimore e Ahmet Kurt Pashë Ngurzës", Vol. 11, No. 2 (39): 43-49.
- LIKA, Eduart. 2018. "Vështrim historik

- dhe ekonomik i lëvizjeve demografike shqiptare”, Vol. 12, No. 2 (43): 17-24.
- LIKAJ SHAQIRI, Matilda dhe Doreta TARTARI KUCI. 2019. “Emigrantët shqiptarë në shoqërinë turke: Krizë apo Integrim social?”, Vol. 13, No. 1 (45): 53-62.
- LIKAJ SHAQIRI, Matilda. 2013. “Migration, Social Integration and Social Capital: Albanian Society Case”, Vol. 7, No. 3 (30): 17-24.
- LIKAJ SHAQIRI, Matilda. 2014. “Analizë sociologjike e fenomenit të emigrimit të shqiptarëve në shoqërinë turke pas vitit 1990 deri në ditët e sotme”, Vol. 8, No. 2 (32): 23-30.
- LILA Fejzi. 2022. “Udhëheqja transformuese”, Vol. 16, No. 3 (57): 75-86
- LILA, Fejzi. 2000. “Lidershipi Shërbëtor – Nënë Tereza mishërim i kësaj qasjeje”, Vol. 14, No. 1 (48): 107-118.
- LIMAJ, Elona. 2021. “Covid-19: Online Teaching, Lesson Learned Challenges of Teaching Process in the Digital Era – Albania”, Vol. 15, No. 4 (54): 121-127
- LLURI, Luiza & Alma GOLGOTA. 2021. “Making energy from municipal solid waste is an important step to climate protection”, Vol. 15, No. 4 (54): 109-120
- LLURI, Luiza dhe Alma GOLGOTA. 2019. “Analysis of Road Safety on the Secondary Road Network in Albania”, Vol. 13, No. 3 (47): 13-22.
- LOKA, Nikollë. 2015. “Zhvillimi i arsimit në arbërinë mesjetare”, Vol. 9, No. 1 (33): 107-113.
- LUBONJA, Fatos. 1998. “Albanians Post-Communist Leadership: Two Phenomena, One possible Dangerous Outcome” SA, 1(3): 157-160.
- LUBONJA, Fatos. 2001. “Feja dhe shqiptarët. Vështrim i shkurtër historik” *P & S*, 4-2 (9): 37-43.
- LUKAS, Peter. 1998. “Albania: No Instant Democracy” 1(2): 151-158.
- LUKAS, Peter. 2000. “Shqipëria - jo demokraci e nxituar” *P & S*, 3-1 (6): 97-103.
- LUKU, Esilda. 2013. “Aspekte të tranzicionit politik në Shqipëri (1990-1992)”, Vol. 7, No. 2 (29): 37-48.
- LULI, Elisabeta. 2014. “Rilindja e planeve për krijimin e Federatës Ballkanike”, Vol. 8, No. 2 (32): 71-80.
- LUTAJ, Lindita. 2012. “Civic Education curricula in the formation for Civilization”, Vol. 6, No. 2 (26): 83-90.
- MAKSIMENKO, Olga. 2017. “Environmental Consciousness: Definitions and Classifications”, Vol. 11, No. 3 (40): 25-30.
- MALAJ, Nora dhe Kozeta HOXHA. 2008. “Gruaja në perspektivë komunitariste”, Vol. 2, No. 2 (20): 27-34.
- Marsela DAUTI and Eglantina GJERMENI. 2013. “Mapping Women’s Representation in the Local Councils of Albania”, *Social Studies*, Vol. 7, No. 1 (28): 83-94.
- MEHMETI, Nevila. 2022. “Tiparet e një menaxhimi efektiv në sistemin arsimor parauniversitar”, Vol. 16, No. 2 (56): 67 – 74
- MEHMETI, Nevila. 2022. “Tiparet e një menaxhimi efektiv në sistemin arsimor parauniversitar”, Vol. 16, No. 2 (56): 67-74
- MEIDANI, Rexhep. 2001. “Lufta kundër terrorizmit – një tip i ri lufte” (11 shtatori e pas tij) *P & S*, 4-2 (9): 19-24.
- MEIDANI, Rexhep. 2004. “Mbi gjuhën, kombin dhe identitetin kombëtar” *P & S*, 7-2(14): 111-122.
- MEIDANI, Rexhep. *Politika, morali dhe shteti*. Rexhep Qosja. Vol. 7, Nr. 1(13): 123-125.
- MEKSI, Aleksandër. 2007. “‘Ballkani imagjinar’ i Maria Todorovës”, Vol. 1, Nr. 2 (18): 98-102.
- MEMISHI Shpëtim H. 2016. “Emigracioni ndërkombëtar dhe ndikimi i tij në zhvillimin ekonomik në Kosovë”, Vol. 10, No. 1 (36): 21-32.
- META, Beqir. 2018. “Një monografi mbi ‘Shqipërinë e panjohur’; rreth librit ‘Shqipëria e panjohur; Trashëgimi

- institucionale prej Antikitetit deri më 1920”, me autor Elmaz Sherifi, Vol. 12, No. 3 (44): 107-109.
- META, Ilir. 2001. “Shqipëria pjesëtare e koalicionit botëror kundër terrorizmit” (11 shtatori e pas tij) *P & S*, 4-2 (9): 27-30.
- MEZINI, Adem. 2000. “Alternativat historike” *P & S*, 3-2 (7): 29-34.
- MEZINI, Adem. 2004. “Idetë politike në shekullin XIX” *P & S*, 7-1 (13): 53-59.
- MIHALI, Dejana. 2003. “Arsimi i lartë në opinionet e studentëve (Sondazh)” *P & S*, 6-2(12):121-127.
- Miranda, PRIFTI. 2017. “Politika, sa e vështirë për një grua”, Vol. 11, No. 1 (38): 43-50.
- Mirela DIMO. 2013. “Psycho-pedagogical overview on pedagogical apparatus of literary texts”, Vol. 7, No. 1 (28): 61-66.
- MISHA, Piro. 2001. “Politika e jashtme italiane dhe shqiptarët” *P & S*, 4-1(8): 47-52.
- MISHA, Piro.2003. “Tolerancë fetare apo papërgjegjshmëri?” *P & S*, 6-1 (11): 123-128.
- MITRE, Vladimir. 2017. Motivimi dhe përshatja e mësuesit të ri me punën në shkollë”, Vol. 11, No. 4 (41): 49-56.
- MUÇO, Marta. 2000. “Dimensione dhe kufizime politike të reformës ekonomike në Shqipëri” *P & S*, 3-1 (6): 45-55.
- MULLA, Geranda. 2022. “Vlerësimi i treguesve socio-ekonomikë dhe demografikë dhe roli i Zyrës së Punës në punësimin e të rinjve në Tiranë”, Vol. 16, No. 3 (57): 29-34
- MURATI, Elediona & Blerina ZAIMI. 2021. “Eksplorimi i marrëdhënieve mes mirëqenies subjektive të nxënësve dhe teknikave të menaxhimit të stresit”, Vol. 15, No. 2 (52): 61-66
- MURATI, Valon. 2007. “Sfidat e identitetit kombëtar”, Vol. 1, No. 1 (17): 57-72.
- MURATI, Valon. 2009. “Qytetërimi evropian dhe roli i fesë në lëvizjen politike shqiptare në Kosovë”, Vol. 3, No. 1 (21): 67-78.
- MURATI, Valon. 2020. “Katalonja dhe Spanja, nga një martesë interesi e kompromisi deri në përpjekjet për divorc”, Vol. 14, No. 3 (50): 55-68.
- MURATI, Valon. 2021. “Similarities and differences: Catalonia, the Basque Country, Scotland, Northern Ireland and Kosovo”, Vol. 15, No. 1 (51): 13-32.
- MURATI, Valon. 2022. “Rezistenca përmes gjuhës dhe arsimit: modeli i shkollave baske dhe sistemi i arsimit të pavarur në Kosovë”, Vol. 16, No. 3 (57): 47-58
- MURRJA, Arif & Kushtrim BRAHA. 2021. “Risku i fermës, burimet dhe mjetet e menaxhimit – një rishikim literature”, Vol. 15, No. 3 (53): 93-107
- MUSARAJ, Joniada & Blerina MUSKAJ. 2021. “Policies and strategies of the Albanian state in promoting the education of children”, Vol. 15, No. 1 (51): 53-60.
- MUSKAJ, Blerina & Joniada MUSARAJ. 2021. “The impact of the Bologna process on Albanian higher education” , Vol. 15, No. 2 (52): 39-48
- MUSTA, Xhulia dhe Brunilda LAÇI. 2019. “Perceptimet ndaj ofrimit të shërbimeve publike në formë elektronike në qytetin e Tiranës”, Vol. 13, No. 1 (45): 37-46.
- MUSTAFA, Sevim. 2021. “Pros and Cons of digitalization in creativity development with gifted / talented students”, Vol. 15, No. 4 (54): 85-98
- MUSTAFA, Sevim. 2022. “Shqyrtimi i karakteristikave familjare në fëmijët me dhunti dhe të talentuar në Kosovë”, Vol. 16, No. 1 (55): 25-40
- NALLBANI, Genta. 2017. “Prevalence of high risk human Papillomavirus infections in a cohort of females aged 18 - 24 years”, Vol. 11, No. 3 (40): 61-67.
- NANO, Mustafa. 2004. “Në fillim statusi, më pas standardet” *P & S*, 7-1 (13): 108-110.
- NANO, Mustafa. 2005. “Magjia e një libri blasfemues”, rreth: BROWN, Dan; *Kodi i Da Vinçit*” *P & S*, 8-1 (15): 140-143.
- NASKA, Jonida. 2009. “Mbi politikat e identiteti kulturor”, Vol. 3, No. 1 (21): 87-96.

- NASKA, Kaliopi. 2021. “Forum: gratë dhe vajzat në shkencë”, *Social Studies [Studime Sociale]*, Vol. 15, No. 2 (52): 121 - 130
- NATHANAILI, Valbona. 2012. “School leadership in pre-university education system in Albania. Politics, issues and trends”, Vol. 6, No. 2 (26): 5-14.
- NATHANAILI, Valbona. 2012. “Shkollat e shekullit XXI; Faktorë që ndikojnë në formatimin e politikave arsimore”, Vol. 6, No. 3 (27): 43-48.
- NATHANAILI, Valbona. 2015. “Ringjallja e arsimit liberal”, Vol. 9, Nr. 1 (33): 33-42.
- NATHANAILI, Petrit. 2003. “Roli i krishterimit në përgatitjen e Revolucionit Amerikan” *P & S*, 6-1 (11): 85-92.
- NDREKA, Alkida. 2021. “Return migration policies towards a comprehensive approach”, Vol. 15, No. 1 (51): 33-46.
- NDRIO, Marina. 2012. “Rëndësia e zbatimit në praktikë të arsimit gjithëpërfshirës”, Vol. 6, No. 3 (27): 94-102.
- NEDERVEEN Pieterse Jan. 1998. “Hybrid Modernities: Melange Modernities in Asia” SA, 1 (3): 75-86.
- NELA, Alfred. 2021. “Suicides of Patients infected with SARS-CoV-2 in Hospital Settings”, Vol. 15, No. 3 (53): 43-52
- NGJELA Juventina. 2017. “Migration and remittances - their impact on social and economic developments in Albania”, Vol. 11, No. 1 (38): 91-98.
- NGJELA, Juventina. 2018. “The legal framework of international migration”, Vol. 12, No. 1 (42): 77-84.
- NIELSEN, François, and WARREN, Charles S. 1998. “Patterns of Income Inequality in North Carolina” SA, 1(3): 87-112.
- NIKAJ, Irena. 2007. “Pluralizmi dhe tradita shqiptare e mendimit politik”, Vol. 1, No. 2 (18): 75-84.
- Nikaj, Irena. 2021. “Dora d’Istria (Elena Gjika) - dijetarja e shquar shqiptare përmes veprave”, Vol. 15, No. 2 (52): 121 – 130
- NIKOLIDAKIS, Simeon and Fotini ANASTASOPOULOU. 2011. “The Albanian students’ stances and perceptions regarding the choice of profession”, Vol. 5, No. 2 (24): 23-32.
- NOVAKU, Marjeta. 2018. “Dibra dhe ardhja e Ahmet Zogut në pushtet”, Vol. 12, No. 2 (43): 39-48.
- NUSHI, Pajazit. 2004. “Integriteti e identiteti i personalitetit dhe detyrimi i tij” *P & S*, 7-2(14): 29-40.
- NUSHI, Pajazit. 2007. “Pluralizmi politik në Kosovën e sotme dhe drejta humanitare”, Vol. 1, No. 2 (18): 67-74.
- NUSHI, Pajazit. 2017. “Çështja shqiptare dhe qëndrimet e ndryshme të studentëve të shkencave politike e juridike ndaj saj”, Vol. 1, No. 1 (17): 5-21.
- OBERSCHALL Anthony. 1998. “Theories and Realities of Ethnic Violence: Bosnia” SA, 1 (3): 1-25.
- OBERSCHALL, Anthony. 1999. “Shared Sovereignty: Cooperative Institutions for Deeply Divided Societies” SA, 2 (5): 71-77.
- OMERI, Valbona. 2019. “Krimi, burgu dhe efektet psiko-sociale që udhëheqin drejt reflektimeve të shumanshme”, Vol. 13, No. 1 (45): 93-100.
- OSMANAGA, Fatbardha. 2013. “Children attitudes toward their disabled peers - the Albania’s case”, Vol. 7, No. 1 (28): 45-52.
- PAJAZITI, Ali dhe Hasan JASHARI. 2012. “Higher education in the Republic of Macedonia: The challenges and the perspectives of the information society and the Bologna Process”, Vol. 6, No. 1 (25): 9-18.
- PAJAZITI, Ali. 2019. “Dekadencia: Trajtim nga këndi i Calinescut”, Vol. 13, No. 3 (47): 77-82.
- PAJAZITI, Ali. 2020. “Transition, Free market and Ethnic Gap in North Macedonia”, Vol. 14, No. 3 (50): 21-31.
- PAJAZITI, Ali. 2022. “Fertaria në kohë pandemie: konteksti global dhe ai i Maqedonisë së Veriut”, Vol. 16, No. 6 (60): 17–26
- PAPA, Enriketa dhe Gentiana KERA. 2002.

- “Karakteristikat e familjes shqiptare sipas regjistrimit të popullsisë në vitin 1918” *P & S*, 5-1 (10): 83-96.
- PAPA, Enriketa dhe Gentiana KERA. 2003. “Familja, feja dhe e drejta zakonore në Shqipëri deri në gjysmën e parë të shekullit XX” *P & S*, 6-1 (11): 31-44.
- PEÇI, Alisa. 2021. “Dimensione sociale të universit fetar”, Vol. 15, No. 3 (53): 117-126
- PËLLUMBI, Servet. 1999. “Transition and Democracy in Albania” *SA*, 2 (5): 79-90.
- PELLUMBI, Servet. 2000. “Probleme dhe dilema të një dekade tranzicioni” *P & S*, 3-1 (6): 5-13.
- PELLUMBI, Servet. 2000. “Shoqëria civile në teori e në praktikë” *P & S*, 3-2 (7): 9-18.
- PELLUMBI, Servet. 2000. “Vështrim retrospektiv mbi zhvillimin e sociologjisë në Shqipëri dhe debatet mbi natyrën, objektin dhe metodat e saj” *P & S*, 6-1 (11): 5-16.
- PËLLUMBI, Servet. 2001. “Dukuri të reja në zhvillimin botëror” (11 shtatori e pas tij) *P & S*, 4-2(9): 55-57.
- PELLUMBI, Servet. 2001. “Midis autoritarizmit dhe demokracisë: Partitë shqiptare në tranzicion” *P & S*, 4-1 (8): 19-32.
- PELLUMBI, Servet. 2002. “Pluralizmi politik dhe konfliktet sociale” *P & S*, 5-1 (10): 5-19.
- PËLLUMBI, Servet. 2003. “Ramiz Alia në një ‘dëshmi’ tjetër për historinë” *P & S*, 6-2 (12): 85-94.
- PELLUMBI, Servet. 2004. “Integrimi evropian e sovraniteti i shteteve” *P & S*, 7-2 (14): 3-13.
- PELLUMBI, Servet. 2005. “Liberalizmi” shqiptar” *P & S*, 8-1(15): 29-38.
- PELLUMBI, Servet. 2007. “Pluralizmi politik - përvoja dhe sfida”, Vol. 1, No. 2 (18): 5-16.
- PELLUMBI, Servet. 2008. “Komunitarizmi dhe zëri i moralit”, Vol. 2, No. 2 (20): 15-26.
- PELLUMBI, Servet. 2009. “Krizat e sotme dhe dilemat filozofike të kohës”, Vol. 3, No. 1 (21): 5-18.
- PELLUMBI, Servet. 2013. “Tranzicioni politik dhe demokracia; Rasti i Shqipërisë”, Vol. 7, No. 2 (29): 5-13.
- PELLUMBI, Servet. 2014. “Etikokracia, refleksione mbi teorinë dhe praktikën e demokracisë”, Vol. 8, No. 1 (31): 91-101.
- PELLUMBI, Servet. 2015. “Pluralizmi politik dhe sociologjia”, Vol. 9, No. 2 (34): 5-12.
- PELLUMBI, Servet. 2015. “Political pluralism and Sociology in Albania”, Vol. 9, No. 3 (35): 93-99.
- PELLUMBI, Servet. 2017. “Filiozofia e moralit dhe ‘Shoqëria e mirë’ si projekt i së ardhmes”, Vol. 11, No. 2 (39): 5-16.
- PELLUMBI, Servet. *Tranzicioni në vështrimin e një studiuesi dhe politikani*. Sejdin Cekani. Vol. 3, Nr. 2(7): 127-129.
- PEPPO, Jonida & Edmond RAPTI. 2022. “Dimensioni komunikim në partneritetin shkollë – familje si standard i rëndësishëm për menaxhimin e institucionit shkollor”, Vol. 16, No. 2 (56): 101 – 112
- PEPPO, Jonida & Edmond RAPTI. 2022. “Dimensioni komunikim në partneritetin shkollë – familje si standard i rëndësishëm për menaxhimin e institucionit shkollor”, Vol. 16, No. 2 (56): 101-112
- PEREZ, Daniel; DE SOTO, Hermine; GËDESHI, Ilir dhe Sabine BEDDIES. 2000. “Nga përjashtimi të përfshirja shoqërore. Studim mbi romët dhe evgjitet në Shqipëri” *P & S*, 7-2 (14): 65-80.
- PERLALA, Dava. 2012. “Identiteti, vetëvlerësimi dhe shoqëria postmoderne”, Vol. 6, No. 3 (27): 49-58.
- PETTA, Pal. *Despotë të Epirotit dhe princër të Maqedonosë*. Aurel Plasari. Vol. 5, Nr. 1(10): 147-152.
- PETTIFER, James. 2001. “Zgjedhjet shqiptare dhe zgjedhja e komunitetit ndërkombëtar” *P & S*, 4-1 (8): 69-74.
- PEFAF, Steven. 1998. “The Theory of Civil Society and the East German Revolution: Movements, Protest, and the Process of political Change” *SA*, 1 (2): 77-97.

- PLASARI, Aurel. “*Iliriku i shenjtë*” apo “*Biblioteka ilirike*”? Vol. 7, Nr. 1(13): 131-134.
- PLASARI, Aurel. 2000. “Gjakmarrja midis realitetit dhe retorikës” *P & S*, 3-2 (7): 39-53.
- PODA, Zamir. 2002. “Krimi i organizuar transnacional” *P & S*, 5-1 (10): 49-58.
- PODVORICA, Armend. 2014. “Opportunities of exercising the function of the world government by the United Nations Organization”, Vol. 8, No. 2 (32): 123-42-129.
- PONI, Merita. 2018. “Rolet sociale në familje gjatë periudhës së regjimit socialist: mes traditës dhe moderns”, Vol. 12, No. 2 (44): 19-27.
- PONI, Merita. 2022. “Dhuna ndaj grave: një krim i pandëshkuar”, Vol. 16, No. 5 (59): 75-86
- POPA, Ylli, et al. 2003. “Disa të vërteta për Akademinë e Shkencave” *P & S*, 6-2 (12): 105-108.
- POSPJELLOV, G. N. 2004. “Letërsia dhe sociologjia” *P & S*, 7-1 (13): 89-101.
- POTUSHEK, Jean L. *Who Supports the Family? Gender and Breadwinning in Dual-Earner Marriages*. Jennifer A. Craft. SA, 1(3): 205-207.
- POWELL, Kolin. 2001. “Terrorizmi ndërkombëtar - një kërcënim shumëplanësh” (11 shtatori e pas tij) *P & S*, 4-2(9): 51-53.
- PRENDI Ardita. 2020. “Adoleshentët dhe krimi në Shqipëri”, Vol. 14, No. 2 (49): 35-42.
- PRENDI, Ardita. 2022. “Vetëvlerësimi i adoleshentëve”, Vol. 16, No. 3 (57): 17-28
- PRENDI, Ardita & Edo SHERIFI. 2022. “Ndikimi i metodave të mësimdhënies në arritjet e nxënësve në arsimin e mesëm të ulët”, Vol. 16, No. 1 (55): 5-14
- PRENDI, Ardita. 2012. “The cultural differences and social deviance”, Vol. 6, No. 2 (26): 31-37.
- PRENDI, Ardita. 2014. “Ndikimi i vuajtjes së dënimit në psikologjinë e të miturit në konflikt me ligjin”, Vol. 8, No. 2 (32): 15-22.
- PUKA, Edi. 2011. “Education and Formation in adult education”, Vol. 5, No. 2 (24): 109-116.
- QAFZEZI, Eriola. 2022. “Form and/or formality: An insight into retention of evoked meaning(s) through forms of address in English-Albanian translation”, Vol. 16, No. 6 (60): 79-90
- QARDAKU, Nevila. 2019. “Motivimi për të nxënë, komponentët përbërës të tij dhe vlerësimi formues (Reflektime nga shqyrtimi i literaturës)”, Vol. 13, No. 2 (46): 47-56.
- QOSJA, Rexhep. 2000. “Kohezioni shoqëror e mbarëkombëtar dhe rrezikuesit e tij”, Vol. 14, No. 1 (48): 147-150.
- QOSJA, Rexhep. 2004. “Pesë nocione për një ngjarje” *P & S*, 7-1 (13): 103-107.
- QOSJA, Rexhep. 2018. “Kujtime me rëndësi historike”; rreth librit “Fitorja diplomatike; Kujtime nga përfaqësimi diplomatik i Ushtrisë Çlirimtare të Kosovës” me autor Sabri KIÇMARI, Vol. 12, No. 2 (43): 105-108.
- QUINTANO, Claudio; Paolo MAZZOCCHI and Antonella ROCCA. 2017. “A focus on the inactive italian neets in the years of economic crisis”, Vol. 11, No. 3 (40): 5-12.
- QUKU, Denada. 2000. “Shqyrtim empirik i rolit të mësuesit në procesin mësimor”, Vol. 14, No. 1 (48): 83-96.
- QUKU, Denada. 2018. “Motivimi nxit përfshirjen e nxënësve në procesin mësimor”, Vol. 12, No. 1 (42): 93-104.
- QUKU, Denada. 2019. “Ushqimi i shëndetshëm - faktor vendimtar në shëndetin mendor, fizik dhe konjtitiv të nxënësve”, Vol. 13, No. 2 (46): 57-70.
- RABRENOVIC, Gordana. 1998. “From Consumers to Co-Producers: Charter Schools and Education Reform in Massachusetts” SA, 1 (2): 125-138.
- RAIMI, Sunaj. 2012. “Albanian University

- Education in the Republic of Macedonia and the challenges of Bologna process”, Vol. 6, No. 2 (26): 23-30.
- RAKIPI, Albert. 2002. “Rikthimi tjetër i çështjes maqedonase” *P & S*, 5-1 (10): 69-82.
- Rakiplari Skënderi, Elsa. 2021. “Forum: dy fjalë për gratë dhe vajzat shqiptare në shkencë”, Vol. 15, No. 2 (52): 121 – 130
- RAMA, Besnik. 2022. “Arti i drejtimit të shkollës dhe Shkolla e Drejtorëve”, Vol. 16, No. 2 (56): 25 – 36
- RAMA, Besnik. 2022. “Arti i drejtimit të shkollës dhe Shkolla e Drejtorëve”, Vol. 16, No. 2 (56): 25-36
- RAMA, Elmira. 2022. “Drejtimi bashkëkohor i shkollës dhe cilësia në arsimin para universitar (Një shqyrtim teoriko-empirik)”, Vol. 16, No. 2 (56): 93 – 100
- RAMA, Elmira. 2022. “Drejtimi bashkëkohor i shkollës dhe cilësia në arsimin para universitar (Një shqyrtim teoriko-empirik)”, Vol. 16, No. 2 (56): 93-100
- RAMA, Emalita. 2013. “Kontrolli incidental dhe zbatimi i parimit të kushtetueshmërisë”, Vol. 7, No. 3 (30): 43-48.
- RAMA, Fatmira. 2020. “Një tablo shumëplanëshe rreth situatës së rëndë e të ndërlikuar të popullsisë çame, gjatë Luftës së Dytë Botërore”; rreth monografisë “Çështja çame gjatë Luftës së Dytë”, me autor Dr. Lorenc AGALLIU, Vol. 14, No. 2 (49): 112-115.
- RAMA, Oltiana. 2013. “The right to work of Human Resources in Civil Society Organizations in Albania and Kosovo”, Vol. 7, No. 1 (28): 67-74.
- RASIMI, Rina. 2022. Roli i mërgatës në zhvillimin e kulturës dhe artit letrar shqiptar”, Vol. 16, No. 6 (60): 61–68
- REGNERUS, Mark. 1998. “Challenges to Liberal Protestant Identity and Diversity Work: A Qualitative Study” SA, 1 (2): 139-149.
- RICA, Erand dhe Nikoll RICA. 2017. “Krimi mjedisor dhe bashkëpunimi rajonal për parandalimin e tij”, Vol. 11, No. 1 (38): 31-40.
- ROOM, Graham. 1998. “Social Exclusion, Solidarity, and the Challenge of Globalisation” SA, 2 (5): 15-27.
- ROUSKA, Vasiliki. 2021. “The role of art in Greek Religious Education today”, Vol. 15, No. 4 (54): 51-60
- RUESCHEMEYER, Marilyn. 1998. “Social Democrats After the End of Communist Rule: Eastern germany and the Czech republic” SA, 1(3): 41-59
- RUNTEV, Miki. 2018. “The influence and conditions of the international financial system on national finances and their globalization”, Vol. 12, No. 2 (44): 91-100.
- RUPNIK, Jacques. 2002. “Tranzicioni në Ballkan” *P & S*, 5-1(10): 129-136.
- RUSHAJ Stiliano. 2014. “Ndikimi i evropianizimit në rrugëtimin demokratik të Shqipërisë”, Vol. 8, Nr. 1 (31), fq. 33-42.
- RUSHAJ, Stiliano. 2013. “Evaluating the EU capability on crisis management through EUPM mission in Bosnia and Herzegovina and EULEX mission in Kosovo”, Vol. 7, No. 3 (30): 33-42.
- RUSI, Nadia. 2015. “Komisioneri për mbrojtjen nga diskriminimi: Praktikat diskriminuese në ofrimin e mallrave dhe shërbimeve”, Vol. 9, Nr. 2 (34): 105-114.
- RUSTA, Ledian. 2022. “Dewey’s pragmatic philosophy as an education reformer”, Vol. 16, No. 5 (59): 45-54
- RUSTEMI, Jorida. 2018. “Examining the reliability and validity of Copenhagen Burnout Inventory for use in Albania”, Vol. 12, No. 2 (43): 93-104.
- RUSTEMI, Jorida. 2018. “Përkthimi dhe përshtatja kulturore për përdorim në Shqipëri i Pyetësorit të Organizatës Botërore të Shëndetësisë mbi Mirëqenien (WHO-5)”, Vol. 12, No. 2 (44): 51-60.
- RUSTEMI, Jorida. 2019. “Studim mbi ndikimin e personalitetit proaktiv në nivelin e kënaqësisë dhe të shterjes nga

- puna tek punonjësit e shërbimit psiko-social në sistemin para arsimor shqiptar”, Vol. 13, No. 1 (45): 23-36.
- SAHATCIJA, Roland; Ariel ORA and Anxhela FERHATAJ. 2018. “Dream job vs Actual job”, Vol. 12, No. 2 (44): 61-74.
- SAHATCIJA, Roland; Ariel ORA and Anxhela FERHATAJ. 2018. “Learning Style and Academic Performance”, Vol. 12, No. 1 (42): 33-46.
- SAHATCIJA, Roland; Ariel ORA and Anxhela FERHATAJ. 2018. “Online And Hybrid Learning: Comparing The Perceptions of Teaching Methods between User and Non-User Students”, Vol. 12, No. 1 (42): 59-75.
- SAHATCIJA, Roland; Ariel ORA dhe Anxhela FERHATAJ. 2017. “Metoda Online dhe Metoda hibride: Krahasimi i perceptimeve të studentëve përdorues dhe jo-përdorues të metodave”, Vol. 11, No. 3 (40): 75-92.
- SAHATCIJA, Roland; Ariel ORA dhe Anxhela FERHATAJ. 2017. “Stili i studimit dhe rezultatet akademike”, Vol. 11, No. 2 (39): 93-106.
- SAHATCIJA, Roland; Ariel ORA, Anni DASHO SHARKO dhe Anxhela FERHATAJ. 2017. “Studimi i metodave të mësimdhënies nga këndvështrimi i studentit”, Vol. 11, No. 4 (41): 5-28.
- SAKO, Marsela. 2013. “Qasja Europiane ndaj diversiteteve”, Vol. 7, No. 2 (29): 83-88.
- SAKO, Marsela; Dafina PECI & Irida AGOLLI. 2022. “Eksplorim i prirjeve emigruese të studentëve”, Vol. 16, No. 5 (59): 15-28
- SALLAKU, Dritan. 2022. “Decentralizimi si politikë arsimore, menaxhimi dhe cilësia e shërbimit arsimor”, Vol. 16, No. 2 (56): 113-122
- SALLAKU, Dritan. 2022. Decentralizimi si politikë arsimore, menaxhimi dhe cilësia e shërbimit arsimor”, Vol. 16, No. 2 (56): 113 – 122
- SAVA, Anila dhe Sotirag HRONI. 2003. “Komunitetet dhe roli i tyre në qeverisjen vendore (Sondazh, opinione, rekomandime)” *P & S*, 6-2 (12): 51-64.
- SCHWALBE, Michael. *The Sociologically Examined Life Pieces of the Conversation*. Marianne Cutler. SA, 1(2): 200-201.
- SEFA, Baisa dhe Blertha HOXHA. 2012. “A ia vlen të kthehesh? Mbi ri-integrimin në Shqipëri të personave të kualifikuar jashtë vendit”, Vol. 6, No. 3 (27): 59-66.
- SEFERI, Holta. 2021. “Criminal justice for juveniles in Albania”, Vol. 15, No. 1 (51): 47-52.
- SELITA, Mirela. 2012. “Emigrimi, emigrantët dhe sigurimet shoqërore”, Vol. 6, No. 3 (27): 67-74.
- SELITA, Mirela. 2015. “Reforma e re e sigurimeve shoqërore, eliminimi gradual i dallimeve gjinore”, Vol. 9, No. 1 (33): 57-66.
- SHAHINI, Viola. 2020. “Reconstructing the policy trajectory: pension and healthcare reforms in Albania”, Vol. 14, No. 3 (50): 5-20
- SHAHINI, Viola. 2022. “Politikat e sistemit të pensioneve në Shqipëri”, Vol. 16, No. 3 (57): 5-16
- SHAHOLLARI, Luan dhe Ilir GËDESHI. 2007. “Pluralizmi dhe politikat ekonomike: konvergimi drejt një modeli ekonomik dhe social në Shqipëri”, Vol. 1, No. 2 (18): 53-66.
- SHAHOLLARI, Luan. 2008. “Thellimi i decentralizimit dhe efektiviteti i qeverisjes në komunitet”, Vol. 2, Nr. 2 (20): 77-90.
- SHALA, Xhavit. 2011. “Interreligious communication, religious education and security issues”, Vol. 5, No. 2 (24): 139-148.
- SHAQIRI LIKAJ, Matilda. 2022. “A sociological analyze of media impact on emigration phenomenon and gender issue”, Vol. 16, No. 4 (58): 29-36
- SHAQIRI, Dashurije & Mevlyde SYLA. 2022. “Vlerësimi i zbatimit të teknikave ndërvepruese në lëndën e Gjuhës Shqipe në shkollën fillore”, Vol. 16, No. 5 (59): 87-94

- SHEHAJ, Ermelinda. 2017. "Demokratizimi dhe sfidat e tij", Vol. 11, No. 1 (38): 51-58.
- SHERIFI, Edo & Ardita PRENDI. 2022. "Effectiveness of Treating Children with Learning Disabilities with Individual Education Programs (IEPs)", Vol. 16, No. 4 (58): 5-16
- SHERIFI, Edo. 2011. "Psychology service efficiency in educating children and adolescents", Vol. 5, No. 2 (24): 33-42.
- SHERIFI, Edo. 2021. "Educating Children with Intellectual Disabilities in Inclusive Education", Vol. 15, No. 4 (54): 27-38
- SHERIFI, Edo. 2022. "Epilepsia dhe lidhja e saj me autizmin", Vol. 16, No. 3 (57): 35-46
- SHERIFI, Elmaz & Eldi SHERIFI. 2022. "The Historical and Institutional Truth of the Constituent Assembly 1924", Vol. 16, No. 1 (55): 85-93
- SHERIFI, Elmaz. 2012. "Comparative assessment for Albanian Convention, Congresses and National Assemblies 1912-1920", Vol. 6, No. 1 (25): 67-76.
- SHERIFI, Elmaz. 2022. "Risia politike e Qeverisë së Përkohëshme të Vlorës dhe Pleqësia si institucion sui generis", Vol. 16, No. 3 (57): 65-74
- SHERIFI, Enea. 2018. "Tradita historike e ndarjes administrative-territoriale në Shqipëri", Vol. 12, No. 2 (44): 43-50.
- SHINGJERGJI, Ardian. 2017. "Të mësuarit me kompetenca dhe vlerësimi i arritjeve të nxënësve të ciklit fillor, në lëndën Edukim fizik, sporte e shëndet", Vol. 11, No. 2 (39): 49-55.
- SHINGJERGJI, Ardian. 2018. "Ndikimi i aktivitetit fizik e sportit në zhvillimin psiko-fizik të fëmijëve të grupmoshës 8-10 vjeç", Vol. 12, No. 2 (43): 25-32.
- SHQAU, Gjergji, Albana MADHI dhe Imelda SEJDINI. 2012. "Urban and regional development of the city of Elbasan", Vol. 6, No. 2 (26): 71-82.
- SHTEPANI, Vasilika dhe Darina KACOLLJA. 2011. "Hartëzimi i shërbimeve ekzistuese për dhunën në familje dhe fushat e ndërhyrjes", Vol. 5, No. 1 (23): 5-12.
- SIDIROPOULOU, Maria Ch. 2015. "Negotiating a Diasporic identity: The Jews in Thessaloniki", Vol. 9, No. 3 (35): 25-34.
- SINANI, Abdylnaser & Faton MURSELI. 2021. "Perspektivat ndërkulturore në kontekstin e integritimit Evropian - rasti i Maqedonisë së Veriut", Vol. 15, No. (52): 55-61
- SINANI, Fatri. 2000. "Qëndrimi emocional në vlerësimin, ndërtimin dhe funksionimin e demokracisë në Shqipëri" P & S, 3-2 (7): 19-24.
- SINANI, Gjergj. 2020. "Vepër madhore për një pionier të rilindjes mendore shqiptare", rreth librit "Bota Shqiptare e Branko Merxhanit" me autor Ndrichim KULLA, Vol. 14, No (50): 109-112.
- SINANI, Julinda. 2015. "Fëmijët dhe mësimi i gjuhës së huaj", Vol. 9, No. 2 (34): 79-86.
- SINANI, Julinda. 2016. "Roli i neuroshkencës në procesin e të mësuarit të një gjuhe të huaj", Vol. 10, No. 2 (37): 37-44.
- SINANI, Mirela. 2014. "Scientific construction of history and its mutual acceptance as an essential element in the process of building bridges of cooperation and integration between the peoples of the Balkan", Vol. 8, No. 1 (31): 83-90.
- SINANI, Mirela. 2019. "Historia e Skënderbeut në këndvështrimin e Zef Valentinit", Vol. 13, No. 1 (45): 75-84.
- SINANI, Shaban. 2000. "Rreth një anketimi hetimor nga UDB-ja të hebrenjve të strehuar në Shqipëri dhe të rikthyer në ish-Jugosllavi", Vol. 14, No. 1 (48): 5-22.
- SOKOLI KUTROLLI Elda & Lekë SOKOLI. 2022. "Studime Sociale, shifra, fakte dhe përgjithësime", Vol. 16, No. 6 (60): 99-105
- SOKOLI Lekë & Hamit BEQJA. 2000a. "Divorci në sfondin e zhvillimeve të dhjetëvjeçarit 1991-2000". P & S, 3-2 (2): 69-92.
- SOKOLI Lekë & Hamit BEQJA. 2000b.

- “Tranzicioni demokratik dhe zhvillimet psikologjike”. 2000. *P&S* 3-1 (6): 33-44.
- SOKOLI, Lekë. 2020. “Politika ndërmjet utopisë dhe pragmatizmit”, Vol. 14, No. 1 (48): 137-146.
- SOKOLI, Agri & Lekë SOKOLI. 2022. “Menaxhimi i arsimit në nivel makro e mikro - një përfaqje empirike dhe krahasuese”, Vol. 16, No. 2 (56): 123 – 134
- SOKOLI, Agri & Lekë SOKOLI. 2022. “Menaxhimi i arsimit në nivel makro e mikro - një përfaqje empirike dhe krahasuese”, Vol. 16, No. 2 (56): 123-134
- SOKOLI, Elvisa; Blerta BODINAKU, Joana PAÇO and Ornela GJERGJI. 2016. “Introducing the Albanian version of the Adult Behavior checklist for ages 18-59 (ABCL)”, Vol. 10, No. 1 (36): 97-105.
- SOKOLI KUTROLLI, Elda & Lekë SOKOLI &. 2022. “Studime Sociale” – të gjithë artikujt, autorë e bashkautorët e 60 numrave, 1998-2022 (Index)”, Vol. 16, No. 6 (60): 107-137
- SOKOLI, Lekë & Kozeta HOXHA. 2022. “Sociologjia e suksesit. Suksesi, veçoritë individuale dhe oportunitetet sociale”, Vol. 16, No. 5 (59): 117-127
- SOKOLI, Lekë dhe Hamit BEQJA. 2000. “Tranzicioni demokratik dhe zhvillimet psikologjike” *P & S*, 3-1 (6): 33-44.
- SOKOLI, Lekë dhe Hamit BEQJA. *Divorci-vrojtime e refleksione*. Sejdin Cekani, Vol. 4, Nr. 1(8): 128-130.
- SOKOLI, Lekë dhe Ilir GËDESHI. 2007. “Vështrim sociologjik mbi trafikimin e grave dhe adoleshentëve në Shqipëri”, Vol. 1, No. 1 (17): 73-88.
- SOKOLI, Lekë dhe Jonida LAMAJ. 2011. “Mbi parapëlqimet e maturantëve shqiptarë për të vazhduar studimet universitare; sondazh kombëtar”, Vol. 5, Nr. 1 (23): 5-12.
- SOKOLI, Lekë dhe Labinot KUNUSHEVCI. 2017. “Sociologjia dhe jeta shoqërore në Shqipëri e Kosovë”, Vol. 11, No. 4 (41): 65-76.
- SOKOLI, Lekë dhe Nora MALAJ. 2008. “Organizatat e shoqërisë civile në Shqipëri (1991-2007)”, Vol. 2, No. 1 (19): 19-32.
- SOKOLI, Lekë dhe Sejdin CEKANI. 2001. “Kush është kush në Shqipëri: Sami Frashëri, Fan S. Noli” *P & S*, 4-2(9): 5-16.
- SOKOLI, Lekë dhe Sejdin CEKANI. 2002. “Kush është kush në Shqipëri: Faik Konica, Naim Frashëri, Hamit Beqja, Bedri Dedja, Zija Xholi” *P & S*, 5-1 (10): 137-145.
- SOKOLI, Lekë dhe Sejdin CEKANI. 2003. “Kush është kush në Shqipëri: Eqrem Çabej, Mid’hat Frashëri, Hasan Tahsini, Zija Shkodra, Fehmi Agani” *P & S*, 6-1(11): 149-155.
- SOKOLI, Lekë dhe Sejdin CEKANI. 2003. “Kush është kush në Shqipëri: Lekë Dukagjini, Kristo Frashëri, Jup Kastrati, Ramadan Sokoli” *P & S*, 6-2 (12): 145-153.
- SOKOLI, Lekë, Eurona LEKA dhe Jonida LAMAJ. 2012. “Education and teaching in the perception of Albanian citizens, and senior high school students - an empirical approach”, Vol. 6, No. 1 (25): 97-104.
- SOKOLI, Lekë. 1998. “Sociologjia politike e Sami Frashërit” SA, 1 (1): 115-126.
- SOKOLI, Lekë. 1998. “Who Is Who in Sociology? I”, SA 1 (1): 157-168.
- SOKOLI, Lekë. 1998. “Who Is Who in Sociology? II”, SA 1 (2): 181-193.
- SOKOLI, Lekë. 1998. “Who Is Who in Sociology? III”, SA 1 (3): 181-197.
- SOKOLI, Lekë. 1998. “Who Is Who in Sociology? IV”, SA 1(4): 107-114.
- SOKOLI, Lekë. 2000. “Droga midis problemeve sociale të një shoqërie në tranzicion” *P&S*, 3-1 (6): 77-86.
- SOKOLI, Lekë. 2001. “Prostitucioni profesionist në Shqipëri gjatë shekullit XX e në vijim dhe debati për (ri)legalizimin e tij” *P & S*, 8-1(15): 51-70.
- SOKOLI, Lekë. 2001. “Si qytetarë të botës dhe si shqiptarë kemi arsye të themi: “Lavdi Amerikës” (11 shtatori e pas tij) *P & S*, 4-2 (9): 5-16.

- SOKOLI, Lekë. 2001. "Sociologjia si shkencë dhe mendimi sociologjik shqiptar" *P & S*, 4-1 (8): 105-114.
- SOKOLI, Lekë. 2003. "Gjurmë jete – Shënime autobiografike" rreth "Autobiografia e prof. Hamit Beqja" *P & S*, 7-2 (14): 133-136.
- SOKOLI, Lekë. 2003. "Gruaja, kjo qenie e shenjtë", rreth librit "BEQJA, Hamit, *Gruaja, kjo qenie e shenjtë*", *P & S*, 6-1 (11): 139-142.
- SOKOLI, Lekë. 2003. "Mafia shqiptare", urrejtja dhe racizmi antishqiptar" *P & S*, 6-2 (12): 129-144.
- SOKOLI, Lekë. 2003. "Universi krijues i Gjergj Fishtës dhe jeta akademike shqiptare" *P & S*, 6-1 (11): 93-102.
- SOKOLI, Lekë. 2004. "Familja tradicionale shqiptare dhe alternativat "jotradicionale" të saj" *P & S*, 7-2(14): 15-27.
- SOKOLI, Lekë. 2004. "Prostitucioni, një studim "klandestin" për një biznes klandestin" *P & S*, 7-1 (13): 21-37.
- SOKOLI, Lekë. 2007. "Pluralizmi në perceptimet e qytetarëve: interesi publik për politikën dhe votimet (sondazh kombëtar)", Vol. 1, No. 2 (18): 17-34.
- SOKOLI, Lekë. 2007. "Pluralizmi politik në skanerin e një studiuesi", Vol. 1, No. 1 (17): 103-106.
- SOKOLI, Lekë. 2008. "Komunitarizmi dhe realiteti shqiptar", Vol. 2, No. 2 (20): 35-50.
- SOKOLI, Lekë. 2008. "Pse një libër për prostitucionin profesionist?", Vol. 2, No. 1 (19): 118-121.
- SOKOLI, Lekë. 2009. "Fjalorët – gurë themeli në shkencat sociale", Vol. 3, No. 1 (21): 105-107.
- SOKOLI, Lekë. 2009. "Rinia dhe tregu i punës në Shqipëri", Vol. 3, Nr. 1 (21): 19-34.
- SOKOLI, Lekë. 2010. "Diferencimi social dhe varfëria: Shqipëria në kontekst Eurolindor", Vol. 4, No. 1 (22): 5-16.
- SOKOLI, Lekë. 2011. "Procesi i Bolonjës dhe të mësuarit pjesëmarrës. Rasti i përfshirjes së studentëve të sociologjisë e psikologjisë në kërkimin shkencor", Vol. 5, No. 1 (23): 5-12.
- SOKOLI, Lekë. 2011. "Some Critical Themes regarding the International Migration of Albanians", Vol. 5, No. 2 (24): 63-76.
- SOKOLI, Lekë. 2012. "Profesori i profesorëve të shkencave sociale shqiptare; kushtuar prof. Hamit Beqja (1929-2011)", Vol. 6, No. 3 (27): 114-121.
- SOKOLI, Lekë. 2012a. "AIS as a new beginning of the development of sociology and social sciences in Albania", Vol. 6, No. 1 (25): 5-9.
- SOKOLI, Lekë. 2012b. "The project of the Balkan Sociological Forum (BSF), it's Statutes and other details", Vol. 6, No. 1 (25): 113-119.
- SOKOLI, Lekë. 2013. "Slow but Sure: The Rise of Albanian Sociology", *Social Studies*, Vol. 7, No. 3 (30): 5-9.
- SOKOLI, Lekë. 2013. "Sustainable Development as the Imperative of the twenty-first century; towards a new Approach of Measuring and Monitoring", Vol. 7, No. 1 (28): 29-36.
- SOKOLI, Lekë. 2014. "Eposi shqiptar nga këndvështrimi i sociologjisë bashkëkohore", Vol. 8, No. 2 (32): 97-110.
- SOKOLI, Lekë. 2014. "The strange trajectory of changes in Albania; A comparative approach", Vol. 8, No. 1 (31): 19-32.
- SOKOLI, Lekë. 2015. "Transition and Social Problems in Albania; a comparative and empirical approach", Vol. 9, No. 3 (35): 99-113.
- SOKOLI, Lekë. 2015. "Tranzicioni dhe pas tij: Problemet sociale vs. modelet sociale", Vol. 9, No. 1 (33): 85-94.
- SOKOLI, Lekë. 2017. "Politika dhe shoqëria në skanerin e studiuesve socialë para dhe gjatë transformimeve demokratike; Rasti i prof. Servet Pëllumbi", Vol. 11, Nr. 1 (38), fq. 118-121.
- SOKOLI, Lekë. 2017. "A Moral Dialogue in Albania; the case of the current

- Move(ment) for a Good Society”, Vol. 11, No. 1 (38): 99-108.
- SOKOLI, Lekë. 2018. “Refleksione sociologjike mbi historiografinë skënderbejane”, Vol. 12, No. 3 (44): 5-18.
- SOKOLI, Lekë. 2018. “Refleksione sociologjike mbi hiustoriografinë skenderbejane”, Vol. 12, No. 3(44): 5-18
- SOKOLI, Lekë. 2018. “Sociologjia si aktivitet ndërkombëtar dhe ISA në 70 vjetorin e themelimit (1948-2018)”, Vol. 12, No. 2 (43): 77-84.
- SOKOLI, Lekë. 2018. “Sociology as International Activity and ISA in its 70th Anniversary (1948-2018)”, Vol. 12, No. 1 (42): 5-17.
- SOKOLI, Lekë. 2019. “(De)komunistizimi dhe trajektorja e zhvillimeve gjatë regjimit komunist dhe pas rënies së tij, rasti i Shqipërisë në rrafsh krahasues”, Vol. 13, No. 1 (45): 119-130.
- SOKOLI, Lekë. 2019. “(De)komunistizimi dhe trajektorja e zhvillimeve gjatë regjimit komunist dhe pas rënies së tij, rasti i Shqipërisë në rrafsh krahasues”, Vol. 13, No. 1(45): 119-130
- SOKOLI, Lekë. 2019. “Historiografia skenderbejane në një shqyrtim metodologjik; nga Marin Barleti te Fan S. Noli e Kristo Frashëri”, Vol. 13, No. 1(45): 63-74
- SOKOLI, Lekë. 2019. “Historiografia skënderbejane në një shqyrtim metodologjik; nga Marin Barleti te Fan S. Noli e Kristo Frashëri”, Vol. 13, No. 1 (45): 63-74.
- SOKOLI, Lekë. 2019. “Politika dhe standardet etike; Refleksione nga “Rikthimi i politikës” i Erhard Eppler”, Vol. 13, No. 3 (47): 83-92.
- SOKOLI, Lekë. 2019. “Studimet krahasuese në shoqërinë moderne; Ballkani, Shqipëria dhe Kosova në një qasje krahasuese dhe integruese”, Vol. 13, No. 2 (46): 5-16.
- SOKOLI, Lekë. 2020. “‘Studime Sociale’ si projekt i suksesshëm kolektiv: fakte dhe përgjithësime”, Vol. 14, Nr. 3 (50): 73-84.
- SOKOLI, Lekë. 2020. “‘Studime Sociale’; Indeksi i 50 numrave, 1998-2020 [*Social Studies*, Index of 50 Issues, 1998-2020]; Compiled and Edited by), Vol. 14, Nr. 3 (50): 85-108.
- SOKOLI, Lekë. 2020. “Hendeku midis perceptimit dhe realitetit. Instinktet dramatike, media dhe teknologjia”, Vol. 14, No. 2 (49): 5-22.
- SOKOLI, Lekë. 2020. “Magjia e marrëdhënies diasporë-atdhe dhe patriotizmi në distancë. Rasti i Kosovës”, mbi monografinë “Kthimi i shpejtë i shqiptarëve të Kosovës në trojet e tyre mijëvjeçare në verën e vitit 1999”, me autor Dr. Skënder DEMALIAJ, Vol. 14, No. 1 (48): 151-155.
- SOKOLI, Lekë. 2021. “Gratë dhe vajzat në shkencë: arritje, risi dhe sfida. Çmimi Elena Gjika”, Vol. 15, No. 2 (52): 121 – 130
- SOKOLI, Lekë. 2021. “Një vepër e rëndësishme mbi dinamikën e marrëdhënieve të farefisnisë në zonat paraurbane. Për librin monografik ‘Zhvillime urbane: traditave dhe risi. Rasti i Kamzës’ me autor Alfred HALILAJ, Vol. 15, No. 3 (53): 135-140
- SOKOLI, Lekë. 2022. “Një libër tërësor mbi popullsinë dhe migrimin”, rreth librit “Popullsia dhe Migrimet në Kosovë – Rast studimi Suhareka me rrethinë” me autor Besim GOLLOPANI, Vol. 16, No. 1 (55): 109-114
- SOKOLI, Lekë. *Interesat në këndvështrim sociologjik*. Vol. 7, Nr. 1(13): 138-141.
- SOKOLI, Lekë. *Nga Monteskjë te Maks Vëberin një libër i ri në fushën e sociologjisë teorike*. Hamit Beqja. P&S, 1(2): 129-130.
- SOKOLI, Lekë. *Sociologjia*. Fatos Tarifa. SA, 1(2): 203-204.
- SOKOLI, Lekë; Jonida LAMAJ dhe Elda SOKOLI KUTROLLI. 2013. “AIS-ALBSA, stade të një procesi rritjeje”, Vol. 7, No. 2 (29): 99-109.
- Sola ALUKO-AROWOLO; Akinmayowa

- LAWAL; Isaac A. ADEDEJI, and Oludele M. SOLAJA. 2000. "Observational Technique in Social Enquiry: Rationalization and Ethical Challenges", Vol. 14, No. 1 (48): 119-128.
- SOLAJA, Mayowa Oludele. 2015. "Nigeria's Socio-economic Development in the Era of Mixed Migration", Vol. 9, No. 3 (35), pp. 53-68.
- SOROS, George. 2000. "Epoka e shoqërisë së hapur" *P & S*, 3-2 (7): 117-118
- SOTA Jani. 2019. "Pedagogical viewpoints and educational activities of George Michael Kerschensteiner", Vol. 13, No. 2 (45): 81-94.
- SOTA, Jani and Novruz AHMETI. 2020. "Institutional impact of reforming the role of management and leadership in higher education in Albania", Vol. 14, No. 3 (50): 33-46.
- SOTA, Jani. 2012. "Austria-Hungarian role in opening and subsiding Albanian schools in the Albanian lands during the Second Half of 19th Century until 1912", Vol. 6, No. 1 (25): 57-66.
- SOTA, Jani. 2019. "Historical overview of the American education system between two world wars and today", Vol. 13, No. 3 (47): 23-44.
- SOTIROFSKI, Kseanela dhe Brunilda ZENELAGA. 2009. "Arsimi i lartë përballë sistemit vleror", Vol. 3, No. 1 (21): 79-86.
- SOTIROFSKI, Kseanela. 2021. "Kompetenca dixhitale, një domosdoshmëri për mësuesin dhe nxënësin. Rreth librit 'Teknologjia dixhitale në arsim' me autore Elda TARTARI, Vol. 15, No. 3 (53): 135-140
- SPAHIU HYSA, Miranda dhe Eris DHAMO GRECA. 2016. "Women's in Tirana Rural Area Access to Reproductive Healthcare", Vol. 10, No. 2 (37): 91-98.
- SPAHIU, Nexhmedin. 2004. "Dhunë ndëretnike apo revoltë ndaj UNMIK-ut" *P & S*, 7-1(13): 110-112.
- SQAPI, Gerti. 2015. "Nova Demokratia', një hulumtim i demokratizimit shqiptar", Vol. 9, No. 1 (33): 115-117.
- STAFJA, Monika. 2000. "Hebrenjtë në arealin shqiptar (prill 1941 - 8 shtator 1943)", Vol. 14, No. 1 (48): 35-44.
- STATOVCI SHALA, Safete. 2013. "Ndikimi i planifikimit në bashkëpunimin shkollë – familje", Vol. 7, No. 3 (30): 89-94.
- STELLA, Xhan Antonio. "Hordhia - Kur "shqiptarë" ishin italianët". Paolo Rumiz, Vol. 6, Nr. 1(11): 142-145.
- STRAZIMIRI, Zana dhe Fatjon LAMI. 2020. "Mbi ndërgjegjen si element shtetformues tek at Zef Valentini", Vol. 14, No. 2 (49): 79-86.
- STRAZIMIRI, Zana. 2020. "Aspekte të konceptit platonian të lidhshimit", Vol. 14, No. 2 (49): 53-62.
- SUBASHI, Anisa & Jonita KABASHI. 2021. "Zbatueshmëria e mekanizmit të monitorimit dhe koordinimit të ndërhyrjeve për mbrojtjen e garantimit e aksesit në të drejtat e fëmijës në territorin e Bashkisë Tiranë", Vol. 15, No. 3 (53): 63-70
- SUBASHI, Anisa; Geranda MULLA & Joniada HITO. 2021. "Career guidance as a communitarian service in Tirana city, a new service in the region", Vol. 15, No. 2 (52): 31 - 38
- SUBASHI, Anisa; Tomi TRESKA dhe Nazmi XHOMARA. 2019. "Këshillimi për karrierën - faktor i rëndësishëm në orientimin e nxënësve gjimnazistë për përcaktimin e studimeve dhe të profesionit të ardhshëm", Vol. 13, No. 1 (45): 101-118.
- SULA, Gentiana. 2021. "Arsimi në Shqipëri: Shqyrtimi i literaturës për arritjet mësimore të grupeve të disavantazuara", Vol. 15, No. 3 (53): 15-22
- SULAJ, Anila dhe Brunilda KONDI. 2019. "Difficulties in accessibility and mobility of disabled students in the public university infrastructure in Albania", Vol. 13, No. 3 (47): 45-50.

- SULAJ, Anila dhe Fatmir BEZATI. 2011. “School dropout by Roma children in Tirana”, Vol. 5, No. 2 (24): 117-122.
- SULSTAROVA ÇADRI, Rovena. 2012. “Reforma ligjore në arsimin e lartë përballë nevojave të shoqërisë shqiptare”, Vol. 6, No. 3 (27): 75-82.
- SULSTAROVA ÇADRI, Rovena. 2017. “Qeverisja e sistemit të arsimit të lartë në Shqipëri”, Vol. 11, No. 1 (38): 77-82.
- SULSTAROVA, Enis. 2022. “Sami Frashëri për qytetërimin, racat dhe kombet”, Vol. 16, No. 6 (60): 27-39
- SULSTAROVA, Enis. 2002. “Shoqëria civile dhe problemet e saj në Shqipëri” *P & S*, 6-1 (11): 77-84.
- SULSTAROVA, Enis. 2003. “Politika dhe Morali: Shembulli i Vaslav Havelit” *P & S*, 6-2(12): 77-84.
- SULSTAROVA, Enis. 2004. “Lindja e kombeve dhe Naum Veqilharxhi” *P & S*, 7- 2(14): 91-103.
- SULSTAROVA, Enis. 2004. “Orientalizmi i Krist Malokit” *P & S*, 7-1(13): 61-68.
- SULSTAROVA, Enis. 2007. “Armiqtë e shqiptarëve: në kërkim të themelit të politikës”, Vol. 1, Nr. 1 (17): 41-51.
- SULSTAROVA, Enis. 2008. “Kritika komunitariste ndaj liberalizmit dhe “zgji(e)dhja” e Dyrkaimit”, Vol. 2, No. 2 (20): 51-58.
- SULSTAROVA, Enis. 2009. “Orientalizmi dhe erosi te Kadareja”, Vol. 3, No. 1 (21): 43-56.
- SULSTAROVA, Enis. 2010. “Kombi dhe era globale”, Vol. 4, Nr. 1 (22): 78-81.
- SULSTAROVA, Enis. 2010. “Nga ideologjia në utopi: rigjallërimi i demokracisë në Shqipëri, Vol. 4, No. 1 (22): 17-24.
- SULSTAROVA, Enis. 2014. “ABC-ja e lëvizjes kombëtare shqiptare”, Vol. 8, No. 2 (32): 5-14.
- SULSTAROVA, Enis. 2015. “Kuptimet dhe përdorimet e “qytetërimit” te librat shkollorë të historisë botërore në Shqipëri”, Vol. 9, No. 1 (33): 5-21.
- SULSTAROVA, Enis. 2016. “Orienti dhe trupat në krijimtarinë e Kadaresë”, Vol. 10, No. 2 (37): 19-36.
- SULSTAROVA, Enis. 2017. “Eurokomunizmi dhe qëndrimi i udhëheqjes së PPSH-së ndaj tij”, Vol. 11, No. 1 (38): 5-20.
- SULSTAROVA, Enis. 2017. “Nacionalizmi banal i shtypit të përditshëm në Shqipëri”, Vol. 11, No. 4 (41): 27-40.
- SUNDAY OLUSOLA Aluko-Arowolo. 2017. “Age and length of marriage as correlates of the acceptance of Assisted Reproductive Technology (ART) modality in Infertility management among Ijebu-Yoruba, Nigeria”, Vol. 11, No. 3 (40): 37-48.
- SVAGE, Mike. 1998. “Individualism, Class and the Transformation of Work Cultures” SA, 1(2): 25-42.
- SYLKE NISSEN, Sylke. 1999. “Control and Marginalization: Federal and Local Welfare Politics in New York City” SA, 2(5): 55-70
- TATAJ, Myqerem. 2003. “Integrimi i arsimit të lartë me kërkimin shkencor dhe pozita e Akademisë së Shkencave të Shqipërisë” *P & S*, 6-2 (12): 109-112.
- TATAJ, Myqerem. 2005. “Për Arsimin e Lartë dhe Shkencën në Shqipëri (Ide fillnisëse të një Master Plani)” *P & S*, 8-1(15): 121-134.
- TAHIRAJ, Enkeleida. “Globalizimi dhe shteti i ardhshëm, pushteti dhe hapësirat politike. Debatet mbi të varfrit”, Vol. 6, No. 1 (11): 145-148.
- TAHIRI, Albana. 2022. “Politikat gjuhësore dhe metodologjia bazuar në praktikat e mësimit të gjuhës”, Vol. 16, No. 5 (59): 65-74
- TANELLARI, Doralda. 2015. “Dallimet socio-kulturore ndërmjet brezave në qytetin e Pogradecit”, Vol. 9, No. 2 (34): 45-52.
- TANELLARI, Doralda. 2016. “Trampolina e vullnetarizmit”, Vol. 10, No. 1 (36): 45-54.
- TAPSCOTT, Don. *Growing Up Digital: The rise of the Net Generation*. Coxe Cheshire SA, 1(3): 199-200

- TARANESHI, KASORUHO Rudina. 2018. "Edukimi seksual i fëmijëve si pjesë integrale e edukimit të përgjithshëm", Vol. 12, No. 2 (43): 57-70.
- TARIFA, Fatos & Lekë SOKOLI. 2007. "Mendimi sociologjik shqiptar, bibliografi (1986-2006)", Vol. 1, No. 1 (17): 108-111.
- TARIFA, Fatos dhe Leke SOKOLI. 1998. "Editor's Introduction", SA 1(1): V-VIII
- TARIFA, Fatos dhe Leke SOKOLI. 1999. "Exploring Burnout and its Correlates among Albanian Teachers. SA, 2(5): 41-53.
- TARIFA, Fatos. 1998. "East European Puzzles: Old And New", SA, 1(2): 61-76
- TARIFA, Fatos. 1998. "Making Sociological Sense of *Lamerica*" SA 1(3): 161-169.
- TARIFA, Fatos. 1998. "Neither "Bourgeois", nor "Communist" Science: Sociology in Communist and Post-Communist Albania. SA 1(1): 27-39.
- TARIFA, Fatos. 2000. "Refleksione mbi "Revolucionin Ponzi" në Shqipëri" *P & S*, 3-2 (7): 25-28.
- TARIFA, Fatos. 2003. "Sistemi i sotëm global njëpolar" *P & S*, 6, Nr. 2(12): 5-10.
- TARIFA, Fatos. 2005. "Si e shikon Evropa Amerikën" *P & S*, 8-1 (15): 5-28.
- TASE, Mirela and Manjola XHAFERRI. 2013. "The Autonomy of High Schools and its importance for lifelong education in Albania: A comparative analysis", Vol. 7, No. 3 (30): 25-32.
- TELEZI, Erel. 2012. "Teachers motivation and teaching quality" Vol. 6, No. 2 (26): 63-70.
- TEMAJ, Endrit. 2022. "Teknotopia dhe fluksi hapësinor", Vol. 16, No. 3 (57): 59-64
- TEROLLI, Romeo & Hasan JASHARI . 2022. "Aspektet ndikuese në motivimin e punonjësve të administratës publike në Qarkun e Korçës", Vol. 16, No. 4 (58): 67-76
- TEROLLI, Romeo & Hasan JASHARI. 2022. "Motivimi përmes preferencave socio-ekonomike në punonjësit e administratës publike në Republikën e Shqipërisë", Vol. 16, No. 5 (59): 5-14
- THËNGJILLI, Petrika. 2003. "Nga krishtërimi në myslimanizëm: Aspekte të islamizimit në Shqipërinë e Veriut, në shekullin XVII" *P & S*, 6, Nr. 2(12): 23-33.
- THOITS, Peggy A. 1998. "Social Psychology: The Interplay Between Sociology and Psychology" SA, 1(2): 169-180.
- TIRTA, Mark. 2008. "Shtresime të hershme e të mirëfillta në Kanunin e Lekë Dukagjinit", Vol. 2, No. 1 (19): 59-68.
- TOTA, Naim and Gledina MEÇKA. 2013. "Trafficking of narcotic drugs committed in specific circumstances; judicial practice regarding the criminal liability of partners in crime", Vol. 7, No. 1 (28): 75-82.
- TOTH, Janos. 2011. "Supra, inter and intrasocial motions: Prolegomena to the ontological poverty of societies", Vol. 5, No. 2 (24): 15-22.
- TOZAJ, Neshat. 1998. "Akumulimi socialist dhe pauperizmi i fshatarësisë shqiptare", SA, 1 (1): 107.
- TOZAJ, Neshat. 1998. "Armiqtë realë dhe imagjinare të socializmit në Shqipëri" SA, 1 (3): 147-155.
- TRUNGU, Denaída. 2018. "Nxitja e motivimit tek mësuesit profesionistë", Vol. 12, No. 2 (43): 33-38.
- TSANTALI, Calliope and Symeon NIKOLIDAKIS. 2013. "Teaching Democracy: Combining Literature with the Project Method", Vol. 7, No. 1 (28): 19-28.
- TUSHI, Gezim. 2008. "Komuniteti, nevojat sociale dhe shërbimi komunitar", Vol. 2, No. 2 (20): 65-76.
- TUSHI, Gezim. 2008. "Pluralizmi politik shqiptar dhe shoqëria civile", Vol. 2, No. 1 (19): 33-44.
- TUSHI, Gezim. 2010. "Servet Pëllumbi midis filozofit dhe politikantit", Vol. 4, Nr. 1 (22): 76-78.
- UÇI, Alfred. *Filozofia e Teodor Kavalitit; Voskopoja-Akademia e Re*. Lekë Sokoli. Vol. 8, Nr. 1(15):

- UÇI, Alfred. 1998. “The Left, the Center, and the Right in Post-communist Albania’s Political Spectrum” SA, 1(4): 89-94.
- UÇI, Alfred. 2003. “Marrëdhëniet martesore e familjare në Shqipëri në periudhën 1938-1970” *P & S*, 6, Nr. 1 (11): 17-30.
- UÇI, Alfred. 2003. “Mbi demokratizimin e Akademisë së Shkencave” *P & S*, 6-2(12): 98-103.
- UÇI, Alfred. 2007. “Universi estetik i Antikitetit dhe kriza e idealit estetik”, Vol. 1, No. 1 (17): 33-39.
- UÇI, Alfred. 2009. “Kaosi terminologjik në fushën e kulturës estetiko-artistike”, Vol. 3, No. 1 (21): 35-42.
- VASI, Ela. 2015. “Kombinimi markë-logo-fjalë në publicitet dhe ndikimi tek marrësi i mesazhit”, Vol. 9, Nr. 2 (34): 65-70.
- VASILEVA, Ekaterina and Elena DANILOVA. 2015. “Migratory activity in social and economic space of the Volgograd region”, Vol. 9, No. 3 (35): 45-52.
- VEGO, Milan. 2000. “Një zgjidhje për Kosovën” *P & S*, 3-2 (7): 101-104.
- VEJSIU, Ylli. 2000. “Lëvizja e lirë e njerëzve dhe kaosi demografik” *P & S*, 3-1 (6): 63-70
- VESHI, Arjeta & Rei SHEHU. 2022. “Russia from Stalinism to Putinism”, Vol. 16, No. 5 (59): 95-102
- VIKERS, Miranda. 2003. “Çështja çame. Mëtimet kombëtare dhe pronësore shqiptare në Greqi” *P & S*, 6-1 (11): 59-76.
- VOBRUBA, Georg. 1998. “The Social Dynamics of Welfare Gaps: Prolegomena to the Transnationalization of Sociology” SA, 1(3): 27-40.
- VOCA, Shpend, and Sylvie GRAE. 2018. “The effects of indirect intergroup contact on willingness to engage in direct contact with former adversary”, Vol. 12, No. 1 (42): 47-57.
- WEINSTAIN, Jey. 1998. “Developemant and Democratic Planning” SA, 1(4): 27-48.
- WEINSTAIN, Jey. 1998. “Social and Cultural Change in the Modern World” SA 1 (1): 79-96.
- WEINSTEIN, Jay. 2007. “To Albania, with Love”, Vol. 1, Nr. 1 (17): 111-113.
- WOLFENSOHN, James D. 2001. “Sfida ndaj terrorizmit dhe varfërisë” *P & S*, 4-2(9): 67-69.
- XHAFAJ, Jorida and Eriona KATRO. 2012. “Freedom of Information an Internationally protected human rights”, Vol. 6, No. 1 (25): 75-86.
- XHAFERRI, Arbër. 2003. “Dekalogu i pavarësisë” *P & S*, 6-1 (11): 111-114.
- XHAFERRI, Manjola and Mirela TASE. 2012. “Marriage and integrating formative basis of the family as society’s development process nowadays”, Vol. 6, No. 2 (26): 15-22.
- XHAHO, Armela and Alma LLESHI. 2014. “Explaining the nature of forensic/criminal behavior in accordance to psychological theory”, Vol. 8, No. 2 (32): 119-123.
- XHAKOLLARI, Lediana dhe Arben HOTI. 2015. “SELF-ESTEEM and academic stress among Shkodra University students”, Vol. 9, No. 3 (35): 77-84.
- XHAKOLLARI, Lediana. 2011. “Constructs of Quality of Work Life: A Perspective of Mental Health Professionals”, Vol. 5, No. 2 (24): 123-130.
- XHAKOLLARI, Lediana. 2016. “Academic stress and coping strategies”, Vol. 10, No. 1 (36): 79-88.
- XHAKOLLI RECI, Blerina. 2016. “Ndryshimet demografike në Shqipëri, tregues të tranzicionit të dytë demografik”, Vol. 10, No. 1 (36): 33-44.
- XHINA, Elena. 2013. “Mbrotjtja ligjore në procesin penal dhe problematikën e hasura në praktikë”, Vol. 7, Nr. 3 (30): 63-68.
- XHUDAH, Tim. 2003. “Drejt statusit final të Kosovës” *P & S*, 6-1 (11): 115-118.
- YAKHLEF, Sophia, Goran BASIC and Malin ÅKERSTRÖM. 2015. “Protecting European Borders: Changing Border Police Cooperation in the Baltic Sea Area”, Vol. 9, No. 3 (35): 5-24.
- YOUNG, Antonia. *Albania*. Revised Edition (World Bibliographical Series Volume 94).

- Marijorie Senechal SA, 1(2): 197-198.
- YZEIRAJ, Emirjola & Qamile CACA. 2021. "Politika dhe statusi i Mbretërisë Shqiptare në drejtimin e Ahmet Zogut (1925 - 1928)", Vol. 15, No. 2 (52): 113-120
- YZEIRAJ, Emirjola. 2021. "Presionet politiko-ekonomike e diplomatike të Italisë dhe pushtimi i Shqipërisë", Vol. 15, No. 3 (53): 127-134
- ZANI, Nertila. 2021. "Përftimi i tekstit argumentues në ligjerimin publicitar", Vol. 15, No. 2 (52): 105-111
- ZENALAGA, Brunilda. 2011. "Familja emigrante dhe dilema kthim-qëndrim. Rast studimor i familjeve emigrante shqiptare në Siena, Itali", Vol. 5, No. 1 (23): 5-12.
- ZENELAGA, Brunilda & Esjurda TALLUSHI. 2021. "Mbyllje e dyfishtë; një vëzhgim sociologjik gjatë periudhës së pandemisë së Covid-19 në Institutin e të Miturve në Kavajë", Vol. 15, No. 1 (51): 97-106.
- ZENELAGA, Brunilda & Mejola KODRA. 2021. "Çfarë i thotë mjekut "ik"? Një eksplorim i emigrimit të personelit shëndetësor. Rasti i Shqipërisë", Vol. 15, No. 2 (52): 67-78
- ZENELAGA, Brunilda dhe Ilindena SOTIROFSKI. 2014. "Martesa e emigrantëve me vendasitstrategji integrimi në shoqërinë pritëse?", Vol. 8, No. 1 (31): 59-66.
- ZENELAGA, Brunilda. 2008. "Emigracioni dhe marrëdhëniet komunitare", Vol. 2, No. 2 (20): 91-102.
- ZENELAGA, Brunilda. 2008. "Gratë e dhunshme, viktimat të shumëfishta të dhunës", Vol. 2, No. 1 (19): 89-102.
- ZENELAGA, Brunilda. 2009. "Mendimi sociologjik mbi sigurinë të 'Nëpër labirintet e terrorizmit'", Vol. 3, No. 1 (21): 107-109.
- ZENELEGA, Brunilda. 2010. "Shqiptarët që studiojnë në vendet e Europës Perëndimore, faktor real i transformimeve sociale", Vol. 4, No. 1 (22): 25-32.
- ZHILLA, Eralda. 2009. "Stilet e menaxhimit të konfliktit në marrëdhëniet në grup", Vol. 3, No. 1 (21): 57-66.
- ZHILLA, Ornela. 2014. "Marrëdhënia midis konsumimit dhe karakteristikave të personalitetit të mësuesve të shkollave të mesme; Mbi disa karakteristika të Tipit "A" dhe "T" të sjelljes", Vol. 8, No. 1 (31): 67-70.
- ZHUGRI, Enida & Jonida METHASANI LAMCJA. 2022. "Relationship between financial development and globalization in Albania and Kosovo", Vol. 16, No. 4 (58): 17-28
- ZINNECKER, Jürgen. 1998. "Children as Agents of Change: Conceptualizing the Process of (Re)Producing Culture and Society between Generations" SA 1(4): SA, 2(5): 1-14.

Social Studies Journal: Author's guide

Social Studies Journal (SSJ) is the official Journal of Albanian Institute of Sociology (AIS), and Department of Sociology, University Aleksander Moisiu Durres Albania (UAMD), based on the institutional agreement of AIS-UAMD, date 8 October 2018. SSJ is indexed with code ISSN (2309-3455, print & 2309-3471, online)

Founded in 1997, SSJ is certified as scientific journal by the High Commission of the Assessment of Academic Titles, with decision No. 170, 20. 12. 2010.

SSJ is also classified as Scientific Journal by ANVUR, the National Agency for the Evaluation of the University System and Scientific Research of Italy - Ministry of Education, Universities and Scientific Research of Italy (MIUR), by decision no. 298, dated 21 December 2021.

“Social Studies” is a bilingual Journal. The articles can be written either in English or Albanian.

How to submit an article?

The article can be submitted to: studime.sociale@gmail.com; albsa@sociology.al;
The submitted article will be select for publishing by the anonymous reviewers, though a blind review process.

Organize the manuscript in the following order:

Title, author(s), name(s) and institution(s), e-mail address(es), abstract (150-250 words), text, references (Harvard System of references), notes on contributor/s (a short CV of a maximum of 10 lines, including both academic and organizational experience, and listing up to three selected publications).

Short references in text

Weber (1998); (Weber, 1998: 156); or Weber (1998: 156); (Lazesfeld and Berelson, 1990); (Olzak, Shanahan & West, 1986); (Larsen et al., 1989); (Blau, 1980; Kadare, 1995; Uçi, 2003; Pëllumbi, 2004; Omari, 1999); 2011a, 2011b; (Tocqueville [1835] 2010), etc.

References following the text

List authors alphabetically, by surname.

Merton, Robert. [1949] 1968. *Social Theory and Social Structure*, New York: Free Press.

Buss, Loreta. 2010. “Childhood in Sociology and Society; the US Perspective”, *Currant Sociology*, Vol. 58, No. 2, pp. 355-350.

© Copyright: the author(s) of the articles

For more details, contact the Secretary of the International Editorial Board...

www.sociology.al

Kriteret e botimit në revistën “Studime Sociale” [Social Studies]

Revista “Studime Sociale” [Social Studies] është revistë e Institutit Shqiptar të Sociologjisë (Albanian Institute of Sociology, AIS - associated with ALBSA) dhe Departamentit të Sociologjisë (UAMD) bazuar në marrëveshjen e datës 8 tetor 2018.

Ajo është certifikuar si revistë shkencore nga KVTA/MAS me vendim Nr. 170, datë 20. 12. 2010. Ajo, gjithashtu, është klasifikuar si revistë shkencore nga ANVUR - Agjencia Kombëtare e Vlerësimit të Sistemit Universitar dhe Kërkimit Shkencor i Ministrisë së Arsimit, Universiteteve dhe Kërkimit Shkencor të Italisë (MIUR) me vendim Nr. 298, datë 21 dhjetor 2021.

Revista “Studime Sociale” [Social Studies] botohet pa ndërprerje nga viti 1998. Ajo drejtohet nga bordi botues ndërkombëtar dhe botohet me kod ISSN, në dy forma: ISSN 2309-3455 (print) dhe ISSN 2309-3471 (online).

Artikujt mund të botohen në shqip ose anglisht. Parimi bazë i botimit është rigoroziteti shkencor. Çdo studim që dërgohet për t’u botuar revistën “Studime sociale”, i nënshtrohet një recensionimi të verbër (blind review). Ai u jepet për recension studiuesve të fushave ku bën pjesë studimi dhe artikulli botohet nëse recensat janë pozitive. Pra, detyra e përzgjedhjes së artikujve shkencorë është kompetencë ekskluzive e recensentëve anonimë. Kostoja e revistës përballohet nga kontribuuesit sipas vëllimit të çdo artikulli. Nëse ndonjë numër, apo artikull i veçantë i revistës, financohen nga ndonjë subjekt (individ apo institucion) në çdo rast bëhet shënimi përkatës.

Çdo artikull duhet të jetë në përputhje me standardet gjuhësore. Artikujt mund të jenë shkencorë ose recensionues, krijime origjinale ose përkthime. Çdo artikull duhet të dërgohet në word dhe të ketë këtë strukturë:

- (1) titulli, deri në 15 fjalë;
- (2) autori/autorët (emri mbiemri); institucioni ku është/janë; adresat elektronike – për çdonjërin prej tyre;
- (3) të dhëna për autorin/autorët, 4-6 rreshta, si tekst;
- (4) përmbledhje (shqip), me 200-250 fjalë dhe 4-6 fjalë kyçe;
- (5) teksti, si rregull me 7-9 faqe kompjuterike, me nga 2200 karaktere;
- (6) Referencat e plota, sipas rendit alfabetik të mbiemrave të autorëve;
- (7) abstract në anglisht (varianti anglisht i përmbledhjes).

Artikulli mund të shoqërohet me shënime në fund të faqes (footnotes). Por përparësi në përzgjedhjen për botim kanë artikujt me referenca sipas sistemit të Harvardit (referenca të shkurtuara përgjatë tekstit dhe lista me referenca të plota në fund të tij, sipas rendit alfabetik të mbiemrave të autorëve).

Referencat duhet të përbëjnë pesë elemente, që janë:

a. Referencat e librave: 1. autori/ose autorët; 2. viti i botimit; 3. titulli i librit (në kursiv); 4. qyteti/vendi ku është botuar; 5. botuesi (për shembull: Merton, Robert. 1968. *Social Theory and Social Structure*. New York: Free Press).

b. Referencat e artikujve nga revistat shkencore, ose përmbledhjet: 1. autori/autorët; 2. viti i botimit; 3. titulli i artikullit (në thonjëza); 4. titulli i revistës/përmbledhjes ku është botuar (në kursiv); 5. vëllimi, numri dhe faqet (për shembull: Buss, Loreta. 2010. “Childhood in *Sociology and Society*; *The US Perspective*”, *Currant Sociology*, Vol. 58, No. 2, pp. 355-350).

Referencat e plota, të listuara në fund të tekstit, duhet të korrespondojnë me referencat e shkurtuara nëpër tekst, të cilat vendosen si në shembujt: Për një autor: Weber (1998); (Weber, 1998: 156); ose Weber (1998: 156); Për dy dhe tre autorë: (Lazesfeld & Berelson, 1990) e (Olzak, Shanahan & West, 1986); Për më shumë se tre autorë: (Larsen ed al., 1989); për seritë e referencave (Blau, 1980; Kadare, 1995; Uçi, 2003; Pëllumbi, 2004; Omari, 1999). Në qoftë se për të njëjtin autor ka më shumë se një referencë në të njëjtin vit, atëherë shënohet: 2011a, 2011b.